YENİ EMPERYALİZM

DAVID HARVEY

EVEREST

DAVID HARVEY

New York City Üniversitesi'nde Antropoloji profesörüdür. Daha önce Oxford ve Johns Hopkins Üniversitelerinde profesörlük yapan Harvey, küreselleşme, kentleşme ve kültürel değişimin ekonomi politiğiyle ilgili çok sayıda yapıt vermiştir.

HÜR GÜLDÜ

1971, İstanbul doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 1997'de mezun oldu. Çevirisini yaptığı, *Başarılı Tanıtımın 101 Yolu, Türkiye'nin Yeni Dünyası, Hızlı Okuma* kitapları Alfa Yayınları'ndan çıktı.

DAVID HARVEY

Yeni Emperyalizm

Türkçesi:
Hür Güldü

§

Siyaset 30

David Harvey
YENİ EMPERYALİZM

Özgün metin
The New Imperialism
(Oxford University Press, New York, 2003)

Kapak tasarım: Utku Lomlu
İngilizce'den çeviren: Hür Güldü
Dizgi: Fatma Uslu

© David Harvey, 2003
"The New Imperialism was originally published in English in 2003. This translation is published by arrangement with Oxford University Press."
© 2004; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Everest Yayınları'na aittir.
"The New Imperialism 2003 yılında İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bu çeviri, Oxford University Press aracılığıyla yapılmıştır."

Birinci Basım: Kasım 2004
ISBN: 975 - 289 - 189 - 6

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Tel: (0212) 674 97 23
Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0 212 513 34 20-21 Faks: 0 212 512 33 76
Genel Dağıtım: Alfa, Tel: 0 212 511 53 03 Faks: 0 212 519 33 00
e-posta: everest@alfakitap.com
www.everestyayinlari.com

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

İçindekiler

Önsöz vii
Petrole Dair Her Şey *1*
Amerika'nın Gücü Nasıl Arttı *23*
Sermaye Köleliği *74*
El Koyarak Birikim *114*
Baskıya Razı Olma *152*
Ek Okuma 176
Kaynakça 179
Dizin 189

ÖNSÖZ

Clarendon Konferansları 5, 6 ve 7 Şubat 2003 tarihlerinde Oxford Üniversitesi Coğrafya ve Çevre Fakültesi'nde verildi. Zamanlama dikkat çekicidir. Yakında olacağı tahmin edilse de Irak'a karşı savaş henüz başlamamıştı ve engellenebileceğine ilişkin zayıf da olsa bir umut ışığı hâlâ vardı. Bu umut ışığı 15 Şubat günü, Londra, Barselona, ABD ve dünyanın başka yerlerinde milyonlarca kişinin katıldığı devasa küresel gösterilerle daha da güçlenmişti. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki ruh hali, barbar ve despotik rejim olduğu herkesçe kabul edilen Irak yönetiminin yönelttiği tehditlerin diplomatik araçlarla çözülebileceği görüşünü daha da güçlendirmişti. Bu muhalefete karşın, Irak'a karşı askerî harekât, İngiltere ve İspanya'nın dikkat çeken

desteği ve ABD'nin düğmeye basmasıyla 20 Mart günü başladı. Kitap yazıldığı sırada, savaşın sonucu –elbette askerî sonucunu kastetmiyoruz- henüz belli değildi. Acaba bu savaş sömürgeci bir işgal, ABD güdümlü klientelist* bir rejim ya da gerçek bir özgürleşmeyle mi sona erecek?

Bir yandan, bu hızlı gelişen olaylar, "yeni emperyalizm" konusuyla ilgili bir konferanslar dizisi oluşturmayı zorlaştırdı. Fakat diğer yandan, bu olayların niteliği ve küresel güvenliğe yönelttikleri ekonomik, siyasi ve askerî tehditler bir tür derinlemesine analizi zorunlu kıldı. Dolayısıyla, böyle tehlikeli ve zor bir kavşağa niçin geldiğimiz sorusuna yanıt oluşturabilecek, dünyanın tarihsel denizindeki bazı dip akıntıları bulabilmek adına daha derinlere dalmaya karar verdim.

Bu amaçla, CUNY [City University of New York] Mezunlar Derneği'ne bağlı Mekân, Kültür ve Siyaset Merkezi'nde Neil Smith ve Ömer Dahbour tarafından "Emperyalizm" konusunda düzenlenen bir yıllık seminere katılmak ufkumu genişletti. Öngörülerimin şekillenmesindeki yardımlarından dolayı Neil, Ömer ve bu seminerdeki katılımcılara teşekkür etmek isterim. CUNY Antropoloji Programı'ndaki birkaç meslektaşım konuyla ilgili benzer yorumlarda bulundular; yeri gelmişken, Louise Lennihan, Don Robotham, Ida Susser, Jane Schneider, Talal Esat ve özellikle Michael Blim ve "Toprak, Emek ve Sermaye" konusundaki ortak seminerlerimize katılan öğrencilere, katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bu satırları yazma fikri ilk kez belli belirsiz Johns Hopkins'te Giovanni Arrighi ile verdiğimiz ortak seminerde oluştu. Giovanni'ye teşekkürü bir borç bilirim. Beni eski yu-

---

* Kökleri, Roma'daki Plep-soylu ilişkisine dayanan, fakat daha belirgin olarak ortaçağdaki serflik sisteminde görülen bir ilişki biçimi. Buna göre, güçlü durumdaki derebey, güçsüz durumdaki serfi himayesi altına alır ve karşılığında da onun emek gücünü sömürür. Kimilerine göre, bireyler arasındaki bu sistemin uluslararası ilişkilere aktarılması da mümkündür. Soğuk Savaş döneminde Sovyetler ve ABD'nin çevresinde toplanmış devletler arasındaki ilişkileri Patron-Klient ilişkisine benzeten kimi kuramcılar bulunmaktadır. (Ç.N.)

vama davet ederek doğru zamanda doğru yerde bu dersleri vermemi sağladıkları için Oxford Coğrafya Fakültesi'ndeki meslektaşlarıma minnettarım. Özellikle Maria Kaika, Jack Langton ve Erik Swyngedouw'a yakın ilgileri ve konuya olan hâkimiyetlerinden dolayı teşekkür etmek isterim. Oxford Üniversitesi Yayınları'ndan Anne Ashby ve Jan Burke'ün yardımlarını da unutamam. Burada söz etmesi imkânsız olan birçok kişiyle olan ilişkilerimden yıllar içinde çok şey elde ettim. Umarım, bu konferansları verirken onların bireysel ve toplu zekâ ve sezgilerini yansıtabilmişimdir.

D.H.

YENİ EMPERYALİZM

1
PETROLE DAİR HER ŞEY

Amacım, küresel kapitalizmin bugünkü durumunu, bu sistem içindeki "yeni" emperyalizmin rolünü, uzun bir sürecin perspektifinden ve tarihî-coğrafi materyalizmin merceğinden bakarak incelemektir. Yüzeydeki kargaşanın ve istikrarsızlığın altında meydana gelen dönüşümleri ortaya çıkararak, bugünkü durumumuzu en iyi şekilde nasıl yorumlayabileceğimize ve buna nasıl karşılık vermemiz gerektiğine ilişkin bir tartışma başlatmak istiyorum.

Yaşayabileceğimiz en uzun süreç, elbette, bir ömrümüzle sınırlıdır. Dünyayla ilgili ilk görüşlerim, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında oluştu. Savaştan sonra, Britanya İmparatorluğu teriminin anlamı ve dünyada yarattığı yankı hâlâ devam ediyordu. Dünya haritasını açtığımda, haritanın üzerinde birçok yer kırmızıyla işaretlenmişti; bu yerler, güneşin hiç batmadığı bir imparatorluğa aitti. Nereleri ellerinde tuttuklarını gösterir başka deliller istersem, pul koleksiyonuma bakmam da yeterli oluyordu –Hindistan'dan, Sarawak'tan, Rodezya'dan, Nyasaland'dan, Ni-

jerya'dan, Seylan'dan, Jamaika'dan... gelen pulların üstünde hep Britanya monarkının resmi vardı. İngilizlerin gücünün azalmakta olduğunu daha sonra fark ettim. İmparatorluk hızla parçalanıyordu. Britanya küresel gücünü Amerika'ya devrediyor ve bağımsızlık hareketleri hız kazandıkça dünya haritasındaki renkler de değişmeye başlıyordu. Hindistan'ın bağımsızlığının sarsıcı olayları ve 1947'deki bölünme, sonun başlangıcına işaret ediyordu. İlk başta bu sarsıntıyı, "hassas" ve "adil" İngiliz yönetiminin yerine irrasyonel milliyetçilerin gelmesi ve köhne fikirlerin hortlamasıyla ortaya çıkan birtakım bildik olaylar silsilesi olarak gördüm (uzun yıllar süren ve sadece İngiltere'yle sınırlı kalmayan dünyayı algılama perspektifi). Fakat sömürgelikten kurtulup bağımsız olma mücadelesi kızıştıkça, emperyal gücün gittikçe çirkinleşen ve kötüleşen yüzü açığa çıkıyordu. Emperyal gücün bu çirkin yüzü, benim ve benim kuşağımdaki insanların tanık olduğu gibi, İngiliz-Fransızların 1956'da Süveyş Kanalı'nı alma harekâtıyla kendisini net bir biçimde gösterdi. Britanya ve Fransa'nın Batı'nın gözünde tıpkı şimdilerde Saddam Hüseyin'in tasvir edildiği kadar "şeytani" ve tehlikeli olan Arap lider Nasır'ı devirmek için savaşa başvurmalarını kıyasıya eleştiren, Amerika idi. Eisenhower, savaş yerine barışçı çevreleme politikasını benimsemişti. Britanya ile Fransa küresel liderlikte hızla geriye düşerken, ABD aynı hızla yükselmeye başladı. Bence, Süveyş'ten sonra, bencil İngiliz emperyalizminin çirkin ama gün geçtikçe de solan yüzünü görmemek imkânsızdı.

1960'ların başlarında Bronx'tan Oxford'a yeni gelen genç bir öğrenciye durum çok farklı görünüyordu. "*Brideshead Revisited*"dan* fırlamış karakterlere benzeyen "uyuşuk delikanlıların sanki babaları İngiliz İmparatorluğu'nun ve bütün dünyanın sahibiymiş gibi davranmalarına ve smokinler içinde hımbıl hımbıl dolaşıp ot gibi yaşamalarına" dayanamadığını anlatan Marshall Berman, "Bunun ne kadarının doğru olduğunu biliyorum: İmpa-

* İngiliz aristokrasisini hicveden kitaplarıyla ünlü İngiliz yazar Evelyn Arthur St. John Waugh'nun (1903-1966) bir kitabı.

ratorluk *çürüktü*; yönetici sınıfın çocukları, her geçen yıl değer yitiren kartel fonlarıyla geçimlerini sağlıyor ve miras olarak, iflas eden şirketleri alıyorlardı... ben en azından dünyada bir ağırlığım olduğunu biliyordum"[1] der. Bugünlerde, tüm Amerika'yı saran batık "dot.com" şirketleri, muhasebe skandalları, borsaların herkesin emekli maaşından kayda değer bir miktar götürecek kadar feci düşüşleri ve daha çok *New York Times* dergisinin bayraktarlığını yaptığı militan söylemler karşısında –örneğin 5 Ocak 2003 sayısındaki kapağıyla "Amerikan İmparatorluğu: Buna Alışın"[2] gibi– Berman'ın neler hissettiğini merak ediyorum. Bence, bir imparatorluk zamanını doldurup emekliliğe ayrılırken diğerinin resmen doğduğunun ilan edildiği bir dönemde ne olup bittiğini anlamanın şaşkınlığı içersindedir.

New York Times yazarlarından Michael Ignatieff, eski bir iddiayı (*New York Times* dergisinin 28 Temmuz 2002 tarihli sayısında da dile getirilmişti) tekrar gündeme getirerek, "Amerika'nın teröre karşı açtığı savaşın emperyalizm provası olduğunu" söylüyor. "Bu iddia, ülkelerinin bir imparatorluk olduğuna inanmayan Amerikalıları yerinden zıplatabilir. Ama dünyanın dört bir yanında bulunan Amerikan askerlerine, ajanlarına ve özel güçlerine başka ne diyebilirsiniz?" Ignatieff'e göre, artık ABD'nin "light" bir imparatorluk olması ve bunu ucuza kapatması beklenemez. Daha ciddi ve kalıcı bir rol almak için hazırlanmalı, büyük değişimleri gerçekleştirmek için o yerlerde daha uzun süre kalmalıdır. Toplumun geniş kesimlerince kabul gören bir derginin Amerikan imparatorluğu fikrini ön plana çıkarması önemlidir ve bu konuda Ignatieff yalnız da değildir. *Wall Street Journal*'ın editör-

---

1 Berman, M., "Justice/Just Us: Rap and Social Justice in America", A. Merrifield ve E. Swyngedouw (ed.), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), s.148.

2 Ignatieff, M., "The Burden", *New York Times Sunday Magazine* (5 Ocak 2003), s.22-54, "Empire Lite" adıyla *Prospect*'te (Şubat 2003) yeniden yayımlandı (s.36-43). Ayrıca bkz. "How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism", *New York Times Sunday Magazine* (26 Temmuz 2002), s.26-58.

lerinden Max Boot, "bir doz Amerikan emperyalizminin terörizmin en iyi ilacı olacağını" iddia etmektedir. Amerika daha fazla genişlemeci olmalı diyen Boot şöyle devam ediyor: "Afganistan ve diğer sorunlu bölgeler, jokey pantolonları giyen, miğfer takan ve kendine güvenen İngilizlerin bir zamanlar kurduğu gibi, yabancı aydın yönetimlere ihtiyaç duymaktadır." Muhteşem sömürgeci gelenekleri nostaljik bir biçimde anlatılan İngilizlere bu oyunda bir rol verildi. Muhafazakâr tarihçi Niall Ferguson (bu şahsın vatansever bir üslupla çekilen TV dizisi ve yine aynı üslupla kaleme aldığı kitabı, Britanya İmparatorluğu'nun kuruculararının sadece kahramanca icraatlarını değil, imparatorluğun tesis ettiği varsayılan barışı, refahı ve esenliği belgeler) ABD'nin kararlılığını kuvvetlendirmesi, çok para harcaması ve "gayriresmî imparatorluktan resmî imparatorluğa" geçmesini önerir. Ferguson'a göre, birçok kişinin dile getirdiği "yeni emperyalizm" zaten yürürlüktedir ve bu imparatorluğun, 19. yüzyılın ikinci yarısında Pax Brittanica'nın dünyaya sağladığı yararları sağlayabilecek bir Pax Americana kurabilmesi için, imparatorluk tanımının daha açık ve net olarak kabul edilmesi ve buna uygun kararlar alınması şarttır.[3]

West Point'te "Amerika yayılmacı bir imparatorluk değildir, böyle bir imparatorluk kurma ütopyası da yoktur" demesine karşın, Başkan Bush böyle bir taahhüt altına girmeye istekli görünmektedir. Trajedinin yıldönümünde *New York Times*'da yayımlanan bir makalede, 11 Eylül'ün Amerika'nın dünyadaki rolünü netleştirdiğini ve büyük fırsatlar getirdiğini yazan Bush, "Eşsiz gücümüzü ve etkimizi, birçok ulusun kalkınıp zenginleşeceği samimi uluslararası bir düzen kurmak için kullanacağız. Barış dolu özgür bir dünya, Amerika'nın uzun dönemdeki çıkarlarına hizmet eder, Amerika'nın kalıcı ideallerini yansıtır ve müttefikle-

[3] Bu alıntıların birçoğu şu kaynaklarda bulunabilir: Bowden, B, "Reinventing Imperialism in the Wake of September 11", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 1/2 (Yaz 2002); internet adresi *http://alternatives.journal.fatih.edu.tr/Bowden.htm.*

rini birleştirir..." diye de ekliyordu. Bush, savaşa girmeye hazırlanırken ise, "demokrasinin, kalkınmanın, serbest piyasanın ve serbest ticaretin yerini baskının, zulmün ve fakirliğin aldığı yerlere adil barışın gelmesini istiyoruz; serbest piyasa ve ticaretin, halkları fakirlikten kurtardığı kanıtlanmıştır" diye yazmıştı. Ona göre, "Amerika, ılımlılığı, hoşgörüyü, insanlık onurunun vazgeçilemez taleplerini, hukukun üstünlüğünü, devletin gücünün üzerindeki sınırları, kadın haklarına saygıyı, özel mülkiyeti, ifade özgürlüğünü ve eşit adaleti geliştirecektir." "Bugün insanlık, bütün ezelî düşmanları karşısında özgürlüğün zaferini kazanma fırsatını elinde tutuyor. Amerika Birleşik Devletleri, bu büyük görevin liderliğini üstlenme sorumluluğunu memnuniyetle kabul eder." Aynı üslup, Ulusal Savunma Stratejisi belgesinin önsözünde de kendini gösterir.[1] Bu ifadeler imparatorluğun resmen ilanı anlamına gelmiyor belki ama, arkasındaki emperyal niyeti sezinlememek mümkün değil.

Tarih boyunca, çok farklı imparatorluk çeşitleri olmuştur (Romalılar, Osmanlı, Çin, Rus İmparatorluğu, Sovyet, Avusturya-Macaristan, Napolyon, Britanya, Fransız vb.). Bu karışık gruptan, bir imparatorluğun nasıl yönetilmesi, nasıl analiz edilmesi ve pratikte nasıl kurulması gerektiğini öğrenmemiz mümkün. Farklı veya karşıt imparatorluk kavramları aynı potada eritilebilir. Çin İmparatorluğu, güçlü bir genişleme dönemi yaşadıktan hemen sonra kendi içine döndü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan İmparatorluğu, belirsiz bir imparatorluk kavramından diğerine yalpaladı durdu çünkü bu kavram hiç tartışılmadı. Küçük Bush, önce Bağdat'a ve belki daha sonra Tahran'a yürümek isteyen bazı Napolyonvari isteklere (yönetimdeki bazı şahinlere göre "gerçek erkeklerin" olması gerektiği yer) karşı çıksa bile, Clinton'ın yaklaşımı (Bush yönetiminde "kadınsı" lakabı takıldı)

---

[1] Bush, G.W., "Securing Freedom's Triumph", *New York Times* (11 Eylül 2002) s. A33. *National Security Strategy of the United State of America* (*www.whithouse.gov/nsc/nss*). Ignatieff, "The Burden" isimli makalesinde (s.22) Bush'un West Point konuşmasını tartışmaya açar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve dönemlerinde benimsediği yaklaşıma daha çok benziyordu. Önce Rubin sonra da Summers'ın yönetimindeki Amerikan hazinesinde oldukça sağlam bir yer edinen düşünceye göre, sert güç yerine yumuşak güç kullanımı tercih ediliyor ve dünyanın geri kalanına olabildiğince çokkültürlü hoşgörüyle yaklaşılıyordu. Tek taraflı politikadan ziyade çok taraflı bir politika uygulanıyordu. Diğer yandan Roosevelt, Truman ve Nixon'a kadar ABD yönetimine gelen başkanların idaresinde Amerikan emperyal gücünün kurulduğu dönem, Sovyetler'in benimsediği bağımlı uydu devlet yaklaşımını yansıtır. Yalnız arada bir fark var: Macaristan ve Polonya'dan farklı olarak Japonya, siyasi ve askerî bakımdan ABD isteklerine uyması koşuluyla ekonomisini geliştirmekte serbest bırakılmıştır. Ignatieff, mevcut Amerikan İmparatorluğunun İngilizlerin iddia ettiği gibi unutkanlık [absent-mindedness] değil inkâr [denial] üzerine kurulduğunu, Amerika'nın emperyal eylemlerinin ülkede konuşulmadığını ve içişlerine yansımasına kesinlikle izin verilmediğini ileri sürmektedir. Somut ve uzun dönemli taahhütlere giren imparatorluk yerine "light imparatorluk" kavramını getiren de budur.[5]

"Geleneksel solcu" olarak nitelendirebileceğimiz çok sayıda kişi, ABD'nin bir asırdan fazla bir süredir emperyal bir güç olduğunu düşünmektedir. ABD'nin bilhassa Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'daki rolüne eğilen, 1960'lı yıllara ait, Amerikan emperyalizmine ilişkin övgü dolu analizler mevcuttur. O zamanlar, yeni ortaya çıkmış bağımlılık kuramcılarıyla (Frank gibi) Hobson, Hilferding, Lenin, Luxemburg gibi düşünürlerin izinden giden kuramcılar arasında ciddi tartışmalar vardı. Ve Mao, Amerikan emperyalizmini mücadele edilmesi gereken en öncelikli düşman olarak görüyordu. Fakat Hardt ve Negri'nin 2000 yılında ya-

[5] Doyle, M. W., *Empires* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986), imparatorluklarla ilgili ilginç bir karşılaştırmalı çalışmadır. ABD örneği için ayrıca bkz. Williams, W. A., Empire as a Way of Life (New York: Oxford University Press, 1980).

yımlanan *Imparatorluk* adlı eseri ve yarattığı tartışmalar, geleneksel tartışmaların hepsine karşı çıkmakta ve sol muhalefetin imparatorluğun yeni, postmodern ve yerelleşmiş biçimine uygun olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu görüş tartışılırken, sol görüşlü birçok kimse, küreselleşme güçlerinin (kimler olduğu tartışmalı olsa da) yeni bir analiz çerçevesi gerektiren yeni bir durum yarattığının farkına varacaktı.[6] Bu yüzden, imparatorluğun ve emperyalizmin sağcılar ve liberaller tarafından açıkça tespiti, uzun zamandan beri geçerli olan durumun kabullenilmesinden başka bir şey değildi. Fakat bu durum, emperyalizmin şimdi daha farklı bir çekicilik kazanıyor olabileceğine işaret ediyordu. Sonuçta, imparatorluk ve emperyalizm siyasi yelpazenin tümünü esir alan açık tartışma konuları haline gelecekti (Hardt ve Negri'nin eserinin büyük medya organlarının dikkatini çekmesi de önemliydi). Ama bu sonuç başka bir soruyu ortaya çıkarıyor: bütün bunlarda yeni olan nedir?

Öncelikle, bu soruyu günümüzde meydana gelen olaylarla birlikte ele alıyorum. Britanya, İspanya ve Avustralya'nın desteğini ve başka birkaç devletin de onayını alan ABD, Irak'a karşı savaşa girişti. Özellikle Almanya ile Fransa'nın başını çektiği geleneksel müttefiklerin ve Rusya ile Çin gibi eski muhaliflerin sert muhalefetine karşın, ABD savaşa girmekten kaçınmadı. Tüm dünyada savaş karşıtı büyük gösteriler düzenlendi. Birçok kişi, Bush yönetiminin neden bu işi bu kadar ciddiye aldığına şaşırdı. Deliller, derinlerde başka nedenlerin yattığını gösteriyor. Ama bu

---

6 "Yeni Emperyalizm" konusunun sol kanattaki tartışmaları için bkz. Panitch, L., "The New Imperial State", *New Left Review* (11 Ocak 2000), s.5-20; ayrıca bkz. P. Gowan, L. Panitch ve M. Shaw, "The State, Globalization and the New Imperialism: A Round Table Discussion", *Historical Materialism* 9 (2001), s.3-38. Diğer ilginç tartışmalar için bkz. Petras, J. ve H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century* (Londra: Zed Books, 2001). Went, R., "Globalization in the Perspective of Imperialism", *Science and Society* 66/4 (2002-3), s.473-497; Amin, S., "Imperialism and Globalization" *Monthly Review* (Haziran 2001), s.1-10 ve Hardt, M. ve A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2000).

nedenleri görmek zor. Bu derin anlamlar, yanıltıcı basmakalıp ifadelerin ve yanlış bilgilendirmelerin altından çıkarılmalı.

İki Petrol Üreticisinin Öyküsü

2002 Nisan ayında Venezuela devlet başkanı Chavez'i deviren darbe, Washington'da coşkuyla karşılandı. Bir işadamı olan yeni başkan hemen tanındı ve kalkınma için gerekli zemini yaratacak reformların ve huzurun ülkeye tekrar egemen olması temenni edildi. *New York Times*, bu temenniyi aynen yayımladı. Bununla birlikte Latin Amerikalılar, bu darbede CIA parmağı olduğunu görmüyor ve Şili'de demokratik yoldan seçilen sosyalist Salvador Allende'nin General Augusto Pinochet tarafından acımasız bir darbeyle devrildiği 11 Eylül 1973 gününü hatırlıyorlardı. Bu olayla ilgili Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan bir CIA telgrafına göre, "Allende'nin darbeyle iktidardan uzaklaştırılması değişmeyen politikadır.... Her türlü kaynağı kullanarak, bu amaca yönelik azami baskı uygulamamız gerekir. ABD hükümetinin ve Amerikan parmağının iyi gizlenmesi için, bu eylemlerin gizlice ve güvenle gerçekleştirilmesi gerekir."[7] İleride, Venezuela ile ilgili, Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesini süsleyen başka telgraflar olacağını tahmin etmek zor değil.

Darbe üç gün sonra tersine döndü ve Chavez iktidara geri geldi. Dışişleri Bakanlığı, bütün bu olayların tamamen ülkenin içişleriyle ilgili olduğunu belirterek, önceden bir bilgisi olduğuna ilişkin iddiaları resmen yalanladı. Güçlüklere karşı barışçı, demokratik ve anayasal çözümler bulunması temenni edildi. *The New York Times*'ın hemen hemen aynı cümlelerle çıkan başmakalesine göre, Amerika'nın temel değerlerinden birisi demokrasiyi desteklemek olduğundan, iğrenç olsa da, demokratik yollardan seçilen rejimin iş başından uzaklaştırılmasını hemen kabullenmek belki de iyi bir fikir değildi.

---

[7] Alıntı şu kaynaktan yapılmıştır: Johnson, C., *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (New York: Henry Holt, 2000), s.18.

OPEC'in önemli bir başka üyesi olan Irak'ta meydana gelenler de oldukça öğreticidir. ABD, bu ülkede demokrasinin kurulmasının kendi (ABD) çıkarına olduğunu ileri sürmektedir. Tabii Amerika, İran'da demokratik olarak seçilmiş Musaddık'ı 1953'te devirmiş ve diktatör şah rejimini başa getirmişti. Yalnızca bazı demokrasilerin yaşamasına izin verilecekti. Ama bu olayda, Irak'ı ve tüm bölgeyi demokratikleştirme iddiası, savaşa girme nedenini açıklamaya yönelik karmaşık ve çelişkili açıklamalardan birisidir. Bu açıklamalar, çoğu kişinin, hatta yandaşlarının bile kafasını karıştırıyor ve onları hayrete düşürüyordu. Yanlış bilgilendirme (dezenformasyon) karmaşasının ve sürekli değişen iddiaların ardında yatanı görmek zordu. Irak ile Amerika'ya karşı düzenlenen şarbon saldırıları arasında bir bağ kurma girişimleri ise fiyaskoyla sonuçlandı. Irak'ın biyolojik ve kimyasal silahlar konusunda korkunç bir geçmişi vardı ama bu olanların çoğu, Amerika'nın İran'a karşı Irak'ı desteklediği sırada meydana gelmiş ve Dışişleri Bakanlığı, tek saldırganın Irak olduğunu bile bile, dünyayı yanıltarak, insanları her iki tarafın da bu tür kötü yöntemlere başvurduğuna inandırmıştı.[8] Belki Irak'ın berbat insan hakları sicili müdahaleyi mazur göstermek için kullanılabilirdi ama İslamcı muhaliflerini bastırmak için uyguladığı akıl almaz insan hakları ihlalleri bakımından Irak'la yarışan Cezayir'e ABD hükümeti tarafından askerî yardım teklif edildiği hatırlandığında bunun da pek anlamı kalmıyor (Cezayir'de son sekiz yılda 120 bin kişinin öldüğü tahmin ediliyor). Hatta Ortadoğu'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, "terörü denetim altında tutma konusunda Cezayir'den öğreneceğimiz çok şey var"[9] diyecek kadar ileri gitmişti. Bu ifade, işkencenin hangi durumlarda mazur görülebileceğine ilişkin tartışmanın neden ansızın ABD gündemine taşındığını açıklamaktadır (yine *New York Times*'da yer almıştı).

---

8 Hilterman, J., "Halabja: America Didn't Seem to Mind Poison Gas", *International Herald Tribune* (17 Ocak 2003), s.8.

9 Fisk, R., "The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-Interest of America", *Independent* (15 Şubat 2003), s.20.

Kitle imha silahları sorununu da unutmamak gerekir. Irak'ın elinde ne olduğunu kestirmek çok zor ama askerî yeteneği, Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında büyük ölçüde zayıflatıldı. CIA dış değerlendirmelerinde bile, Irak'ın artık bölge barışı için bir tehdit oluşturmadığı vurgulanmaya başladı. Bu gerçeğe rağmen, Irak'ın ABD'ye karşı bir tehdit olduğuna ilişkin iddialar aptalca gelmeye başladı (Başkan Bush, tuhaf bir şekilde, Irak'ın ABD'ye girişeceği bir saldırının Amerikan ekonomisine büyük zarar vereceğini iddia ediyordu). CIA, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olması halinde Saddam'ın ancak tahrik edildiğinde bunları kullanabileceği sonucuna varmıştı. Bu nedenle, Amerika'nın neden Saddam'ı tahrik etmeye o kadar kararlı gözüktüğünü açıklamak çok daha zorlaşıyor. Çok büyük ihtimalle, Irak nükleer bir güç olmaya çalışıyor; ama nükleer silah çalışmalarını açıkça ifade eden, Kuzey Kore gibi bir sürü ülke var. Ülkeye girmelerine sonunda izin verilen BM silah denetçileri de pek bir şey bulamadılar. Her halükârda asıl hedeflenen, rejim değişikliğiydi. BM Şartı önleyici [pre-emptive] saldırılara izin vermediği için, silahsızlandırma BM desteğini almakta kullanılan bir gerekçe olarak kullanıldı. Bütün bunların başarısız olması durumunda bile Saddam iş başından uzaklaştırılmalıydı, çünkü o bir yalancı (çoğu siyasetçiye yapıştırılan bir yafta), merhametsiz (ama Şaron da öyle), pervasız (kanıtlanmadı) veya savaşılması gereken insan kılığında bir şeytandı. Sanki Ortadoğu'daki savaş, gösterimdeki fantastik ortaçağ filmlerinden bir bölüm gibiydi (Saddam, Mordor rolünde; George Bush cesur Frodo ve yanında Blair sadık dost Sam rolünde). Sonuçta tüm bunlar, ABD ve Britanya'nın, Irak halkını özgürleştirmek gibi yüce bir görev üstlenmiş olduğu izlenimini uyandırmak için yapılmıştı. Amerikan tarzı aydınlanmanın Ortadoğu'da ne gibi etkiler doğurabileceğinin ise hiç ama hiç önemi yoktu.

Tüm bunlarda, bir dizi bahanenin ardına gizlenmiş çok önemli bir gerçeğin olmadığını düşünmek çok zordu. İlk başta, ifşa edilemeyecek gizli bilgilerin olması makul geliyor ama ne za-

man bir şeyler gizli arşivlerden çıkarılmaya çalışılsa, bunların ya önemsiz, ya kolay çürütülebilir ya da İngilizlerde olduğu gibi, beş yıllık bir çalışma olmasına karşın baştan savma ve ciddiye alınmayacak bir doktora tezinden aşırılmış bilgiler olduğu ortaya çıkıyordu (bir kısmı *Foreign Affairs*'da yayımlanmıştı). ABD istihbarat birimlerinden sızan bilgilere göre, istihbarat çalışanları, elde ettikleri bilgilerin yönetim tarafından saptırılmasından hiç memnun değillerdi. Dünya kamuoyunun, savaş çığırtkanlığı yapan basına (diğer medya baronları gibi Murdoch'a ait dünya çapında 175 gazete, sözde bağımsız editörleriyle hep bir ağızdan savaşın iyi bir şey olduğunu ilan ettiler) ve siyasilerin onca tehdidine rağmen, doğrudan savaş karşıtı olmasa bile, iddialara kuşkucu yaklaşabilmesi gözden kaçıyordu.

Peki, gerçekten neler oluyor? Açıklanan nedenler ikna edici değil, inandırıcı bir noktaya götürmüyor. O zaman, açıklanmayan nedenler ne olabilir? Ve burada, bu nedenlerin oyunun esas aktörleri tarafından bile iyi anlaşılmamış olabileceğini veya anlaşıldıysa bile iyi gizlendiğini veya bastırıldığını görüyoruz.

Amerikan Sivil Toplumunun İç Diyalektiği

Almanya'daki 2002 seçimlerinden önce Alman Adalet Bakanı, Bush yönetiminin dikkatleri yurtiçi sorunlardan başka yöne çekmek için dış politikada maceracılığa atıldığını söyledi. Hatası ise, bu taktiği Hitler'in de kullandığını söylemesiydi. Bu yüzden görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Maalesef bu son ifadesi, açıklamasının ilk bölümündeki ciddi iddiasının üzerini örttü.

Gerçekten, tarih boyunca birçok hükümet iç politikadaki sorunlarını, dış politikada maceraya atılarak veya ülke içerisinde dayanışmayı güçlendirmek için dış tehditler üreterek çözmeye çalışmıştır. Bu gerçek yadsınamaz çünkü ABD'nin 2002 yılında ülke içi durumu birçok açıdan önceki yıllara kıyasla daha belirsizdi. 2001 yılının başlarında başlayan ve 11 Eylül şokuyla katlanan durgunluk bitmemişti. İşsizlik artıyor, ekonomik güvensizlik duygusu belirginleşiyordu. Art arda gelen şirket skandalları

sonucunda, sağlam görünen şirket imparatorlukları bir gecede çözülüveriyordu. Muhasebe hataları, yolsuzluklar ve düzenleme yetersizlikleri Wall Street'in adını kötüye çıkarıyor, hisse senedi ve diğer kıymetlerin değeri düşüyordu. Emeklilik fonları dörtte bir ila üçte bir arasında değişen oranlarda değer kaybetmişti (Enron çalışanlarının maaşları gibi tamamen ortadan kaybolmadılarsa tabii) ve dolayısıyla, orta sınıfın emeklilikle ilgili hayalleri ciddi bir darbe yemişti. Sağlık hizmetleri zor durumdaydı; federal, eyalet ve yerel hükümetin bütçe fazlaları hızla eriyor ve bütçe açıkları korkunç boyutlara ulaşıyordu. Amerikalılar tüm zamanların en borçlu milleti haline geldikçe cari hesap dengesi kötüleşiyordu. Sosyal eşitsizlik uzun zamandır büyüyen bir sorun iken, yönetimin vergi indirimi saplantısı sorunu daha da büyütecekti. Çevre koruma anlaşmalarının içi boşaltılıyordu. Piyasa güçlü çöküş sinyalleri vermesine karşın, düzenleyici bir müdahalede bulunma konusunda derin bir isteksizlik vardı. Tüm bunların üstüne, Başkan Bush, halk tarafından değil Anayasa Mahkemesi tarafından dörde karşı beş oyla başkanlığa seçildi. 11 Eylül'den önce, halkın en az yarısı başkanlığının meşruluğunu sorgulamaktaydı. Cumhuriyetçilerin siyasi yok oluşunu önlemenin tek yolu, 11 Eylül olaylarıyla ve şarbon korkusuyla (Saddam'ın kullanma ihtimali olduğu düşünülen hâlâ çözülmemiş ve büyük ölçüde unutulmuş sorun) yaratılmış, –milliyetçi uyanışa varan– dayanışma idi. Afganistan, ABD güçlerine hemen ve (Amerikalılar için) kansız teslim olurken, Usame "ölü ya da diri" ele geçirilememiş ve terörizmle savaşta müthiş sonuçlar elde edilememişti. Bush yönetimindeki şahinlerin, sonuçsuz Körfez Savaşı'ndan bu yana, askeri harekât düzenlemek istedikleri ve "Şer Ekseni"nin önemli bir ayağı olarak gördükleri Irak'a odaklanmak için daha uygun bir zaman olabilir miydi? En azından kısa dönemde, dikkatleri saptıran bu taktiğin işlemesi zaman meselesiydi. Amerikan kamuoyu, genel olarak, El Kaide ile Saddam rejimi arasında bir tür bağlantı olduğuna ve bu bağlantının Saddam'a yönelik askerî bir harekât gerektirecek kadar tehlikeli ve şeytanca olduğuna inan-

dırılmıştı. Cumhuriyetçiler, Kongre seçimleriyle siyasi güçlerini pekiştirirken, başkan da seçilmesinin üzerindeki gayrimeşruluk bulutlarını dağıtıyordu.

Bununla birlikte, derinlerde bir yerde, sığ siyasi fırsatçılığı ABD'nin jeopolitik tarihi içerisinde sağlam ve kalıcı bir siyasi güç haline dönüştüren bir şey olabilir. Öncelikle, Irak'ın gücünden ve yıkıcı potansiyele sahip Pan-Arap hareketinden duyulan korku uzun süre birbirini izleyen ABD hükümetlerinin yüreklerinin bir köşesinde gizliden gizliye varlığını korumuştur. Colin Powell, birinci Körfez Savaşı öncesinde Irak'la ilgili olasılık planlarını hazırlamıştı. Bush'un Savunma Bakanlığı'na getirdiği Paul Wolfowitz, daha 1992 yılında, Irak'ta rejim değişikliğine gidilmesi gerektiğini savunmuş ve 1990'lar boyunca bu fikrini açıkça dile getirmişti. Rejim değişikliği, Clinton yönetiminde de kabul gören bir politika olmuştur. Yeni muhafazakâr [neo-conservative] bir grup, 1997 yılında yayımlanan *Project for the New American Century* [Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi] adlı çalışmayla, bu önemli hedefte ısrarla durmuş ve bu amacın askerî yoldan gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu grubun içerisinde, Rumsfeld, Wolfowitz, Armitage, Perle gibi Bush'un savunma ve dış politika takımının belkemiğini oluşturan isimler vardı. Dolayısıyla, Irak jeostratejik olarak hep bu grubun aklındaydı. Ama 1999'da yayımlanan bir raporla, bu askerî saldırının ulusal ve uluslararası düzeyde kabul edilebilir olması için, "Pearl Harbor gibi hızlandırıcı etki yapan bir felaket" olması gerektiğinin farkına vardılar. Eğer Saddam'la El Kaide arasında bir bağ kurabildilerse, bu fırsatı veren 11 Eylül olmuştur.[10] Amerikan halkının coğrafyayla ilgili pek bir şey bilmemesi ve umursamamasıyla, terörist avcılığı, kolayca, Saddam'ı yakalayıp devirmeye dönüştürüldü. Ama dünyanın geri kalanı o kadar ikna olmamıştı.

Bu iç dinamiğin, anlaşılması gereken bir başka boyutu daha

[10] Fisk, R. "This Looming War isn't about Chemical Warheads or Human Rights: It's about Oil", *Independent* (18 Ocak 2003), s.18. Ayrıca bkz. Internet adresi *www.newamericancentury.org*.

bulunmaktadır. Amerika, sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamı sürekli kökten değiştiren, vahşi rekabetçi bireyselcilik damarlarına işlemiş, olağanüstü denilebilecek ölçüde çok kültürlü göçmen bir toplumdur. Bu güçlerin demokrasiyi kronik istikrarsızlığa düşürmesiyle, demokrasinin işlemesi, imkânsızlaşmasa bile zorlaşmaktadır. Tüm ülkenin, zapt olunamaz göründüğü zamanlar olmuştur. Hannah Arendt böyle bir sivil toplumun neye benzediğini şöyle anlatır:

> Güç, aslında, amaca giden yolda sadece temel bir araç olduğu için, yalnız güce dayalı bir toplum, istikrar ve düzenin sükûneti içerisinde çökmeye mahkûmdur; ülkenin bütün güvenliği, kumdan yapılmış bir kale gibidir. Yalnızca daha çok güç kazandıkça statükosunu devam ettirebilir, ancak otoritesini genişlettikçe ve gücünü arttırdıkça istikrarlı kalabilir. Hobbes'a göre, Commonwealth [İngiliz Uluslar Topluluğu] titreyen bir yapıdır ve dışarıdan sürekli kendisine destek olacak payandalar bulması gerekir; aksi halde bir gecede çökerek kişisel çıkarların amaçsız ve anlamsız kaosuna düşer.... Her zaman var olan savaş ihtimali, Commonwealth'in mevcudiyetini sürdürme umudunu teminat altına alır, çünkü savaş, diğer ülkelerin harcanması pahasına ülkenin gücünü artırır.[11]

Soğuk Savaş bitmişti ve Rus postalının Kanada'ya kadar yarattığı tehdit artık inandırıcılığını yitirmişti. 1990'lı yıllarda açık bir düşman yoktu ve ABD'deki ekonomik büyüme, toplumun tüm kesimlerinde, özellikle alt tabakalarında ve marjinal unsurlarında, eşi görülmemiş bir rahatlama ve memnuniyet yaratmış olmalıydı. Fakat Arendt'in tahmin etmiş olabileceği gibi, 1990'lar Amerikan tarihine en tatsız yıllar olarak geçti. Rekabet korkunçtu, "yeni ekonominin" fırlamaları bir gecede milyoner olmuşlar ve zenginlikleriyle hava atıyorlardı. Sahtekâr ve hilekâr entrikalar giderek çoğalıyordu. Coşkuyla karşılanan skandallar (hem

[11] H. Arendt, *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, 1968 baskısı), s.22.

gerçek hem de hayali) her yerdeydi. Başkan'ın impeachment* sürecine maruz kalmasını sağlamak için Beyaz Saray'da planlanan suikastler ile ilgili kötü niyetli söylentiler yayılıyordu., Howard Stern ve Rush Limbaugh'un sunduğu talk-show, temelli kontrolden çıkmış bir medya örneği sergiledi, Los Angeles'ta isyanlar patlak verdi, Waco ve Oklahoma uzun zaman gizli kalan ülke içi muhalefetin sembolü oldu. Columbine'de çocuklar sınıf arkadaşlarını vurup öldürdü. İrrasyonel coşku sağduyuya galip geldi ve siyasetin yozlaşması iyice su yüzüne çıktı. Sivil toplum, kısacası, sivil olmaktan uzaktı. Toplum parçalanıyor ve parçaları birbirinden korkunç derecede uzaklaşıyor görünüyordu. Arendt'in dediği gibi, toplum şahsi çıkarların amaçsız ve anlamsız kaosuna düşme sürecindeydi.

Sanırım, George Bush, 2000 yılında yaptığı seçim konuşmalarında, kontrolden çıkmakta olan topluma, kararlı ve sert bir ahlaki sınır çizme sözü verdi. Bütün kilit atamaları yeni muhafazakâr gruptandı. Örneğin, otoriter devlet müdahaleleri için göreve getirilen Başsavcı John Ashcroft. Yeni muhafazakârlık, Clinton'ın savunduğu neo-liberalizmin yerini aldı. Ama 1990'ların sefih yaşam tarzından sıyrılınmasına neden olan olay tabii ki 11 Eylül idi. 11 Eylül, sadece milliyetçi söylemler ve millî dayanışma temelinde siyasi bir açılım sağlamadı, aynı zamanda sivil topluma düzen ve istikrar getirdi. Teröre karşı girişilen savaş ve Irak ile savaş olasılığı, devletin güç toplamasını sağladı. Irak'la savaş, yalnızca dikkatleri yurtiçindeki sorunlardan başka yöne çevirmeye yaramadı, aynı zamanda toplum üzerinde yeni bir sosyal düzen fikri uygulama ve toplumu denetim altına alma fırsatı sundu. Eleştirenler, vatansever olmadıkları gerekçesiyle susturuldular.

---

* ABD'de kamu görevlilerinin yasama organı tarafından görevden alınarak cezai kovuşturmaya tâbi tutulmasına olanak tanıyan süreç. Impeachment'a tâbi tutulan başkanlar 1868'de Andrew Johnson ile 1998'de Bill Clinton olmuş fakat her ikisi de, yeterli çoğunluk sağlanamadığı için görevlerini sürdürmüşlerdir. 1974'te Impeachment sürecinden geçen Nixon ise, Senato'da kendisi aleyhinde yeterli çoğunluğun (2/3) sağlanacağını öngörerek başkanlıktan istifa etmiştir. (Ç.N.)

Baş düşman, gizli şeytanları kovmak veya dize getirmek için kullanılan yegâne güç haline geldi. Siyasi gücün iç ve dış koşulları arasındaki bu ilişki, Irak'la çatışmayı ateşleyen dinamikler üzerinde önemli ve gizli bir rol oynadı. Bu noktaya birkaç yerde daha döneceğiz.

Petrole Dair Her Şey

Irak'la savaşa karşı olanlar, çatışmanın tüm nedeninin petrol olduğunu savunmaktadır. Amerikan hükümeti, bu iddiayı saçma olduğu gerekçesiyle baştan reddetmekte veya duymazlıktan gelmektedir. Petrolün çok önemli olduğu konusunda şüphe yoktur. Ama ne kadar veya hangi anlamda önemli olduğunu belirlemek kolay değildir.

Dar görüşlü bir komplo teorisine göre, Washington'daki hükümet, halk desteğini eline geçirmiş petrol mafyasından başka bir şey değildir. Bu görüş, Bush ve Cheney'nin petrol şirketleriyle olan yakın bağlantılarıyla desteklenmektedir. Başkan Yardımcısı Cheney'nin eski şirketi olan Halliburton, savaştan hemen sonra verilecek petrol hizmetleri için imzaladığı sözleşmelerle bir milyar dolar kazanmayı planlamaktadır.[12] Tüm bunlara karşın, genel olarak, siyasi-askerî kurumların veya şirketlerin bu nedenlerden ötürü savaşa göz yumabileceğini aklım almıyor. Tabii, Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri Irak'ta dışlanırken Rus, Fransız ve Çin şirketlerinin tercih edildiği bir gerçekti. Barışçıl silahsızlandırma yerine savaşa girilmesine en çok bu ayrıcalıklı ülkeler karşı çıkmaktaydı. Silahsızlandırma belgelenseydi, BM yaptırımları kalkacak ve söz konusu ülkeler bundan yararlanacaktı. Savaşla rejim değişirse imtiyazlar mutlaka yeniden müzakere edilecekti. Ama petrole sahip olan Irak'tır ve petrol şirketlerinin başarı şansı rejim değişikliğinden sonra bile pek parlak değildir. Savaş sonrasında işe yarayacak tek senaryo, petrolün işlen-

[12] Banerjee, N., "Energy Companies Weigh Their Possible Future in Iraq", *New York Times* (26 Ekim 2002), s.C3.

mesi ve yönetilmesi için doğrudan Amerikan yönetiminin veya kuracağı bir örgütün –ABD ve IMF'nin veto hakkının olacağı uluslararası bir konsorsiyum– Irak petrolünü devralmasıdır. Ama tüm bunların Irak içinde ve kapitalist güçler arasında düşmanlıklar uyandırmadan müzakere edilmesi çok güç görünüyor.

Bununla birlikte, petrol sorununu anlamaya yardımcı olacak harika bir bakış açısı var: Ortadoğu'yu kontrol eden, küresel petrol vanasını ele geçirmiş demektir; küresel petrol vanasını elinde tutan da, en azından yakın bir gelecek için küresel ekonomiyi denetimi altına almış demektir.[13]

Dolayısıyla, tek başına Irak'ı değil, küresel kapitalizm bağlamında tüm Ortadoğu'nun jeopolitik durumunu ve önemini göz önüne almalıyız. Bu nokta, resmî söylemlerle vurgulandı. Irak'ta rejim değişikliği planıyla, Amerikan yanlısı demokratik bir hükümetin etkisinin tüm bölge için yararlı olacağı ve diğer ülkelerdeki rejim değişikliklerini etkileyebileceği açıkça dile getirilmektedir (en yakın hedefler olarak İran ve Suriye daha sonra ise Suudi Arabistan akla geliyor). Yönetimde, Ortadoğu'da çıkacak büyük bir yangının bölgenin haritasını yeniden çizmek için (eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da meydana geldiği gibi) fırsat yaratacağına inanacak kadar kibirli insanlar var. Bölgedeki devlet şekillenmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Versay anlaşmasını destekleyici nitelikteydi. Genel olarak Arapların çıkarlarına aykırı görülen bu çözümün, İngiliz ve Fransızların emperyal çıkarlarına hizmet eden bir devletler şekillenmesi getirdiği kabul edilmektedir. Bu şekillenme, anakronik ve işlevsiz görülebilir. Kapsamlı bir çözüm, bazı ayrılıkçı çıkarları tatmin edebilir (örneğin Irak'taki Kürtlere federal statü verilmesi ve belki güneyde kurulacak Basra merkezli bir Şii devleti). Hepsinden daha önemlisi, Ürdün ve belki Suudi Arabistan'ın bir parçasını içine alan büyük bir Filistin devletinin kurulmasıyla İsrail-Filistin so-

[13] Şu kaynak petrol jeopolitiğine ilişkin mükemmel bir inceleme: Klare, M., *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001).

rununun çözümüne giden bir yol açılabilir. Fakat BM içerisinde, savaştan sonraki dönemde öncelikle Irak'ın mevcut toprak bütünlüğünün korunması gerektiği yönünde çok güçlü bir görüş birliği var ve ABD de en azından görünüşte aynı fikirde.

> ABD'nin bölgede çok eskilere dayanan jeopolitik çıkarları var. Eski Britanya İmparatorluğunun parçası olarak görülen Ortadoğu'nun, denetim altında tutulması, İkinci Dünya Savaşı'nda geçerli olan, dünyanın ekonomik, askerî ve siyasi açıdan kontrolü için vazgeçilmez öneme sahiptir – çünkü bu bölge dünyanın bilinen petrol rezervlerinin en büyük deposu durumundadır. Bu yüzden ABD, bölgede 1950'lerde başlayan gizli ve açık bir dizi operasyona girişmiştir. Bu operasyonların başında, demokratik olarak seçilen ve yabancı petrol şirketlerini millileştiren Musaddık hükümetinin 1953 yılında devrilmesi gelir. Amerikan girişiminin başarısı açıktır. Amerikan şirketleri, 1940-1967 yılları arasında Ortadoğu petrol rezervleri üzerindeki denetimlerini yüzde 10'dan yüzde 60'a çıkarmıştır. Aynı yıllarda, İngiliz kontrolü ise yüzde 72'den yüzde 30'a düşmüştür.[14]

1960'ların sonunda İngilizler, Suveyş'in doğusundaki askerî varlığını tamamen çekip kontrolü tek başına Amerika'ya bıraktı. Vietnam'dan dolayı Amerika, artan çıkarlarını gözetmesi için kendisinin yerine İran ve Suudi Arabistan'ı kullanmayı tercih etti. Aynı zamanda, bölgede sağlam bir Amerikan ileri karakolu yaratmak için İsrail'in tartışılmaz ve güçlü desteğini yitirmemeye özen gösterdi. Ama önce petrol boykotu ve 1973'te petrol fiyatlarının OPEC'in kararıyla yükselmesi ve sonra 1979 yılında İran'da Şah'ın devrilmesi, bölgenin ileri karakollar aracılığıyla dolaylı denetimini imkânsız hale getirdi. Başkan Carter, ABD'nin Körfez petrolünün akışının kesilmesine hiçbir koşul altında izin verme-

[14] Editörler, "U.S. Imperial Ambitions and Iraq", *Monthly Review* 54/7 (2002), s.1-13.

yeceğini belirten doktrinini dünyaya ilan etti. Bu doktrinle, Hürmüz Boğazı'nın açık tutulacağı (petrolün teslimatı ve dağıtım sistemleri petrol sahasının kendisi kadar önemlidir) ve bölgede Acil Müdahale Gücü'ne ek olarak daimî olarak asker bulundurulacağı taahhüt edildi. ABD, acımasız ve ölümcül Irak-İran savaşında Irak'ı gizlice destekliyordu ama Irak'ın büyüyen gücü, Kuveyt işgalinden çok önce, Irak'a karşı savaş açma planlarını (öncüsü Colin Powell) gündeme getirdi. Irak'taki Amerikan büyükelçisinin, Irak'ın Kuveyt'e girmesi durumunda Amerika'nın askerî bir müdahalede bulunmayacağını ima etmesi hâlâ bir tartışma konusudur. Tuzağa düşürücü görünen bu açıklama, felakete götüren bir yanlış anlama diye de izah edilebilir.

Körfez Savaşı, Irak açısından sonuçsuz kalsa da, bölgeye çok daha büyük bir Amerikan gücü getirdi. Bu, Clinton yönetimi döneminde de azalmadan sürdü. "Uçuşa yasak bölgeler"de İngilizlerle ortak yürütülen devriye uçuşlarında, Irak askeri tesislerine düşük düzeyde hava ve füze saldırıları düzenleniyordu. Bununla birlikte, Clinton yönetiminde görevli "yumuşak güç" savunucularından Joseph Nye, ABD'nin Körfez bölgesinde, Amerikan çıkarlarının bir şekilde tehdit edildiğinde gerekirse tek taraflı olarak güç kullanmaktan çekinmeyeceğini ifade etmişti.[15] Bu görüşe koşut olarak, 1997-1998 yıllarında, Irak'ın silahsızlandırılmasına yönelik barış anlaşmasına uyulup uyulmadığını gözlemleyecek silah denetçilerinin Irak'a girmesini sağlamak için büyük bir askerî yığınak yapıldı. Hava ve füze saldırıları artırıldı. ABD, bu çabalara ek olarak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve diğer devletlerle Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurdu ve bu ülkelere bölgedeki Amerikan güçlerine destek olması için askerî teçhizat sattı (1990'lı yıllarda, 23 milyar doları tek başına Suudi Arabistan'a ait olmak üzere net 42 milyar dolarlık silah satışı gerçekleştirildi). Amerikan güçleri bölgeye önceden yerleşiyordu ve 1990'lı yıllarda Ku-

[15] J. Nye, *The Paradox of American Power: Whay the World's Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

veyt, Katar ve Suudi Arabistan'a büyük miktarda askerî yığınak yapıyordu. Bu güçler sayesinde Amerika hızlı hareket etme imkânına kavuşuyordu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle askerî planlama, iki bölgede birden savaşma şekline dönüştü ve Irak ile Kuzey Kore tatbikat alanı olarak belirlendi. 1990'ların sonuna kadar bölgeye yılda 4-5 milyar dolar maliyetle yaklaşık 20 bin askerî personel konuşlandırıldı.

Burada, iki noktaya işaret etmek için tarihi kısaca gözden geçirmek istiyorum. 1945 yılından itibaren bölgeye yönelik Amerikan müdahalesi sürekli artmaktaydı, 1980'den sonra ise önemli bir kesintiye uğradı çünkü müdahale giderek daha çok doğrudan askerî varlığa dayanmayı gerektirmeye başlamıştı. İkinci olarak, Irak'la olan çatışma çok eskilere dayanmaktaydı ve Körfez Savaşı başlamadan önce bile bir çeşit askerî çözüm düşünülmekteydi. Bugün ile Clinton dönemi arasındaki tek fark, maskenin düşmesi ve hırçınlığın sükûnetin yerini almasıdır; zira 11 Eylül'ün Amerika'da yarattığı atmosfer, açık ve tek taraflı askerî harekâtı siyasi bakımdan kabul edilebilir duruma getirmiştir. Irak, Suudi Arabistan gibi ABD'nin bir uydu devleti olmadıkça, jeopolitik açıdan ve uzun vadede Irak'la bir çeşit çatışma kaçınılmaz görünüyordu. Fakat bu jeopolitik saldırının nedeni ne? Yine, cevap tamamen petrolle ilgili.

Dünya petrol rezervlerinin kapasitesi tahmine dayanıyor. Petrol şirketleri, bildikleri şeyleri anlatmakta pek suskun davranıyor ve hatta bazen kasten yanıltıcı açıklamalar yapıyorlar. Rezerv tahminleri çok farklılıklar gösteriyor. Buna karşın, hesaplamaların büyük çoğunluğuna göre, petrol rezervlerinin kullanım oranı 1980'den beri keşif oranını aşmış durumda. Petrol yavaş yavaş azalıyor. Birçok petrol bölgesinde aşırı kapasiteyle petrol çıkarıldığını ve gelecek yirmi-otuz yıl içerisinde dünyanın pek çok petrol sahasındaki rezervlerin tükeneceğini iyi biliyoruz. ABD, Kuzey Denizi, Kanada, Rus ve Çin'in petrol üretimi için durum böyle. Elli yıl veya daha fazla ömre sahip olduğu tahmin edilen petrol sahaları İran, Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri

ve Kuveyt'te. Yeni keşiflerin durumu değiştirebileceği olasılığına karşın stratejistler, petrol üretiminin çok önemli bir tedarikçisi olan Ortadoğu'nun giderek artan önemini dikkate almak durumundadır. Talep tarafında ise, ABD'nin giderek artan bir biçimde ithal petrole bağımlı hale geldiğini, Doğu ve Güneydoğu Asya'daki (son zamanlarda Çin'de fevkalade şekilde artan petrol talebiyle birlikte) dinamik ekonomik büyüme merkezlerinin neredeyse hiç petrol rezervi olmadığını ve Avrupa'nın (Britanya ve Norveç hariç) tamamen ithal petrole bağımlı olduğunu görüyoruz. Petrole alternatif olabilecek kaynaklar araştırılıyor ama bu kaynakların gelecek yıllarda petrole ciddi rakip olabilme şansı çok az (çünkü petrol şirketleri ve diğer çıkar grupları büyük engeller çıkarıyorlar). Bu yüzden Amerika ve tüm küresel ekonomi için, Ortadoğu petrollerinden yararlanma konusu hayati derecede önemlidir.

Bu gerçek, ABD'nin gerekirse tek yanlı sıkı askerî ve stratejik kontrole yönelme sorununu ortaya çıkarıyor. Örneğin Thomas Friedman'a göre, "ABD'nin megaloman ve şeytan bir diktatörün dünya endüstrisine güç veren doğal kaynak üzerinde aşırı söz sahibi olma ihtimalinden endişe etmesi, ne gayrimeşrudur ne de bağlam dışı." Ama bunu kamuoyuna aktarırken dikkatli olmalıyız; dünyayı, asıl niyetimizin, kendi gereksinimlerimizi tatmin etme hakkından ziyade "dünya ekonomisini korumak olduğuna" ve "ABD'nin yalnız kendi çıkarları için değil tüm gezegenin iyiliği için hareket ettiğine" ikna etmeliyiz... Eğer Irak'ı işgal eder ve başına da yalnızca Irak petrol istasyonunu işletmesi için daha Amerikan-yanlısı bir otokrat koyarsak (diğer Arap petrol devletlerinde yaptığımız gibi), işte o zaman kısmen petrol için yapılan bu savaş ahlaksızlaşır.[16] Kısaca ifade etmek gerekirse, ABD herkesin menfaati adına ve onların rızasıyla Ortadoğu petrollerinin düzene sokulmasına önderlik mi ediyor? Yoksa dar stratejik çıkar-

[16] Friedman, T., "A War for Oil?" *New York Times* (5 Ocak 2003), "Week in Review" bölümü, s.11.

larını gerçekleştirmek için üstünlük mü kurmaya çalışıyor? Friedman, bunu sanırım anlamak istiyor. Ama ya gerçek olan, ikinci-sıradır?

Eğer ABD, Chavez ve Saddam'ı devirebilirse, boğazına kadar silahlanmış, patırtarsız (ve radikal İslam'ın kucağına düşme tehlikesiyle karşı karşıya olan) Suudi saltanat rejimine bir çeki düzen verir veya bu rejimi değiştirirse, Irak'tan sonra İran'ın üzerine yürür (ki öyle yapmaya çalışacak gibi görünüyor) ve Hazar Havzası'nın petrol rezervlerine hâkim olmak için Orta Asya'da stratejik askerî varlığını sağlamlaştırırsa, küresel petrol vanasını denetleyerek gelecek elli yılda küresel ekonomiyi etkili bir biçimde kontrol edebilir. Avrupa, Japonya, Doğu ve Güneydoğu Asya (şimdi Çin dahil) Körfez petrolüne şiddetle bağımlılar ve bugün bu bölgesel siyasi-ekonomik güçler, küresel üretim ve finans dünyasındaki Amerikan hegemonyasına rakip olarak ortaya çıkıyorlar. ABD'nin bu rekabetle başa çıkmak ve üstün konumunu sağlamlaştırmak için, rakiplerinin dayandığı ekonomik kaynağın fiyatını, koşullarını ve dağıtımını belirlemekten başka izleyebileceği daha iyi bir yol var mı? Ve bunu yapmak için de ABD'nin, hâlâ en güçlü olduğu yönünü, yani askerî gücünü kullanmaktan başka yapabileceği daha iyi bir şey var mı? Bu görüşün bir de askerî yönü var. Ordu, petrolle hareket eder. Kuzey Kore'nin komplike bir hava gücü olabilir ama petrolü olmazsa bunu fazla kullanamaz. ABD, petrole sadece askerî malzemelerini teminat altına almak için ihtiyaç duymuyor. Gelecekte çıkacak bir çatışmada eğer ABD düşmanına akan petrolü kesecek güce sahip olursa, sözgelimi Çin bizimle eşit konumda olmayacaktır. Fakat bu tartışmalar, ancak ABD'nin küresel kapitalizmdeki üstünlüğünün bir şekilde tehdit edildiğine ilişkin ciddi bir korkusu var ise anlam kazanır. Bu, sorunun askerî boyutundan çok ekonomik boyutuyla ilgili. Bu noktaya 2. Bölüm'de değineceğim.

2
AMERİKA'NIN GÜCÜ NASIL ARTTI

Emperyalizm, dudaklarımızdan bir çırpıda çıkıveren bir sözcüktür. Fakat bu terimin öyle değişik anlamları vardır ki, bir polemik kavramından ziyade analitik bir kavram olarak tanımlanmaksızın kullanılması zordur. Burada "devlet ve imparatorluk siyaseti" ile "sermayenin zaman ve mekândaki birikiminin moleküler süreçleri" arasındaki çelişkili bir karışım olarak "kapitalist emperyalizm" denen özel bir emperyalizm türünü tanımlıyorum. Yani gücünü bir ülkenin yönetilmesine ve bu ülke üzerindeki beşerî ve doğal kaynakların siyasi, ekonomik ve askerî amaçlarla seferber edilebilme yeteneğine dayandıran aktörler bakımından ayırt edici bir siyasi proje olarak emperyalizm ile, sermayeyi yönetmenin ve kullanmanın önemli hale geldiği belli bir zaman ve mekân içindeki siyasi-ekonomik sürecin yayılması olarak emperyalizm arasındaki karışım. Birincisiyle, dünya üzerindeki çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak için mücadele ederken bir

devlet (ya da siyasi bir güç bloğu olarak hareket eden devletler topluluğu) tarafından izlenen ve kullanılan siyasi, diplomatik ve askerî stratejileri vurgulamaktayım. İkincisiyle ise, ekonomik gücün, üretim şekilleri, ticaret, sermaye hareketleri, para transferleri, işgücü göçü, teknoloji transferi, döviz spekülasyonu, bilgi akışı, kültürel etkiler ve benzeri aracılığıyla mekânda sürekli olarak yer değiştirmesi, ülkesel entiteler arasında gidip gelmesini (örneğin devletler ya da güç blokları) kastediyorum.

Arrighi'nin gücün "kapitalist" ve "ülkesel" [territorial] mantıkları olarak adlandırdığı olgular birbirinden oldukça farklıdır.[17] Bir kere, güdüleri ve çıkarları farklıdır. Sermayeyi elinde tutan kapitalist, nereden kâr sağlarsa oraya yatırım yapmak ve daha fazla sermaye biriktirmek isteyecektir. Siyasetçiler ve devlet adamları ise, kendi devletlerinin başka devletler karşısındaki gücünü sürdürecek ya da daha da arttıracak sonuçlar elde etmeye çalışırlar. Kapitalist, bireysel avantaj elde etme peşinde koşar ve (genellikle hareketleri kanunla sınırlandırılmış olsa da) kendisinden ve yakın çevresinden başka kimseye karşı sorumlu değildir. Halbuki devlet adamı, kolektif avantaj elde etmeye çalışır ve hareket serbestisi devletin siyasi ve askerî koşullarıyla sınırlıdır; sorumluluğu ise, bir vatandaş topluluğuna ya da genellikle bir seçkinler grubuna, bir sınıfa, kabileye ya da başka bir sosyal gruba karşıdır. Kapitalist, sonsuz mekân ve zamanda hareket ederken; siyasetçi, ülkeselleştirilmiş bir mekânda ve en azından demokrasilerde seçim döneminin belirlediği bir sürede geçici olarak faaliyet gösterir. Diğer yandan kapitalist şirketler gelir ve giderler, yer değiştirirler, birleşirler, faaliyetlerine son verirler; fakat devletler uzun ömürlü entitelerdir, göç edemezler ve istisnai coğrafi fetih durumları haricinde sabit ülkesel sınırlara hapsolmuşlardır.

Her iki mantık, başka açıdan da birbirinden farklılık gösterirler. Halk katılımının ölçüsü ve modaliteleri büyük ölçüde değiş-

[17] Arrighi, G., *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times* (Londra: Verso, 1994), s.33-34.

şiklik gösterse de, günümüzde yaşadığımız türdeki devlet ve imparatorluk politikası tartışmaya açıktır. Örneğin Irak'la savaşa girilip girilmeyeceği, bunun tek taraflı olup olmayacağı, savaş sonrası zorlukların nasıl aşılacağı ve benzeri konularda özel kararlar alınmalıdır. Dış politika yapılanması ve siyasi/askerî uzmanlar bu konuları tartışırlar; aralarından muhalefet eden birinin hiç çıkmayacağı söylenemese de bu ender bir durumdur. Fakat tüm sonuçlarıyla birlikte kesin kararlar alınmalıdır. Bazen muazzam önem taşıyan stratejik kararlara –umulmadık sonuçlar yaşandığında bunların sayısı hiç de az değildir– ulaşılır ve bu kararlar birbirinden farklı çıkar ve düşüncelerin çatıştığı siyasi sürecin itiş kakışında uygulanır (bazen bu kararların uygulanması iktidardakilerin karizmasına ya da etkili oyuncular arasındaki kişisel çatışmaların sonucuna bağlı olabilmektedir).

Diğer yandan, sermaye birikiminin coğrafi süreçleri, bu şekilde siyasi karar almaya göre çok daha dağınıktır ve otoriteye daha az bağlıdır. Bireysel kuruluş (işletme, şirket ya da banka) her yerde faaliyet gösterir ve sahip olduğu moleküler yapı, birbiriyle karşılaşan, bazen etkileşen ve bazen de toplam eğilimleri güçlendiren çoklu güçler biçiminde işler. Bu süreçleri dolaylı değil ama doğrudan yönetmek zordur. İleride göreceğimiz gibi, devlet içindeki kurumsal düzenlemeler sermaye birikiminin mümkün kılınmasında önemli bir role sahiptir. Devleti tek başına güçlü bir ekonomik aktör haline getiren mali ve parasal araçların (ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'in sahip olduğu türde) yanı sıra, mali ve parasal müdahale biçimleri (vergileme düzenlemeleri, gelir dağılımı politikaları, kamu mallarıyla ilgili hükümler ve doğrudan planlama gibi) de bulunmaktadır. Fakat otoriter devletlerde, hatta devlet politikaları, maliyesi ve endüstriyel gelişim arasındaki güçlü iç ilişkiler nedeniyle "kalkınmacı" [developmental] olarak nitelenen devletlerde bile denetim dışı moleküler süreçlere rastlayabilmekteyiz. Ford yerine bir Toyota almaya ya da Hollywood filmi yerine Bollywood* filmi seyretme-

ye karar verirsem, bunun ABD ödemeler dengesi üzerindeki etkisi ne olur? Eğer New York'tan Lübnan ya da Meksika'daki akrabalarıma para gönderirsem, bunun ülkeler arasındaki mali dengeler üzerinde ne gibi bir etkisi olur? Bunu öngörmek imkânsızdır ve kredi sisteminin hareketleri aracılığıyla sermaye ve para akışlarını izlemek bile zordur. Yatırımcı ve tüketici güveni gibi psikolojik değişkenlerin tümü, belirleyici etmenler olarak bu resme dahil olmaktadır. Bundan dolayı Keynes, (zımnen Marks'tan yararlanarak) "girişimcinin hayvani güdüleri"nin ve finansörün beklentilerinin kapitalizmin gücü ve canlılığı için yaşamsal öneme sahip olduğunu belirtmişti. Yapabildiğimiz en iyi şey, belli bir olay meydana geldikten sonra eğilimleri yakalama, piyasanın ne tür bir tepki vereceğini tahmin etme ve sistemi makul bir istikrar düzeyinde tutabilmek amacıyla bazı düzeltmeler yapmak için verileri izlemektir.

Temel nokta, gücün ülkesel ve kapitalist mantıklarının birbirinden farlı olduğunu kavrayabilmektir. Fakat her iki mantık da karmaşık ve bazen de çelişkili yollarla birbirine bağlıdır. Emperyalizm ve imparatorlukla ilgili literatür, genellikle ikisi arasında bir uyum olduğunu varsayar: Devlet ve imparatorluk stratejilerinin siyasi-ekonomik süreçlere rehberlik ettiği ve devletlerle imparatorlukların daima kapitalist güdülerle hareket ettikleri öne sürülür. Uygulamada iki mantık da birbirini çekiştirir, hatta bazen bu durum belirgin bir rekabet noktasına varır. Vietnam Savaşı'nı ya da Irak'ın işgalini sadece sermaye birikiminin yakın zorunluluklarına ilişkin kavramlarla anlamak zordur. Nitekim bu tür girişimlerin, sermaye birikimini arttırmaktan çok engellediği ileri sürülebilir. Fakat aynı şekilde, dünyanın mümkün olduğunca daha geniş bir bölümünü ihracat, ticaret ve dış yatırın genişlemesi aracılığıyla sermaye birikimine açmaya yönelik ABD çıkarları anlaşılmaksızın, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet

* Hindistan'ın Bombay (Mumbai) şehrindeki film endüstrisinden dolayı, bu şehre Hollywood'dan esinlenilerek takılan lakap. (Ç.N.)

gücünün ABD tarafından çevrelenmesine ilişkin ülkesel stratejiyi –ABD'nin Vietnam'a müdahalesini mümkün kılan strateji– anlamak zordur. Bu iki mantık arasındaki ilişkiler, işlevsel ve tek taraflı değil problematik ve diyalektik olarak görülmelidir. Bu diyalektik ilişki, gücün bu iki farklı ama birbiriyle bağlantılı mantığının kesişimiyle ilgili bir kapitalist emperyalizm analizini mümkün kılmaktadır. Gerçek durumların somut analizindeki zorluk, bu diyalektik ilişkinin iki tarafını aynı anda işler halde tutabilmek ve sadece siyasi ya da sadece ekonomik akıl yürütme yoluna saplanmadan kalabilmektir.

Bu iki mantığın sosyal ve siyasi değişim yaratmaktaki göreli önemini belirlemek her zaman kolay olmamaktadır. SSCB, Reagan yönetiminin yoğun bir silahlanma yarışı başlatarak bu ülkenin ekonomisini çökmeye zorlama yönündeki stratejik kararıyla mı çöktü? Ya da Sovyet sisteminin siyasi yapısındaki moleküler değişimler (örneğin, paranın ya da dışarıdan el altından giren kapitalist kültürel formların yıpratıcı etkileri) mi bu çöküşe yol açtı? Tam da ekonomik güç ve hatta kültürel ve moral nüfuzun ABD kıyılarından uzaklaşarak daha dağınık bölgesel güç bloklarına (örneğin Asya ve Avrupa'ya) aktığı bir dönemde, ABD içindeki siyasi ve ülkesel düzeydeki imparatorluk ve emperyalizm iddialarına mı tanıklık etmekteyiz? ABD'yi boyun eğilecek tek süper güç olarak hareket ederken gördüğümüzde bile, aslında küresel sistem içinde bu ülkenin hegemonyasının parçalanmasına ve siyasi-ekonomik güçte "yeni bir bölgeciliğin" yükselişine mi şahit oluyoruz? 1930'lardaki çöküş ve bu çöküşün ekonomik ve siyasi baskılarla küresel bir savaşa dönüşmesi karşısında bu yeni bölgecilik ne gibi tehditler içermekte? ABD, bu tür bölgesel bölünmeleri tersine çevirmeye ya da denetlemeye muktedir mi? Bunlar, yanıtlamaya çalışacağım kapsamlı sorular.

Moleküler sermaye birikimi süreçlerinin nasıl işlediğini 3. Bölüm'de daha yakından irdeleyeceğim. Fakat bu noktada, gücün ülkesel mantığının işlemesindeki sınırlılıkları daha kesin bir biçimde belirlemek için bu süreçler hakkında bazı bilgiler ver-

meliyim. Kapitalist mantığın bakış açısıyla emperyalist uygulamalar, sermaye birikiminin meydana geldiği eşitsiz coğrafi koşulları kullanmak ve mekânsal mübadele ilişkileri sonucunda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan "asimetrilerden" yararlanmaktır. Bu asimetriler, adaletsiz ve eşitsiz mübadele, mekânsal olarak eklemlenmiş tekelci güçler, sınırlı sermaye hareketlerine bağlı aşırı uygulamalar ve elde edilen tekelci kârlar aracılığıyla ifade bulur. Genellikle mükemmel bir biçimde işlediği varsayılan piyasalardaki eşitlik durumu bozulur ve bunun sonucunda ortaya çıkan eşitsizlikler belli bir mekânsal ve coğrafi ifade biçimine dönüşmeye başlar. Belli ülkelerdeki zenginlik ve refah, başka ülkelerdeki zenginlik ve refahın zararına güçlenir. Eşitsiz coğrafi koşullar, sadece eşitsiz doğal kaynak zenginliğinden ve coğrafi konum avantajlarından değil, fakat daha da önemlisi, zenginlik ve gücün asimetrik mübadele ilişkileri nedeniyle belli yerlere yoğunlaşmasından da kaynaklanabilir. İşte bu noktada siyasi boyut resme yeniden dahil olur. Devletin en önemli görevlerinden biri, mekânsal mübadelelerdeki asimetrilerin kendi yararına işlemesini sağlamaya çalışmaktır. Örneğin, ABD'nin IMF (International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü)'nün faaliyetleri aracılığıyla sermaye piyasalarını dışa açılmaya zorlamasının nedeni, ABD mali kurumlarının bundan yarar sağlayacağını düşünmesidir. Kısaca devlet, bu süreçleri en iyi yöneten siyasi varlık ve yapılanmadır. Bu konudaki başarısızlığı muhtemelen devletin gücü ve refahında azalmayla sonuçlanacaktır.

Elbette kısmen devlet içindeki asimetrik mübadele ilişkilerine dayalı eşitsiz coğrafi kalkınmalar da söz konusudur. Belediye ve eyalet hükümetleri gibi alt-ulusal siyasi yapılar bu tür süreçlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. Fakat bu durum genellikle emperyalizm olarak nitelendirilmez. Belli bir haklılık payıyla, bazılarının iç neokolonyalizm ya da metropolitan emperyalizmi (New York ve San Francisco açısından) dedikleri olguya rağmen, alt-ulusal oluşumların emperyalizmle ilişkili olabilecek

rollerini incelemeyi eşitsiz coğrafi kalkınmayla ilgili daha genel teoriye bırakmayı tercih ediyorum. Bunun sonucunda emperyalizm terimini, en azından şimdilik, devletler arası ilişkilerin ve küresel sermaye birikimi sistemi içindeki güç hareketlerinin bir özelliği olarak kullanıyorum. Sermaye birikimi açısından emperyalist siyaset, devlet gücüyle elde edilebilecek asimetrik her şeyi ve kaynak avantajlarını en azından sürdürmeyi ve kullanmayı gerektirir.

Ülkenin Mantığı ve Sermayenin Mantığı

Belli bir tarihsel-coğrafi zaman biriminde, mantıklardan biri ya da diğeri başat hale gelir. Bir amaç olarak ülke üzerinde denetim kurmanın tek başına ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar; vergi toplama, sermaye hareketleri, iş gücü, ticaret ve benzeri açısından olumlu ya da olumsuz olabilir. Sermaye birikimi için ülkesel denetimin gerekli bir araç olarak görüldüğü belli bir durumda bu sonuçlar çok farklı olabilmektedir. Kapitalist emperyalizmi imparatorluğun diğer kavramlaştırmalarından farklı kılan, bazen ülkesel mantığın ön plana çıktığı durumlar da söz konusu olmasına rağmen, genelde kapitalist mantığın egemen olmasıdır. Fakat bu durum, hemen akabinde bir başka can alıcı soruyu beraberinde getirir: Gücün hantal bir biçimde mekâna bağlı olan ülkesel mantığı, sonsuz sermaye birikiminin belirgin mekânsal dinamiklerine nasıl karşılık vermektedir? Ve sonsuz sermaye birikimi, gücün ülkesel mantığı açısından ne ifade etmektedir? Öte yandan, dünya sistemi içindeki hegemonya bir devletin ya da devletler topluluğunun bir özelliği ise, kapitalist mantık hegemonu güçlendirmekte nasıl bu kadar başarılı olabilmektedir?

Bu soruya Hannah Arendt'in yaptığı mükemmel bir gözlem belki ışık tutabilir: "Sonsuz zenginlik birikimi, sonsuz güç birikimine dayalı olmak zorundadır...Sınırsız sermaye birikimi süreci, gittikçe daha güçlenerek zenginliğini arttırabilen 'sınırsız bir Gü-

cün' siyasi yapısına gereksinim duyar.' Arendt'e göre, buradan hareketle "19. yüzyılın sonunda emperyalizmin yükselişinin habercisi olan 'ilerlemeci" [progressive] ideoloji" ortaya çıkmıştır.[18] Fakat güç birikimi mutlaka sermaye birikimini de beraberinde getiriyorsa, burjuvazi tarihi büyük ve yayılmacı hegemonların tarihi olmalıydı. Bu, küresel hegemonyanın İtalyan kent devletlerinden, Hollanda, İngiltere ve şimdi de ABD'ye geçtiği dönemleri karşılaştırmalı olarak inceleyen Arrighi'nin ifade ettiği düşüncedir:

> 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında hegemon elbise Hollanda'ya nasıl bol gelmeye başladıysa, 20. yüzyılın başında da İngiltere'nin kaynakları ve büyüklüğüyle bu rol sürdürülebilir olmaktan çıkmıştı. 18. yüzyılda İngiltere'nin, 19. yüzyılda ABD'nin oynadığı hegemon rol, bu devletlere önemli bir "koruma geliri" getiriyordu...Fakat her iki devlet de, kapitalist dünya ekonomisinde, rekabet halindeki devletler arasındaki güç dengesini kendi istedikleri yönde değiştirecek güce sahipti. Kapitalist dünya ekonomisi 19. yüzyılda önemli ölçüde genişlediğinden, 20. yüzyılın başlarında hegemon güç olmak için gereken toprak ve kaynaklar 18. yüzyıla göre çok daha artmıştı.19

Fakat eğer Arendt haklıysa, sonsuz sermaye birikimini sürdürmek isteyen her hegemon, gücünü de sonsuz bir biçimde arttırmak, genişletmek ve yoğunlaştırmak isteyecektir. Fakat bu durum da tehlikelidir, zira Paul Kennedy'nin *The Rise and Fall of the Great Powers* [Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri] kitabında uyardığı gibi, aşırı genişleme ve güçlenme hegemon devletlerin (Roma, Venedik, Hollanda, Britanya) yumuşak karnıdır.[20] Kennedy'nin bu gidişle ABD'nin de kendisini tehlikeye düşüreceği yönündeki uyarısına (1990'da yapılmıştı) aldırış edilmedi, çünkü

---

18 Arendt, *Imperialism*, s.23.

19 Arrighi, *The Long Twentieth Century*, s.62.

20 Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).

kitabının yayımlanmasından sonra geçen on yıl içinde ABD hem askerî hem de siyasi gücünü aşırı büyümenin tehlikelerine maruz kalabilecek bir noktaya.getirdi. Bu durum bir başka soruyu ortaya çıkarmaktadır: Eğer ABD 21. yüzyılın muazzam bir biçimde genişlemiş dünya ekonomisini yönetebilecek büyüklüğe ve kaynaklara artık tek başına sahip olamazsa, dünya ekonomisinin hâlâ sınırsız bir sermaye birikimine bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ne tür bir siyasi düzenleme türü altında ne tür bir siyasi birikim türü ABD'nin yerini alabilecektir? Bu soruya daha sonra tekrar döneceğim. Fakat bu noktada bile bazı ilginç olasılıkları görebiliriz. Kimileri dünya hükümetinin sadece istenen değil kaçınılmaz bir şey olduğunu öne sürerler. Kimileri de birbirleriyle işbirliği içinde hareket eden devlet topluluklarının (Kautsky'nin ultra-emperyalizm kuramında önerdiği ve G7 –şimdi G8– gibi örgütlerin toplantılarında sergilenen şekilde) sorunları çözebileceğini iddia etmektedirler. Bu iddiaya daha az iyimser bir fikri ekleyebiliriz: eğer siyasi gücün şu ya da bu nedenle daha fazla birikmesi mümkün değilse, sonsuz sermaye birikimi devrimci bir patlamayla değil ama anarşi aracılığıyla sermaye çağını kapatarak kaosa sürüklenmemize yol açacaktır.

Hegemonya

Öyleyse hegemonyayı öncelikle ne oluşturur? Gramsci'nin kullandığı biçimiyle bu kavram, birçok yoruma yol açacak ölçüde belirsizdir. Bazen bu kavram, baskı yoluyla kullanılan siyasi gücün karşıtı olarak, liderlik aracılığıyla ve yönetilenin rızasıyla uygulanan siyasi gücü anlatmak için kullanılır. Bazen de, siyasi gücün kullanımında mündemiç olan baskı ve rızanın özel bir karışımını ifade eder. Ben, genellikle ikinci anlamında kullanmakla birlikte, daha çok birinci kullanımı yorumlayacağım. Ayrıca bu kavramı devletler arası ilişkilere uyarlayan Arrighi'nin yöntemini de benimseyeceğim: "Bir grup devletin ya da tek bir ulus devletin üstünlüğü kendisini iki biçimde gösterir: 'başatlık' ve 'entelektüel ve moral liderlik' biçiminde. Toplumsal bir grup, rakip

grupları belki silahlı kuvvetler aracılığıyla 'tasfiye ederek' ya da 'boyun eğdirerek' hâkimiyeti altına alır, dost ya da müttefik gruplara ise liderlik eder." Liderliği iki farklı yolla yapabilir. Ulaştığı başarılar aracılığıyla "başat bir devlet diğer devletlere öykünülecek 'model' oluşturur ve onları kendi gelişim çizgisine çeker...Bu, başat devletin prestijini ve gücünü daha da perçinleyebilir...Fakat öykünme başarılı olduğu ölçüde yeni rakipler ortaya çıkacağı ve hegemonun 'özel niteliği' zayıflamaya başlayacağı için, bu süreç hegemon devletin gücünü arttırmaktan ziyade azaltan karşıt bir ağırlık oluşturma olasılığını da içermektedir." Diğer yandan liderlik "başat bir devletin bir devletler sistemini istediği tarafa yönlendirebilmesini ve bunu yaparken genel bir çıkar gütmesini belirtir."[21]

Bu varsayımın doğal bir sonucu, "bölüştürücü" ve "kolektif" güç arasındaki ayrımdır. Birincisi, hegemon devletin gücü diğerlerinden toplayarak ya da bir bölgeye daha fazla yarar getirmek üzere bir biçimde bölgesel bir koalisyona liderlik ederek konumunu daha da sağlamlaştırdığı sıfır toplamlı bir oyunun özelliğini taşır. Son zamanlarda bölgesel hegemonların çıkarlarındaki uyanış (Japonya'nın tüm Asya'ya liderlik ettiği Japon "uçan kazlar modeli" [flying geese model]* ve Franco-Germen ittifakının liderliğindeki Avrupa modeli) bu yeni güç dağılımı sürecinin, küresel kapitalizmin yeniden düzenlenmesinde geniş kapsamlı 'küreselleşme' kavramının ifade ettiğinden çok daha önemli bir

---

21 G. Arrighi ve B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

* 1930'larda Kename Akamatsu'nun Japonca yazdığı makalelerle ortaya atılan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1961 ve 1962 yılında İngilizce yayımlanan makalelerle dünya akademik çevrelerinin dikkatini çeken Japon kalkınma modeli. Buna göre, gelişmekte olan ülkeler üç yönlü bir kalkınma süreci izlemelidirler:
1) Endüstri içi yön (intra-industry aspect)
2) Endüstriler arası yön (inter-industry aspect)
3) Uluslararası yön (international aspect)
Bu kalkınma modelinin siyaset ve akademik çevrelere tanıtılmasında Japon Dışişleri Bakanı ve ünlü ekonomist Saburo Okita (1914-1993)'nın çok büyük katkısı olmuştur. Uçan Kazlar Modeli, Japon mucizesini ve Asya kaplanlarını yaratan ekonomik büyümenin motorudur. (Ç.N.)

rolü olduğunu ortaya koymaktadır.[22] Fakat küresel anlamda gerçek bir hegemon güç olabilmek, liderliği, toplamı sıfır olmayan bir ilişkiler sistemi yaratabilecek şekilde kullanmayı gerektirir. Böyle bir ilişkiler sisteminde, bütün taraflar birbirleriyle girdikleri etkileşimden (örneğin ticaret) ya da perçinlenmiş kolektif güçlerinden karşılıklı faydalar sağlarlar. Bu da yeni teknolojiler, örgütsel biçimler, altyapı düzenlemeleri (iletişim ağları ve uluslararası hukuk yapıları gibi) yaratılması ya da aktarılması aracılığıyla olur. Arrighi, kolektif güç birikiminin küresel sistem içinde hegemonya kurulması için tek somut temel olduğunu vurgular. Fakat hegemon devletin gücü, baskı ve oydaşma arasında gidip gelen bir denge ile biçimlendirilir ve ifade edilir.

Şimdi bu kategorilerin son elli yıldır ABD örneğinde ne gibi rolleri olduğuna bakalım. ABD sık sık hâkimiyet ve baskı kurmaya başvurmuş ve karşı çıkanları da yok etmekten kaçınmamıştır. İçte bile, ABD'nin anayasaya ve hukuk düzenine bağlılığıyla bağdaşmayan acımasızlık örneklerine rastlanır. McCarthizm*, Kara Panter** liderlerinin öldürülmesi ya da hapsedilmesi, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların gözaltına alınması, her türden muhalif grubun yakından izlenmesi ve elenmesi ve şimdi de Yurttaş ve Yurt Güvenliği Yasaları aracılığıyla Haklar Yasası'nın [Bill of Rights] ortadan kaldırılmasına yönelik hazırlık, bunlardan bazıları. Çok sayıda insanın öldüğü İran, Irak, Guatemala, Şili, Endo-

---

[22] Mittelman, J., *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000) özellikle bölüm II. Mittelman bölgeselleşme tezlerini ciddi bir biçimde inceleyen yazarlardan biridir.

* 1950'li yıllarda, ABD'yi esir alan komünizm paranoyası, Senatör McCarthy'ye Senato tarafından verilen, ABD ordusu, Dışişleri Bakanlığı ve Hollywood'daki komünistleri, ülkeye sızan Sovyet ajanlarını bulup ayıklama yetkisiyle doruk noktasına ulaştı. Daha sonra görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle, McCarthy'nin yetkileri elinden alındı ama McCarthysm, siyasi amaçlar uğruna mesnetsiz suçlamalarda bulunmak anlamında kullanılan bir sözcük olarak siyasi jargonda yerini aldı. (Ç.N.)

** 1966'da Huey Newton ve Bobby Seale tarafından Oakland, California'da kurulan, siyahların meşru savunma haklarını öne çıkaran ve Amerikan toplumunun siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan daha eşitlikçi olması gerektiğini savunan parti. Orijinal adı Black Panther Party for Self-Defense. (Ç.N.)

nezya ve Vietnam'daki darbeleri düzenleyen ABD, dışta çok daha acımasızdır. Dünyanın uygun bulduğu her yerinde devlet terörizmini desteklemiştir. CIA ve özel kuvvetler çok sayıda ülkede faaliyet gösterir. Bu örnekleri inceleyen birçok kişinin kafasında, ABD'nin dünyadaki en büyük "haydut devlet" [rogue state] olduğuna ilişkin bir imge canlanacaktır. Chomsky, Blum, Pilger, Johnson ve başka birçok kişiyle başlayan ve böyle düşünen önemli bir akım bulunmaktadır.[23] ABD'nin yaptıklarının belki de sadece yarısını bilebiliyoruz; fakat ABD'yle ilgili asıl şaşırtıcı olan, resmî ve yarı resmî kaynaklardan ne kadar bilgi ve belgenin dışarıya yansıdığı ve yansımayanların ne kadar vahşi, aşağılık ve rahatsız edici olduğudur. Muhalifi tasfiye etme çeşitli yollarla olabilmektedir. Ekonomik güç, hâkimiyet kurmak için, fiziksel güçle aynı ölçüde tahripkâr bir biçimde kullanılabilmektedir (Irak'a ve Küba'ya uygulanan ambargo, ABD Hazinesi'nin emriyle yürütülen IMF kemer sıkma politikaları gibi). Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ekonomik varlıkların değer yitirerek bu bölgede kitlesel bir işsizliğin patlak vermesinde ve toplumsal ve ekonomik kalkınmanın durmasında, ABD mali kuruluşlarının ve IMF tarafından desteklenen ABD Hazinesinin rolü konumuza önemli bir örnektir. Fakat ABD nüfusunun büyük çoğunluğu bu tür şeyleri duymaya bile tahammül edemez ve toptan reddeder veya bir biçimde duymuşsa yaşamın gerçekleri ve kötü bir dünyada iş yapmanın normal maliyeti olarak, tasfiyeleri ve baskıları edilgin bir biçimde kabullenir.

Fakat ABD'nin dünyadaki tutumunun bu yönünden bahseden tenkitçilerin kabul etmedikleri husus, düşmana yapılan baskının ve onu tasfiye etmenin, ABD'nin gücünde sadece kısmî ve bazen de ters tepen bir unsur olduğudur. Rıza ve işbirliği de önemlidir. Eğer bu iki unsur uluslararası platformda seferber edilemeseydi

---

23 Johnson, C., *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (New York: Henry Holt, 2000); Blum, W., *Rogue State: A Guide to the World's Only Superpower* (Londra: Zed Books, 2002); ve elbette, Chomsky, N., *9-11* (New York: Seven Stories Press, 2001).

ve liderlik kolektif fayda elde edilecek şekilde yapılmasaydı, ABD'nin hegemon güç statüsü uzun süre önce sona ermiş olurdu. ABD, birçokları tarafından kendi dar çıkarları adına hareket ettiğinden şüphelenildiğinde bile, diğerleri için de önem taşıyan genel bir çıkar uğruna hareket ettiğini iddia edebilecek şekilde davranmalıdır. Bu, liderliği rıza ile yürütmenin temelidir.

Bu hususta, elbette Soğuk Savaş ABD'ye değerli bir fırsat sunmuştur. Tek başına kendini sonsuz bir sermaye birikimine adayan ABD, tüm dünyada bu süreci komünist tehdide karşı koruyacak ve güçlendirecek bir siyasi ve askerî güç birikimi oluşturdu. Dünyanın özel mülkiyet sahipleri bu gücün arkasında birleşerek uluslararası sosyalizm tehlikesini karşılayabildiler. Özel mülkiyet hakları önemli bir evrensel değer haline geldi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nde de ilan edildi. ABD, Avrupa demokrasilerinin güvenliğini sağladı ve Japonya ile Batı Almanya'nın savaş sonrası bitap düşmüş ekonomilerine cömert yardımlarda bulundu. ABD, bir yandan en büyük rakibi Sovyet İmparatorluğunu mümkün olan her şekilde yıpratmaya çalışırken, bir yandan da "çevreleme" politikasıyla zımnen kendi gayriresmî imparatorluğunun sınırlarını (özellikle Asya'da) oluşturdu. ABD'nin evrensel çıkarlar (daha doğrusu "mülkiyet sahiplerinin" çıkarları) adına hareket ettiği iddiasını güvenilir kılmak ve ikincil grupları (ve uydu devletleri) minnettar bir biçimde bir hizada tutabilmek için yeterli sayıda ülkenin mülkiyet sahipleri sınıfına yeteri derecede fayda aktarıldı. Bu "yardımseverlik", baskıdan dolayı ABD'nin haydut devlet imajını vurgulayanlara karşı, ABD'yi savunanlar tarafından gayet güzel kullanıldı. ABD'nin yardımseverlik imajı, kendisini görmek ve dünyanın geri kalan kısmına sunmak istediği biçimde vurgulandı fakat burada gerçekler kadar mitler de devreye girdi. Örneğin ABD, Avrupa'yı tek başına Nazi boyunduruğundan kurtardığına inanmaktan hoşlanır ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki dengelerin değişmesinde Kızıl Ordu'nun oynadığı çok daha önemli rolü ve Stalingrad'ın kuşatılmasını yok sayar. ABD hem baskıcı hem de hegemonyacı uy-

gulamaları aynı anda sürdürür. Fakat güç kullanımının bu iki yönü arasındaki denge dönemden döneme ve yönetimden yönetime değişebilmektedir.

ABD yıllardır dünyanın, kendisini sonsuz sermaye birikimine adamış kesimine liderlik etmiş ve sonuç olarak da iş alanlarını genişletmiştir. Elbette ABD, Soğuk Savaş yıllarında tam bir küresel hegemonya kuramadı. Komünizm tehdidinin uzaklaşmasıyla birlikte ABD'nin liderlik rolü, belirlenmesi ve sürdürülmesi daha zor bir hale geldi. Bu, 21. yüzyılda ABD emperyalizminin ve imparatorluğunun gücünü tüm dünyaya göstermek isteyenler tarafından ayrıntılı bir biçimde tartışılmayan bir sorudur. Ama güçler arasındaki bölgesel bölünmüşlüğü, neo-liberal küreselleşme kuralları içinde alternatif bir siyasi yapılanma biçimi olarak görenler bu soruyu sormaktadır.

Küresel ilişkilerde öykünmenin oynadığı önemli rolden başka da bir soru bulunmamaktadır. Dünyanın geri kalan kısmının büyük çoğunluğu da Amerikanlaştırma aracılığıyla siyasi, ekonomik ve kültürel olarak küreselleşme trenine bindirilmiştir. Fakat bu noktada Arrighi'den bir ölçüde ayrılmaktayım çünkü öykünmenin daima rekabet yaratacağı ve daima sıfır toplamlı bir oyun olduğu fikrine katılmıyorum. ABD tüketimciliğine, yaşam tarzına, kültürüne, siyasi ve mali kurumlarına öykünme, küresel olarak sonsuz sermaye birikimine katkıda bulunmuştur. Elbette öykünmenin sert rekabete yol açtığı durumlar (örneğin, Tayvan'ın ABD üretiminden büyük bir pay koparması gibi) ortaya çıkabilmekte ve bu'nun da ABD içinde önemli etkileri olabilmektedir (ABD'nin çelik, gemi ve tekstil sektöründe yaşanan sıkıntıların gösterdiği gibi). Fakat sanırım öykünmenin bu yönü ile daha büyük bir kolektif güç oluşturulmasına katkı sağlayan diğer yönleri arasında ayrım yapmak önem taşımaktadır.

Siyasi güç, daima baskı, öykünme ve rızaen yapılan liderliğin sabit olmayan bir karışımından oluşmaktadır. Bunlar araçlardır. Peki, gücün çıkarların gerçekleştirilmesini mümkün kılan ülkesel mantık içinde toplanması gereken yönleri nelerdir? Prestij,

statü, saygı, otorite ve diplomatik nüfuz gibi soyut kavramlar maddi olarak bir araya getirilmelidir. Para, üretim kapasitesi ve askerî güç hegemonyanın üç sac ayağıdır. Fakat bu noktada da, değişken ve hareketli durumlarla karşılaşmaktayız. Örneğin 19. yüzyılın sonlarından bu yana ABD hegemonyasının oynak maddi temellerini düşünün.

Burjuva Emperyalizmlerinin Yükselişi, 1870-1945

Arendt, 19. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan emperyalizmin "kapitalizmin son evresinden ziyade burjuvazinin siyasi iktidarının ilk aşaması" olduğunu öne sürer.[24] Kapitalist aşırı birikimin (kârlı istihdam araçlarından yoksun sermaye fazlası – daha fazla ayrıntı için 3. Bölüm'e bakın) ilk önemli krizi, Avrupa'nın her yerinde devrimci burjuva hareketlerine yol açan 1846-50 yılları arasındaki Avrupa çapındaki ekonomik çöküştü. Bundan sonra burjuvazinin devlet aygıtına kısmi katılımı Avrupa'nın her yerinde gerçekleşmeye başladı, her yerde aynı ölçüde olmasa da. Bu ilk kapitalist krizden kurtulma yolu, uzun dönemli altyapı yatırımları (Haussmann'ın Paris'i dönüştürmesinin yanı sıra, bir çok Avrupa ülkesinde ulaşım, su ve kanalizasyon programlarıyla konut ve kamu tesislerine özel önem atfedilmesinin altında yatan "verimli devlet yatırımları" teorisinde öngörülen türdeki yatırımlardı bunlar) ve özellikle Atlantik ticaretine yoğunlaşan coğrafi genişleme oldu. Fakat 1860'ların ortalarına kadar, bu araçlarla sermaye ve işgücü fazlasını soğurma imkânı ortadan kalktı. Amerikan İç Savaşı'yla birlikte Atlantik ticaretinin kesilmesinin ciddi etkileri oldu ve iç siyasi hareketler (1871 Paris Komünü gibi) tüm Avrupa'da iç çalkantılara yol açtı. Amerikan İç Savaşı'nın sonrasında proleterya akımları ABD'de de ortaya çıktı.

Ülke içinde kullanımı kapitalist sınıf tarafından engellenen Avrupa'daki sermaye fazlaları, özellikle 1870 ve sonrasında dünyayı yoğun bir spekülatif yatırım ve ticaret dalgasına boğacak şe-

[24] Arendt, *Imperialism*, s.18.

kilde dışarıya yönlendiriliyordu. 3. Bölüm'de "zaman-mekân sabiteleri" [spatio-temporal fixes] olarak adlandıracağım olgunun arayışındaki kapitalist mantık küresel ölçekte ön plana çıkmıştı. Bu yabancı girişimleri koruma, hatta onların aşırılıklarını düzenleme ihtiyacı, yayılmacı kapitalist mantığa yanıt verebilmek için devletler üzerinde baskı yarattı. Bunun meydana gelebilmesi, ABD'de zaten iktidarı elinde bulunduran burjuvazinin eski sınıfsal oluşumlara karşı siyasi gücünü sağlamlaştırmasını, eski emperyalist formların ya çözülmesini (Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarında olduğu gibi) ya da onların farklı bir kapitalist mantığa geçmelerini (Britanya'da olduğu gibi) zorunlu kıldı. Dolayısıyla, Avrupa devletleri içinde burjuva siyasi gücünün artması, ülkesel siyasanın kapitalist mantığın gereklilliliklerine göre yeniden uyarlanması için gerekli bir önşarttı.

Fakat burjuvazi, iktidarın merdivenine tırmanırken ulus fikrine tutundu. Avrupa'da (özellikle Almanya ve İtalya'da) 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ulus-devlet dalgası, mantıksal olarak, yabancı girişimlerden çok iç siyasi yapının güçlendirilmesine işaret etmekteydi. Ayrıca, ulus fikrinin dayandığı siyasi dayanışma, ulus fikrinin ifade ettiği varsayılan anlam sulandırılmadan "ötekilere" kolaylıkla teşmil edilebilecek gibi gözükmüyordu. Dolayısıyla tek başına ulus-devlet, emperyalizm için uygun bir zemin sağlayamadı. Öyleyse, aşırı birikim sorunu ve küresel bir zaman-mekân sabitesinin [spatio-temporal fix] gerekliliği, ulus-devlet zemininde kendisine nasıl yeterli bir yanıt bulabildi? Yanıt, milliyetçilik, şovenizm, vatanseverlik ve hepsinin ötesinde ırkçılığın ulusal sermayelerin önderliğindeki emperyal bir projenin arkasında seferber edilmesi oldu –bu kez kapitalist girişim ile ulus-devletlerin faaliyet gösterdiği kapsam arasında makul bir uyum bulunmaktaydı. Arendt'in işaret ettiği gibi bu, içteki sınıf mücadelesinin askıya alınması ve ulus devlet içindeki "çetelerle" sermaye arasında bir ittifakın oluşturulması anlamına geliyordu. Arendt'in gözlemine göre, "bu durum, Marksist kavramlarla öylesine olağandışı gözüküyordu ki, emperyalist girişi-

min gerçek tehlikeleri –insanlığı efendiler ve köleler, yüksek ve aşağı soylar, beyazlar ve renkliler biçiminde bölmek– bütünüyle göz ardı edildi." Arendt'e göre, teoride "ulusçuluk ile emperyalizm arasında bir uçurum" olabilir, "fakat uygulamada bu uçurum kabile ulusçuluğu ve katıksız ırkçılıkla kapatılmıştır."[25] Böyle bir sonuç elbette kaçınılmaz değildi. Fakat ulusal dalların Birinci Dünya Savaşı'nda kendi ülkelerini desteklemeye karar vermesi sonucunda İkinci Enternasyonal'in çökmesinin gösterdiği gibi, buna karşı yapılan mücadele başarısızlıkla sonuçlandı. Ortaya çıkan sonuçlar ürkütücüydü. Bir dizi ulus temelli ve dolayısıyla ırkçı burjuva emperyalizmleri ortaya çıktı (İngiliz, Fransız, Hollanda, Alman, İtalyan). Endüstriyel dürtülerle hareket eden fakat burjuva olmayan emperyalizmler de Japonya ve Rusya'da belirdi. Bu emperyalizmlerin hepsi, sosyal Darwinizmin sözde bilimsel bulgularına dayanan ırksal üstünlük doktrinlerine büyük önem verdiler ama kendilerini, yaşamak için diğer ulus-devletlerle mücadele eden organik varlıklar olarak göremediler. Uzun bir süredir kenarda köşede gizlenen ırkçılık artık siyasi düşüncenin merkezine emin adımlarla ilerliyordu. Bu durum, 4. Bölüm'de "el koyarak birikim" (işgücünü toprakla uygun bir biçimde harmanlayamayan barbarların, vahşilerin ve diğer aşağı halkların zenginliklerine el konulması) olarak adlandıracağım olguyu ve emperyalizmin olabilecek en saldırgan ve baskıcı sömürgeci formlarıyla kolonileri haraca bağlamayı meşrulaştırdı (Belçika ve Japon emperyalizmleri belki de hepsinin içinde en acımasızıydı). Arendt'in savına göre, Nazizm ve Soykırım da –tarihî-coğrafi yörüngede belirlenemese de– bu çerçeve içinde anlaşılabilir.

Bir taraftan sermaye fazlaları için yeni coğrafi pazarlar bulma ihtiyacının artması bütün emperyalist devletlerde coğrafi genişleme yönünde baskı yaparken, burjuva ulusçuluğu ile emperyalizm arasındaki belirgin çelişki çözümlenemedi. Lenin'in gayet doğru bir biçimde tahmin ettiği gibi, toplam sonuç, elli yıllık em-

[25] *a.g.e.*, s.32.

peryalizmler arası rekabet ve rakip ulusçuluklar arasındaki rekabetin daha da büyüdüğü bir savaş oldu. Dünyanın sömürgeler ve münhasır nüfuz alanları biçiminde bölünmesi (1885'te Afrika'nın paylaşılması ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Versay'da Ortadoğu'nun İngiliz ve Fransız protektoraları arasında bölüştürülmesi bunun en çarpıcı örnekleridir), dünya kaynaklarının emperyalist güçler tarafından yağmalanması ve kötücül ırksal üstünlük doktrinlerinin yayılması emperyalistler arası mücadelenin özellikleriydi ve bu özelliklerin hepsi, 1930'lardaki büyük buhranın da gösterdiği gibi, emperyal alanlardaki fazla sermaye sorununun çözümsüz kalmasına katkıda bulundu. Sonunda da, 1939-45 yılları arasındaki son dünya savaşına sürüklenildi.

İlk aşamalara İngiliz hegemonyası ve en azından bir miktar serbest ticaret damgasını vursa da, sanırım Arendt, 1870-1945 arasındaki dönemi, ırkçılığın seferber edilmesi ve içerde faşizm, dışarıda da sert mücadelelerden yana olan ulusal dayanışmaların oluşturulması suretiyle ancak ayakta kalabilen ulusa dayalı rakip emperyalizmlerle aynı kumaştan kesilmiş görmekte haklıdır.

Tüm bunların arasında ABD, kendi farklı emperyalizm türünü geliştiriyordu. İç Savaş'tan sonra dikkat çekici kapitalist kalkınmayla güçlenen ABD, dünyanın diğer kesimlerine göre teknolojik ve ekonomik açıdan başat konuma yükseliyordu. Avrupa'daki feodal ya da aristokrat kalıntıların yükünden kurtulmuş olan yönetim yapısı, ticaret ve endüstri sınıfının çıkarlarını yansıtıyordu ve tamamen burjuvaydı (anayasasında da resmileştiği üzere). İçteki siyasi iktidar bireyciliğe dayanıyordu ve dokunulamaz nitelikteki özel mülkiyet ve kâr haklarına yönelik her türlü tehdide karşıydı. ABD, Avrupa ve Japon tarzı dar etnik milliyetçiliği olanaksız kılan çok etnili göçmen bir topluluktu. Gücün hem kapitalist ve hem de siyasi mantığının işletildiği ülke içi yayılma için geniş alanların olması bakımından da ayrıksıydı ABD. ABD'ye özgü içselleştirilmiş ırkçılık türü (siyahlara ve yerli halklara karşı), Kafkas ırkından olmayan halkların egemenliğindeki toprakları (Meksika ve Karayipler) yutma arzusunu dizginleyen

bu halklara karşı duyulan düşmanlıkla koşutluklar taşıyordu. Belirlenmiş yazgı [manifest destiny] kuramı, yine ABD'ye özgü yayılmacı ırkçılıkla uluslararası idealizm karışımını ateşledi. 19. yüzyılın sonundan itibaren ABD, toprak kazanımlarını ve işgalleri, Neil Smith'in dikkat çektiği gibi, nihayetinde "küreselleşme" adını alacak olan bir söylemle kendi değerlerinin evrenselleştirilmesi maskesi altına gizlemeyi öğrendi.[26] ABD'nin Avrupalılara öykündüğü, yani coğrafi genişlemenin ekonomik açıdan önem taşıdığı evreler de vardı. Bu tür dönemlerde, Monroe Doktrini'yle bütün Amerika kıtasının Avrupa denetiminden bağımsız ve dolayısıyla da bütün kıtanın *de facto* olarak ABD'nin nüfuz alanı içinde olduğu ilan edildi. Monroe Doktrini'ni evrensel hale getirmek ise Woodrow Wilson'ın rüyasıydı. Fakat Güney Amerika'da ABD, tıpkı kendisi gibi bağımsızlık mücadelesi sonucunda sömürge boyunduruğundan kurtulmuş cumhuriyetlerle karşılaştı. Bundan dolayı da ABD, bir yandan kâğıt üzerinde bu tür ülkelerin bağımsızlığına saygı gösterirken, diğer yandan da imtiyazlı ticaret ilişkileri, klientelizm, hamilik ve örtülü zorlama karışımından oluşan bir yöntemle onları boyunduruk altına alan emperyal egemenlik araçları geliştirmek zorunda kaldı. ABD küresel ticaretle ilgili olarak "açık kapı" ilkesini benimsemiş gözükse de, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bu ilkeye uymaya çok az hevesliydi. ABD, girmek zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında, ulusal self-determinasyon hakkının özellikle Ortadoğu'da uygulanmasa da en azından tanındığı Versay çözümünün oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Daha çok, sınıf iktidarının ABD kaynaklı sermayeyi coğrafi olarak yayamaması sonucunda patlak veren Büyük Buhran'ı yaşadı ve emperyalistler arasında meydana gelen sonraki küresel çatışmalara sürüklendi. Fakat gerek sol gerekse sağ kanattaki güçlü yalnızcı [isolationalist] akımlar ve dış sorunlara karışmanın kendi yönetim yapısına zarar ve-

[26] Smith, N., *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

receğine yönelik tarihsel korku nedeniyle, gerekli olan her yer ve zamanda kendi özel tasarılarını desteklemek üzere siyasi gücü arsızca seferber eden belli dış çıkarlara sahip münferit şirketler haricinde, emperyal hamleler ender ve sınırlı, aleni değil örtülü, kapitalist değil siyasi nitelikteydi. ABD, sermaye fazlasını ortaya çıkardığı kadar bu fazlayı emme potansiyeline de sahipti fakat Roosevelt'in, zenginliğin yeniden dağıtılması suretiyle ekonomiyi çelişkilerinden kurtarmayı öngören ılımlı Yeni Anlaşma [New Deal] programına bile karşı çıkan sınıf iktidarının iç yapılanması nedeniyle 1930'lardaki bu potansiyelinin hiç farkına varamadı. Yoğun bir bireycilik ve sınıf ayrımının şekillendirdiği etnik olarak karışık bir toplumda iç tutunum [internal cohesion] sağlamaktaki zorluk, Hofstadter'in deyimiyle "paranoid tipte" Amerikan siyaseti yarattı: bazı "öteki"lerden duyulan kuşku (bolşevizm, sosyalizm, anarşizm ya da sadece "dış kışkırtıcılar" gibi) yurtiçinde siyasi dayanışmalar oluşturulmasında önemli hale geldi.[27] Sovyetler Birliği ve bolşevizm (Çinli göçü de dahil olmak üzere Çin'den duyulan korkuyla birlikte) baş düşmanlar ve kötüler olarak gitgide daha önemli bir rol oynamaya başladı.

Amerikan Hegemonyasının Soğuk Savaş Sonrası Tarihi, 1945-1970

ABD, İkinci Dünya Savaşın'dan, o zamana kadarki en başat güç olarak çıktı. Teknoloji ve üretimde üstünlüğü ele geçirdi. Dünya altın arzının desteğini arkasına alan dolar en değerli para ve bu paranın askerî aygıtı diğerlerine en güçlü ordu haline geldi. Tek ciddi rakibi Sovyetler Birliği'ydi fakat bu ülke, nüfusunun büyük bir kısmını savaşta yitirmiş, askerî ve endüstriyel kapasitesi ABD'ye kıyasla müthiş zayıflamıştı. Sovyetler Nazizmle mücadelenin en büyük ağırlığını taşımış, Leningrad kuşatması ve sonrasında doğu cephesindeki Alman askerî kapasitesinin büyük

[27] Hofstadter, R., *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1996 baskısı).

ölçüde yok edilmesi Müttefiklerin zafer kazanmasında çok önemli bir rol oynamıştı. Avrupa'da ikinci bir cephe açılmasındaki gecikme Stalin'i çileden çıkarıyordu. ABD ve Britanya, Nazizmle mücadelenin yükünü tek başına Sovyetler'in omuzlarına yıkma hesabı yapmış olabilirler. Fakat bu gecikmenin ciddi sonuçları oldu çünkü böylelikle Sovyetler Birliği'nin daha sonra çekilmeyi reddettiği ve Doğu Almanya da dahil olmak üzere tüm doğu Avrupa'da uydu rejimler kurduğu önemli toprak kazanımları elde etmesinin yolu açıldı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarlarını koruması kendi ülkesel [territorial] denetimini koruması anlamına geliyordu.

Savaş esnasında ABD hükümeti içindeki elit unsurlar ve özel sektör, barış, ekonomik büyüme ve istikrarı güvence altına alacak bir savaş sonrası çözüm planı hazırladılar. Bu planda ülkesel genişlemenin yeri yoktu. Ülke içi demokrasiyi zedeleyeceği için ABD dışı sorunlara karışmaktan kaçınılması, James Madison'dan itibaren, ABD'de siyasi düşüncenin ve uygulamanın önemli bir ilkesi haline gelmişti. Bu korku ile ABD'nin küresel başatlığı arasındaki boşluğu doldurmak zordu. Ulusçuluk ve emperyalizm arasındaki boşluğu doldurmak için nasıl ırkçılığa başvurulduysa, ABD de soyut evrenselcilik biçiminde kendini gösteren örtülü bir emperyal hırs besledi. Neil Smith'in gözlemlediği gibi, bunun etkisi emperyal gücün ifadesinde, ülkenin ve coğrafyanın toptan reddedilmesiydi. Bu, Henry Luce'nin *Life* dergisinde 1941 yılında yayımlanan "Amerikan Yüzyılı" isimli önemli makalesinde dile getirdiği akımdı. Bir yalnızcı [isolationist] olan Luce, tarihin ABD'ye dünya liderliğini bahşettiğini ve tarih tarafından verilmiş olsa da bu rolün etkin bir biçimde benimsenmesi gerektiğini düşünüyordu. Bahşedilen güç ülkesel değil küresel ve evrenseldi, dolayısıyla Luce imparatorluktan ziyade Amerikan yüzyılından bahsetmeyi yeğlemişti. Smith şöyle diyor:

> İmparatorlukların coğrafi söylemi, uysal bir siyasa ortaya koyarken –imparatorluklar yükselir ve düşer ve meydan

okunmaya açıktırlar– "Amerikan Yüzyılı" kaçınılmaz bir yazgı öngörmektedir. Luce'nin söyleminde, Amerikan başatlığıyla ilgili her türlü siyasi tartışma dışlanmıştır. Herhangi biri bir yüzyıla nasıl meydan okur? ABD'nin küresel başatlığı, siyasi-ekonomik gücün rekabetçi sonucundan ziyade, tarihsel ilerlemenin doğal bir sonucu ve zımnen, Avrupa uygarlığının doruk noktası olarak sunulmuştur. Bu başatlık, coğrafyanın ötesinde kalabildiği ölçüde imparatorluğun ve eleştirinin dışında olacaktır.[28]

Sovyetler'in toprak kazanımları ve artan gücü "paranoid" türde ABD siyasetiyle karşılandı ve bu da Soğuk Savaş'a yol açtı. Yurtiçinde bu siyaset, ifade özgürlüğünün budanmasına ve birazcık komünist veya sosyalist görülen her şeye sert bir biçimde muhalefet edilmesine yol açtı. Bu baskılar "McCarthizm" olarak bilinir. Sendikalardaki radikal unsurlar temizlendi; komünist ve diğer solcu partiler yasaklandı. Muhalif olduğu düşünülen her şey, ciddi bir biçimde FBI tarafından izlenmeye başladı. Tüm bunlar, Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin iç güvenliği açısından yaşamsal oldukları gerekçesiyle meşrulaştırılıyordu. Sonuç, yurtiçinde siyasi uyum ve dayanışmaydı. Arendt'in deyimiyle, Leviathan*, bireysel çıkarların potansiyel kaosuna düzeni zorla kabul ettiriyordu. Emek, sermaye ile genel bir anlaşma yapmaya zorlandı ve artan verimlilikle birlikte ücretlerin artması sayesinde buna ikna edildi (öykünmeye değer bulunan Fordist bir model). ABD dış politikası için, anti-komünizm ve ekonomik öz çıkarlar adına işçi sınıfının desteği sağlandı.

Uluslararası ilişkilerde ABD, kendisini özgürlüklerin (serbest piyasalar olarak anlaşılmalı) ve özel mülkiyet haklarının baş savunucusu olarak sundu. ABD, nerede olursa olsun mülkiyet sahipleri sınıfına ya da siyasi/askerî seçkinlere ekonomik ve askerî

[28] Smith, *American Empire*, s.20.

* Tevrat'ta geçen büyük ejderha. Thomas Hobbes, devlet anlamında kullanmıştır. (Ç.N.)

koruma sağladı. Karşılık olarak bu mülkiyet sınıfları ve seçkinler, hangi ülkede olurlarsa olsunlar Amerikan yanlısı siyaset güttüler. Bu siyaset Sovyetler'in etki alanının askerî, siyasi ve ekonomik olarak çevrelenmesi anlamına geliyordu.[29] ABD'nin emperyal alanı, doğrudan Sovyet uydusu olmayanları kapsayacak şekilde olumsuz olarak belirlendi (ABD nazarında uzun bir süredir kendi yolunu çizmiş olan Çin'i de kapsıyordu). Sovyetler'le birebir çatışmanın imkânsız olduğu kabul edilmekle birlikte, onu zayıflatacak her fırsat sonuna dek kullanıldı – örneğin, ABD Sovyetler'i Afganistan'da sıkıntıya düşürmek için Mücahitleri ve İslami köktendinciliği destekledi. Bu politika daha sonra, İslami köktendinciliğe dayalı terörizme karşı yürütülen bir savaşta Mücahitleri bastırmak zorunda kalmasına yol açtı. Komünist denetimindeki toprakların genişlemesi ciddi bir kayıp olarak görülüyordu – bundan dolayı sık sık "Çin'i Mao'ya kim verdi?" suçlamasında bulunuluyor ve bu suçlama McCarthy'nin saldırılarında ağırlıklı olarak kullanılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda yurtiçi stratejik uygulamanın iki ana ilkesi belirlendi ve bunlar daha sonra kalıcı hale geldi: ABD'deki toplumsal düzen sabit kalmalıydı (zenginliğin ya da gücün radikal bir biçimde yeniden dağılımı kesinlikle yapılmamalıydı ve seçkin ve/veya kapitalist sınıfın ipleri elinde tutmasına yönelik hiçbir meydan okuma hoş görülemezdi) ve iç barışın, refahın ve huzurun tesisi için yurtiçi sermaye birikiminin ve tüketimin sürekli olarak artması sağlanmalıydı.[30] Dış bağlantılar yurtiçindeki tüketimciliğe asla müdahale etmemeliydi: bundan dolayı ABD, Ignatieff'in deyimiyle, bir "light imparatorluk" olmayı tercih etti. ABD, üstün askerî gücünü dünyada ABD çıkarlarını destekleyen uydu rejimleri korumak üzere kullanacaktır. İran'ın petrol yataklarını millileştiren Musaddık'ın devrilerek yerine 1953 yılında Şah'ın geçirilmesi (bütünüyle CIA'nın yardımıyla) ve sonrasında

[29] Editörler, "U.S. Imperial Ambitions and Iraq", s.3-13.

[30] Bu, W.A. Williams'ın *Empire as a Way of Life* adlı yapıtında öne sürdüğü tezdir.

da Körfez bölgesinde ABD'nin çıkarlarını gözeteceğine güvenilmesi bu yaklaşımın sonucuydu. ABD, önemli jeopolitik bölgelerde –örneğin, Sovyetler'le sınırı olan devletlerde–, ekonomik gücünü kapitalist ilkelere dayalı güçlü ekonomiler kurmak üzere kullanacaktır (örneğin, Avrupa'ya yönelik Marshall Planı ve Sovyet gücüyle ilişkili Japonya, Tayvan, Güney Kore ve diğer hassas cephe devletlerine verilen güçlü destek). Petrol rezervleriyle birlikte, Ortadoğu'ya erişim de önemliydi (hasta olmasına rağmen, Roosevelt, Yalta Konferansı dönüşü yolunu değiştirerek petrol akışının önemi hakkında Suudiler ve diğerleriyle görüşmek üzere Ortadoğu'ya uğramıştı).

ABD, kapitalistler arası olası bir savaş ihtimalini azaltmak ve Sovyetler Birliği'nin ve sonra da Çin'in nüfuzunun yayılmasını engellemek için Birleşmiş Milletler'i ve daha da önemlisi, NATO gibi askerî ittifakları kullanarak kolektif güvenlik düzenlemelerinin liderliğini üstlendi. Dost hükümetlerin kurulmasını ya da bekasını sağlamak için askerî gücüne, örtülü operasyonlara ve her türlü ekonomik baskıya başvurdu. Bu amaçla, demokratik yollarla seçilmiş hükümetlerin devrilmesini desteklemeye ve ABD çıkarlarına muhalif olduğu düşünülenleri doğrudan ya da dolaylı taktiklerle yerinden etmeye her zaman hazırdı. Nitekim İran, Guatemala, Brezilya, Kongo, Dominik Cumhuriyeti, Endonezya, Şili ve başka yerlerde bu taktiklere başvurdu. Dünyanın onlarca ülkesindeki seçimlere doğrudan ya da gizli olarak müdahale etti. Fakat ABD, Çin ve Küba'da başarısız oldu ve Sovyet modelinin kapitalist sınıf düzeni olmaksızın hızlı bir modernleşme getireceğine duyulan inanç nedeniyle bazı başka yerlerdeki komünist ayaklanmalar büyüdü.

"Özgür dünya" içinde ABD, ticaret, ekonomik kalkınma ve hızlı sermaye birikimi için açık bir uluslararası düzen oluşturmaya çalıştı. Bu, ulus-devlete dayalı eski imparatorlukların dağılmasını gerektiriyordu. Dekolonizasyon (sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması), tüm dünyada devlet yapılanmasını ve özyönetimi [self-governance] gerekli kıldı. AB,D savaş öncesi dönemde

bağımsız Latin Amerika cumhuriyetleriyle geliştirdiği ilişki türünden elde ettiği deneyimlerini bu yeni bağımsızlığına kavuşan devletlere de uyarladı. Dolayısıyla, imtiyazlı ticaret ilişkileri, klientelizm, hamilik ve örtülü baskı, daha önce de gördüğümüz gibi, bu ülkeler üzerindeki denetimin başlıca silahlarıydı. ABD bu silahları ülke ülke, ikili olarak konuşlandırdı ve böylece dünyadaki diğer devletleri ana terminal olarak kendisine sayısız kabloyla bağladı. ABD'nin ezici gücünü hedefleyen her türlü kolektif hareket tehdidi, kolektif özerkliği sınırlayan her türlü bireysel bağlantıyı kullanan böl ve yönet stratejisiyle karşılanabildi.

Dünya finansal sistemini istikrara kavuşturmaya yönelik Bretton Woods anlaşması aracılığıyla, bu yeni bağımsız devletler içindeki ve arasındaki ticaret ve ekonomik kalkınma için uluslararası bir çerçeve oluşturuldu. Ayrıca, gelişmiş kapitalist güçler arasındaki ekonomik büyümeyi eşgüdümlemek ve komünist olmayan dünyaya kapitalist türde ekonomik kalkınma getirmek üzere tasarlanmış Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF - International Monetary Fund), Uluslararası Ödemeler Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, GATT ve OECD gibi uluslararası örgütler kuruldu. Bu alanda ABD, sadece başat değil, aynı zamanda hegemondu. Süper emperyalist devlet olarak konumu, nerede olursa olsun mülkiyet sahipleri sınıfına ve egemen seçkinlere liderlik etmeye dayanıyordu. Nitekim, tüm dünyada bu tür seçkinlerin ve sınıfların oluşumunu ve güçlenmesini teşvik etti: tüm kürede burjuva gücünün gösterilmesinin baş aktörü oldu. Rostow'un ekonomik büyümenin "aşamaları" teorisini benimseyen ABD, komünist tehdidi bertaraf etmek için, tek tek ülkeler bazında kitlesel tüketimi teşvik edecek bir ekonomik büyümenin "kopyalanmasına" çalıştı.[31]

Fakat Avrupa kaynaklı emperyalizmlerin parçalanması, ırkçılığın resmen reddedilmesiyle mümkün kılınan ulusçulukla em-

[31] Rostow, W.W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966).

peryalizmin uzlaşmasını gerektirdi. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi ve çeşitli UNESCO çalışmaları ırkçılığı reddetti ve burjuvazinin siyasi iktidarının ikinci aşaması için uygun olan özel mülkiyet ve bireysel hakların evrenselleştirilmesini sağlamaya çalıştı. Bunun için ABD'nin kendisini uygarlığın doruğu ve bireysel hakların kalesi olarak tanımlaması gerekti. Amerikan yandaşlığının geliştirilmesi zorunluydu. Bundan dolayı, "çökmüş" Avrupa değerlerine karşı müthiş bir saldırının yanı sıra, Amerikan kültürünün ve "Amerikan değerlerinin" üstünlüğünün dünyanın her yerinde kabul edilmesini sağlamaya yönelik bir kampanya başlatıldı. Paranın gücü kültürel üretime hâkim olmak ve kültürel değerleri etkilemek için kullanıldı (bu New York'un modern sanat fikrini Paris'ten "çaldığı" dönemdi).[32] Kültürel emperyalizm, dünyanın genelinde hegemonya kurma mücadelesinde önemli bir silah haline heldi. Hollywood, popüler müzik, kültürel tarzlar, hatta medeni hakların savunuculuğu gibi tüm siyasi akımlar, Amerikan tarzını taklit etme arzusunu şiddetlendirmek üzere seferber edildi. ABD, dünyanın diğer kısmını, barış ve refahın biçimlendirdiği ebedî bir uygarlığa katma gücüne sahip bir özgürlük savaşçısı olarak yansıtıldı.

Fakat ABD aynı zamanda, dünyanın diğer kesimini peşinden sürükleyen bir sermaye birikimi lokomotifi olarak da görülmeye başlandı. Kendi ekonomisindeki büyük dönüşümler (sadece 1930'ların Yeni Anlaşma programı esnasında hissedilmişti), ABD'nin yarattığı piyasa olanakları nedeniyle küresel olarak büyük bir önem taşıyordu. Eğitime yapılan yatırımlar, eyaletler arası otoyol sistemi, banliyölerin genişlemesi, güney ve batı eyaletlerinin gelişmesi, 1950 ve 1960'lardaki büyük miktarlardaki sermaye ve üretimi emdi. ABD, neo-liberalleri ve muhafazakârları üzecek şekilde, bu yıllar esnasında "gelişimsel" [developmental] bir devlet haline geldi. Stratejik kaynaklar gibi birkaç önemli alan ha-

[32] Guilbaut, S., *How New York Stole the Idea of Modern Art*, Çev. A. Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, 1985).

ricinde ABD, dünyanın diğer kesimlerinden değer çekmeye [extraction of value] pek fazla başvurmadı. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'da dış ticarete dayalı büyümenin payı 1970'lere kadar yüzde 10'dan azdı. Şili'deki ITT (International Telephone and Telegraph) (bu şirketin yöneticilerinden biri CIA'nın başkanlığını yapmıştı) ya da Orta Amerika'daki United Fruit –ki bu şirketler bu bölgelerdeki ABD dış politikası üzerinde önemli bir etkiye sahipti– gibi bazı dış operasyonlara rağmen, stratejik madenler ve petrol haricinde ABD'nin ekonomik emperyalizmi oldukça suskundu. Dışsal bir diyalektik gerektiğinde, ABD kapitalist dünyanın gelişmiş kesimlerine yöneldi. Doğrudan yabancı yatırım, Avrupalıları Servan-Schreiber'ın "Amerikan meydan okuması" adını verdikleri olgudan şüphelenmeye sevk edecek şekilde Avrupa'ya aktı.[33] Fakat karşılık olarak, ABD kendi pazarını diğerlerine açtı ve Avrupa ve Japon ürünlerine yönelik önemli bir talep sağladı. Sermaye birikimi "genişlemiş yeniden üretim" aracılığıyla hızla arttı. Kârlar, büyümenin yanı sıra yeni teknolojilere, sabit sermaye ve yoğun altyapı yatırımlarına yönlendirildi.[34] Fakat sermaye çıkışı üzerindeki denetim (mal çıkışına karşıt olarak) özellikle Avrupa'da önceki dönemden kalma bir uygulama olarak sürdürülüyordu. Bu, tek tek devletlere, maliye ve para politikalarıyla ilgili önemli bir takdir hakkı sağladı. Mali spekülasyonun rolü, göreli olarak önemsiz ve ülkesel açıdan sınırlı kaldı. Devlet harcamalarına ilişkin "Keynezyen" bağlam, ulus-devletler içinde gelir dağılımı sorunlarıyla ilgili sınıf mücadelesinin dinamiğine uyuyordu. Bu, Avrupa'da örgütlü işgücünün oldukça güçlü bir duruma geldiği ve demokratik refah devletlerinin ortaya çıktığı bir dönemdi. Sosyal ücret, ABD içinde bile önemli bir mücadele nesnesi oldu ve örgütlü emek, ücret düzeyleri ve yaşam standartları konusunda verdiği ülke içi mücadelede birkaç önemli zafer elde etti.

---

[33] Servan-Schreiber, J.J., *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).

[34] Armstrong, P., A. Glyn ve J. Harrison, *Capitalism since World War II: The Making and Break Up of the Great Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

ABD başatlığı ve hegemonyasında geçen 1945-1970 arasındaki dönem, burjuvazinin siyasi iktidarındaki ikinci aşamaydı. Bu dönem, gelişmiş kapitalist ülkelere güçlü bir ekonomik büyüme getirdi. Yıkıcı savaşlardan kaçınmak ve merkezi bölgelerdeki bütünleşmiş kapitalizmin yoğunlaşmasından elde edilen faydaları paylaşmak üzere, önde gelen kapitalist güçler arasında, ABD'nin tartışmasız liderliğinde, örtülü bir küresel anlaşmaya varıldı. Dekolonizasyon ve dünyanın diğer kesimleri için genelleştirilmiş bir hedef olarak "kalkınmacılık" [developmentalism] aracılığıyla, sermaye birikiminin coğrafi açıdan yayılması sağlandı. Genişlemiş üretim gayet iyi işliyor gözüküyordu ve ikincil etkileri, küçük ve düzensiz nitelikte olsa da, tüm komünist olmayan dünyada kendini hissettiriyordu. Ülke içinde sermaye-emek uzlaşmasında emeğin gücünün gitgide artması, tüketimciliğin daha aşağı sınıflara, hatta bazı azınlıklara yayılması anlamına geliyordu (1960'lardaki kent ayaklanmalarının gösterdiği gibi yetersiz olsa da). Sermayenin aşırı birikimi sorunu, daima tehlikeli olsa da, ABD içindeki ve dışındaki zaman-mekân sabiteleriyle [spatio-temporal fixes] yurtiçi ayarlamaların karışımından oluşan bir formülle 1960'ların sonuna kadar denetim altında tutuldu. Bu stratejilerin 1930'lara damgasını vuran ekonomik sorunların sistem tarafından çözümlenmesine olanak tanıyacağı ve komünist tehdide karşı koruma sağlayacağı umuluyordu.

Fakat bu ikinci aşama çelişkisiz bir dönem değildi. Bir kere, uluslararası düzeyde ırkçılığın resmen terk edilmesi, ırk ayrımcılığının gemi azıya aldığı ABD'de türlü çeşitte zorluk yarattı. Dünyanın diğer kesimlerinin büyük çoğunluğu için de sonunda bir model haline gelen medeni haklar akımının kökenleri, 1960'lardaki zenci ayaklanmalarında olduğu gibi, iç dinamiklerde yatıyordu. Fakat bu akımın uluslararası boyutları da vardı, çünkü insan haklarının evrenselliği iç uygulamalarla çelişiyordu. Örneğin BM'nin New York'taki merkezi ile Washington D.C. arasında seyahat eden "renkli" diplomatların motellere alınmadığı oluyordu. ABD göç-

men politikasının ırksal seçiciliği de ateş altındaydı. ABD'ye akan göçmenler bu politikaların karakterini değiştirmeye başladılar.

İkincisi, 3. Bölüm'de göreceğimiz gibi, açık pazar ekonomisi ABD'yi uluslararası rekabete açık hale getirdi. Bu dönemdeki sermaye hareketleri, ağırlıklı olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde toplanmıştı (OECD ülkelerinde). Özellikle Batı Almanya ve Japonya 1960'larda, ekonomik güçlerini ABD'nin üretimdeki başatlığına meydan okuyacak ölçüde arttırdılar. ABD'nin yurtiçi sermaye fazlasını emme kapasitesi 1960'ların sonundan itibaren zayıflamaya başladı; bundan dolayı da aşırı birikim sorunu ortaya çıktı ve ekonomik rekabet sertleşti.

Üçüncüsü, ne zaman bir yanda demokrasi, diğer yanda da mülkiyet sahipleri sınıfının çıkarları üzerine kurulu düzen ve istikrar arasında bir çatışma meydana geldiyse, ABD tercihini hep ikincisi yönünde kullandı. Bundan dolayı ABD, ulusal özgürlük akımlarının hamiliği konumundan, ılımlı ama kapitalist olmayan ekonomik kalkınma amacı güden (bırakın sosyalist ya da komünist olmayı) her türlü halk hareketini ya da demokratik akımı bastıran bir zorba konumuna geçti. Kapitalizmi değiştirmeyi amaçlayan sosyal demokrat ya da halkçı girişimler acımasızca bastırıldı (Dominik Cumhuriyeti'nde Bosch, Brezilya'da Goulart ve Şili'de Allende yönetimlerine yapıldığı gibi). ABD, Avrupa'da bile sosyalizmi zayıflatmak ve sosyal demokrasiyi çökertmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Diğer yandan vahşi derecede diktatör rejimler –1970'lerde Arjantin'deki rejim, Suudiler, İran'daki Şahlık rejimi ve Suharto Endonezyası– ABD'nin çıkarlarına hizmet ettikleri için, askerî ve ekonomik olarak kayıtsız şartsız desteklendi. Merkeze sürekli bağımlılık durumunun yarattığı artan rahatsızlık, gelişmekte olan dünyada bağımlılık karşıtı akımları körükledi. Gelişmekte olan dünyadaki sınıf ve ulusal kurtuluş hareketleri, gitgide daha fazla Amerikan karşıtı politikalara dönüşmeye zorlanıyordu. Bağımlılık karşıtlığı, emperyalizm karşıtlığını oluşturacak şekilde sömürgecilik karşıtlığıyla kaynaştı. Tüm bu mücadeleler içinde siyasi gücün ülkeselliği, ABD hege-

monyasının sürmesi için daha önce Avrupa imparatorluklarında olduğu kadar önemliydi. ABD, Ignatieff'in ileri sürdüğü gibi, emperyal kişiliğini, inkâr aracılığıyla edinmedi: sadece, toprak mücadelelerini örtbas etmek için coğrafyanın reddini ve evrensellik söylemini kullandı.

Dördüncüsü, Soğuk Savaş'ın ve üstte bahsedilen dış olayların etkisi, Başkan Eisonhower'ın veda konuşmasında, tehlikeli ölçüde güçlü "askerî endüstriyel kompleks" olarak tanımladığı şeyi daha da güçlendirdi. Bu kompleks, kapsamlı nüfuzu aracılığıyla siyaseti egemenliği altına almanın yanı sıra daha da güçlenmesini mümkün kılacak kalıcı bir savaş ekonomisi kurmak üzere tehditleri abartmak ve dış buhranlar yaratmak suretiyle kendi dar çıkarlarını gütme tehlikesi taşıyordu. Savunma endüstrileri ekonomik olarak ayakta kalabilmek için gelişmiş bir silah ihracatına gereksinim duymaktaydı. Silah endüstrisi ABD'nin sermaye birikiminde önemli bir rol oynamaya başladı fakat dünyanın diğer kesimlerinin de aşırı silahlanmasına neden oldu.

Burjuvazinin küresel iktidarının bu ikinci aşaması 1970'lerde son buldu. Sorunlar katlandı. Bir kere, tüm emperyal rejimlerin klasik bir sorunu yine ortaya çıkmıştı: aşırı büyüme. Komünizmin çevrelenmesi (ve yok edilmeye çalışılması) ABD için beklenenden daha pahalıya mal olmuştu. Askerî harcamalar oluşan sermaye fazlası için sadece kısa dönemde menfez sağladığı, uzun dönemde ise sermaye birikiminin yol açtığı çelişkileri gidermekte pek işe yaramadığı için, Vietnam'daki askeri çatışmanın yükselen maliyetleri sonsuz iç tüketimciliğin altın kuralıyla birleştiğinde –silah ve tereyağ politikası– sürdürülmesi olanaksız hale geldi. Sonuç, ABD içindeki kalkınmacı [developmental] devletin mali buhrana düşmesi oldu. Buna, senyoraj hakkının kullanılması ve daha fazla dolar basılmasıyla karşılık verildi.[35] Bu da, dünya çapında enflasyonist baskılar oluşmasına yol açtı. 3. Bölüm'de

[35] Senyoraj yetkisinin önemi şu makalede ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir: Carchedi, G., "Imperialism, Dollarization and the Euro", Leo Panitch ve Colin Leys (ed.), *Socialist Register 2002* (Londra: Merlin Press, 2001), s.153-74.

göreceğimiz gibi, sonuç, herhangi bir kurtulma şansından yoksun dolaşımdaki "fiktif" sermayenin patlaması, birbiri ardısıra gelen iflaslar, dizginlenemeyen enflasyonist baskılar ve ABD süper-emperyalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurduğu sabit uluslararası düzenlemelerin çökmesi oldu. Bu arada, küresel sistemin çekirdek devletlerinde örgütlü emeğin artan gücü sosyal harcamaların yanı sıra ücret maliyetlerini de yükselmiş, bu da kârları baltalamıştı. Sonuçta stagflasyonla* karşılaşıldı. Kâr olanakları kayboldu ve sermayenin aşırı birikimi sorunu ortaya çıktı. Birçok eyalet yönetimini büyük fiziki ve sosyal altyapı yatırımları yapmaktan alıkoyan borçlanma, eyaletlerin mali olarak iflas etmesine yol açtı (1975 yılında New York City'nin ünlü iflası). Hepsinin ötesinde, canlı Japon ve Batı Alman endüstrilerinin rekabetçi gücü, üretimdeki ABD üstünlüğüne meydan okuyordu (hatta bazı alanlarda da artık ABD üretimini sollamıştı). Üretimdeki öykünme, ABD hegemonyasının ayaklarından birini koparıyordu. ABD'nin ekonomik konumu her türlü etkiye açık görünüyordu. Dolar fazlaları dünya piyasalarına akıyor ve Bretton Woods sisteminin bütün mali yapısi çöküyordu.

Neo-Liberal Hegemonya, 1970-2000

Büyük ölçüde ABD vesayetinde farklı bir sistem ortaya çıktı. Paranın değerini belirleyen temel maddi ölçüt olarak altın terk edildi, dünya gayrimaddi [dematerialized] bir parasal sistemle yaşamak zorunda bırakıldı. Tüm dünyada bir yerden bir yere eurodolar piyasası (başka yerlerde kolayca borçlanılan ABD dışında tutulan dolarlar) üzerinden serbestçe hareket eden sermaye akımları üzerindeki devlet denetimi bütünüyle kaldırıldı. 1973 yılında, Nixon yönetimiyle İran ve Suudiler arasındaki danışıklı dövüş (artık belgelenmiş durumda) sonucunda petrol fiyatlarındaki aşırı yükselme ABD'den ziyade Avrupa ve Japon ekonomile-

* Durgunluk içinde enflasyon, yani ekonomide ciddi bir talep daralması olmasına karşın enflasyonun artmaya devam etmesi durumu. (Ç.N.)

rine zarar verdi (zira ABD o dönemde Ortadoğu kaynaklarına çok fazla bağımlı değildi). ABD bankaları (diğer kapitalist güçlerin tercihli mümessili olan IMF değil) petrodolarların dünya ekonomisine yeniden kazandırılmasında tekelci bir imtiyaz elde etti böylece eurodolar piyasası ve dönüyordu.[36] New York, küresel ekonominin merkezi haline geldi (iç mali piyasalardaki devlet denetiminin kalkmasının yanı sıra bu, şehrin mali krizden kurtulmasını ve 1990'larda müthiş bir zenginlik ve gösterişçi tüketim düzeyine ulaşmasını mümkün kıldı).

Üretim alanında kendisine meydan okunan ABD, buna finans alanındaki hegemonyasını ilan ederek karşılık verdi. Fakat bu sistemin etkili bir biçimde işleyebilmesi için, genelde piyasaların ve özelde de sermaye piyasalarının uluslararası ticarete açılmaya zorlanması gerekiyordu (bu, IMF gibi uluslararası aygıtlarla ve yeni bir ekonomik gerçeklik olarak neo-liberalizme sıkı sıkıya bağlılıkla desteklenen sert bir ABD baskısını gerektiren yavaş bir süreçti). Bu süreç, burjuvazi içindeki güç ve çıkar dengesinin, üretim etkinliklerinden mali sermaye kurumlarına kaymasını gerektirdi. Mali güç, işçi sınıfı akımlarının denetim altında tutulmasında da kullanıldı. Emeğin gücüne darbe indirme ve bu gücün siyasi süreçteki kurumlarının rolünü zayıflatma fırsatı doğdu. Başkan Reagan'ın ilk hamlesi, hava trafik kontrolörlerinin (PATCO - Professional Air Traffic Controllers Organization) kolektif gücünü yok etmeye yönelikti. Bu hamle, greve gidecek herhangi bir işçi grubunun da aynı kaderi paylaşmak zorunda kalacağına ilişkin bir uyarı niteliğindeydi. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde militan işçi hareketleri dalgası gelişmiş kapitalist dünyada yayılmıştı (Britanya ve ABD'de madenciler başı çekiyordu), çünkü dünyanın her yerindeki işçi sınıfı 1960'larda ve 1970'lerin başlarında kazanmış oldukları hakları korumak istiyorlardı. Geçmişe baktığımızda, bu mücadelelerin

[36] Gowan, P., *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance* (Londra: Verso, 1999).

dönüştürücü değişim isteğinden çok, genişlemiş yeniden üretim ve refah devleti içinde kazanılan koşul ve ayrıcalıkların korunmasını amaçlayan bir artçı kuvvet harekâtı niteliğinde olduğunu görüyoruz. Birçoğu için bu artçı kuvvet harekâtı başarısızlıkla sonuçlandı. Akabinde gelen, gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin gücündeki azalma ve işçi sınıfının koşullarındaki aşamalı göreli gerileme, gelişmekte olan ülkelerde ise büyük, şekilsiz ve örgütsüz bir proleterya sınıfının oluşmasıyla eşitlendi. Bu durum ücretlere ve işçi sınıfının koşullarına aşağıya doğru baskı yaptı. Kolayca sömürülen düşük ücretli işgücü ve üretimin coğrafi hareketliliğinin artması, sermaye fazlasının kârlı bir biçimde istihdamı için yeni fırsat kapıları açtı. Fakat kısa dönemde bu durum, dünya çapındaki sermaye fazlası üretim sorununu daha da kesifleştirdi. Ama işsizlik arttı ve işçi sınıfının militanlığı denetim altında tutuldu. Devlet borçları her türlü spekülatif hareket fırsatını sundu ve sonrasında da devletin gücünü mali etkiler karşısında daha zayıf hale getirdi. ABD hegemonyasının bu aşamasında, mali sermaye merkezi bir konuma geldi ve özellikle devlet ne zaman ve nerede önemli oranda borçlansa, hem işçi sınıfı hareketleri hem de devlet eylemleri üzerinde temel bir denetleyici güç olarak kullanılabildi.

Bu değişim, eğer üretimin çok daha başıboş ve esnek bir hale gelmesini mümkün kılacak teknolojik ve örgütsel değişimleri de beraberinde getirmeseydi aynı etkiyi gösteremezdi. Taşıma maliyetlerindeki düşüş, hükümetlerdeki olumlu bir iş ortamı sunmaya ve sabit taşıma maliyetlerinin bir kısmını karşılamaya yönelik siyasi iradeyle birleşerek, hiper hareketli mali sermayenin beslediği üretim sermayesinin coğrafi hareketliliğini arttırdı. Mali güç ABD'ye birçok doğrudan fayda sağlasa da, bu gücün, kendi endüstriyel yapısı üzerinde de felaket düzeyinde olmasa da sarsıcı etkileri oldu. Ülke dışı üretim mümkün oldu ve kâr arayışı ülke dışı üretimi uygun hale getirdi. Düşük katma değerli mallarla (tekstil gibi) başlayan fakat adım adım çelik ve gemi yapımı gibi yüksek katma değerli sektörlere de yayılan endüst-

risizleştirme (deindustrialization) dalgaları, ABD içinde tek tek endüstrileri ve bölgeleri vurmaya başladı. Chrysler bile iflastan ve kapanmaktan devlet yardımıyla kurtulabildi (kısa bir süre devletleştirildi). ABD, mali gücün etkisini tüm dünyaya yayarak üretimdeki üstünlüğünü zayıflatmakta hatalıydı. Fakat bunun faydası, ABD'nin bağımlı olduğu sonsuz tüketimciliği körükleyecek ucuz malların başka yerlerden temin edilmesi oldu. ABD'nin dış ticarete bağımlılığı artıyordu ve eşitsiz ticaret ilişkileri oluşturmak ve bunları korumak siyasi iktidarın ana amacı olarak ön plana çıkıyordu.

1980'lere gelindiğinde, ABD'deki üretimin, rekabetçi bir küresel ortamda faaliyet gösteren birçok sektörden biri olduğu ve bu sektörün ancak verimlilikte ve ürün tasarımı ile ürün geliştirilmesinde üstünlük sağlanarak ayakta kalabileceği anlaşıldı. ABD, bu alanda artık hegemon güç değildi. Üretim sektörü, hükümetin yardımına ihtiyaç duyuyordu (örneğin 1985 Plaza anlaşmasıyla hükümet, ABD ihraç ürünlerinin rekabet gücünü arttırmak için doların yen karşısındaki değerini düşürmeyi kabul etti – Japonya'nın üretimi düştüğü için 1990'larda terk edilen bir taktik). Örneğin tarım ve savunma gibi bazı sektörler muaf tutuldu ama geri kalanı üretim tekniklerinden iş ilişkilerine kadar her türlü radikal ayarlamayı yapmaya zorlandı. ABD şirketlerinin güçlü kaldığı alanlarda ürünün kimi unsurlarının, hatta tüm ürünün ülke dışında üretilmesi, elde edilen kârların ülkeye geri dönmesine rağmen, gittikçe daha fazla üretici kapasitenin ABD sınırları dışına çıkmasına yol açtı. Diğer alanlarda, patentli teknolojilere ve lisans kanunlarına bağlı tekel imtiyazları ABD'nin üretimdeki üstünlüğünün bütünüyle kaybolmasını engelledi. ABD, yurtdışında rantiye, yurtiçinde de hizmet ekonomisi olma yolunda ilerliyordu. Fakat yeterli zenginlik, ABD'deki refahın her zaman temeli olan tüketimciliği arttırmaya devam etti.

Uluslararası açıdan mali sermayenin gitgide daha akışkan ve yağmacı niteliğe büründüğü ortaya çıktı. Sermaye birikimini ge-

nişlemiş yeniden üretimle düzenli bir biçimde sağlayamamanın bir çaresi olarak çeşitli devalüasyon dönemleriyle karşılaşıldı (genellikle IMF yapısal uyarlanma programları aracılığıyla). Örneğin 1980'lerin Latin Amerikası'ndaki bazı örneklerde bütün ekonomiler ABD mali sermayesinin akınına uğradı ve bu ekonomilerin tüm varlıkları bu sermaye tarafından ele geçirildi. Başıboş fonlar, IMF'nin talep ettiği deflasyonist politikaların da desteğiyle, 1997 yılında Tayland ve Endonezya'nın para birimlerine saldırdılar; Doğu ve Güneydoğu Asya'nın ayaktaki şirketleri bile iflasa sürüklendi. Sonuçta milyonlarca insan işsiz kaldı ve yoksullaştı. Bu kriz, Wall Street'in egemenliğini teyit ederek ve ABD'deki zenginin servetinde muazzam bir patlamaya yol açarak doları ateşledi. Sınıf mücadeleleri, IMF'nin dayattığı yapısal uyarlanma programları, mali sermayenin yağmacı etkinlikleri ve özelleştirme nedeniyle yitirilen haklar gibi başka sorunlarla birleşmeye başladı. Anti-emperyalizmin tonu, mali kesimin ana mümessillerine karşı düşmanlık ifade etme biçimine dönüştü – artık sık sık hedef olarak IMF ve Dünya Bankası gösteriliyordu.

Bazı ülkelerdeki borç krizleri (1980'den sonra IMF üyelerinin üçte ikisi mali kriz yaşadı – hatta bazıları iki kere), o ülkedeki toplumsal üretim ilişkilerinin, dış sermayenin daha fazla girmesi istenecek şekilde yeniden düzenlenmesini mümkün kıldı.[37] Yurtiçi mali düzenlemeler, yurtiçi üretim piyasaları ve gelişmiş yurtiçi işletmeler, bu şekilde, Amerikan, Japon ve Avrupa şirketleri tarafından ele geçirilmeye hazır hale getiriliyordu. Ana bölgelerdeki düşük kârlara, yurtdışında elde edilen yüksek kârlardan alınan paylar eklendi. "El koyarak birikim" [accumulation by dispossession] adını verdiğim (bkz. 4. Bölüm) süreç (özelleştirmeyle birlikte) küresel kapitalizmin başlıca özelliği haline geldi. Bu alanda gösterilen direnç, genişlemiş yeniden üretimin ortaya çıkardığı emek mücadelelerinden ziyade, anti-kapitalist ve anti-emperyalist hareketler içinde öne çıkmaya başladı.

[37] Borç krizlerinin sıklığına ilişkin olarak bkz. *a.g.e.*, s.49.

Wall Street-Hazine kompleksine dayalı olsa da, sistemin çok taraflı birçok yönü bulunmaktaydı. Tokyo, Londra, Frankfurt ve başka birçok yer, finansallaşmanın, finans merkezleri ve uluslararası bankerler, brokerler ve finansörlerden oluşan hiyerarşik bir yapı üzerinde tüm dünyaya yayılmasında rol oynadılar. Bu gelişme, şu ya da bu ulus-devlette merkezi bulunsa da emperyalizmin daha önceki aşamalarında düşünülmesi mümkün olmayacak şekilde dünya haritasında yayılan, ulusaşırı nitelikteki kapitalist şirketlerin (Lenin ve Hilferderg'in hepsinin belli bir ulus-devlete sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirttiği tröstler ve karteller) ortaya çıkmasıyla ilgiliydi. Bu, Wall Street'in spekülatör kesiminden apartılan güçlü Hazine Bakanı Robert Rubin'le birlikte Clinton Yönetiminin, merkezileştirilmiş çoktaraflılıkla (1990'lardaki "Washington Uzlaşısı") yönetmek istedikleri bir dünyaydı. Çoktaraflılık, küresel ekonominin, Kuzey Amerika (NAFTA), Avrupa (AB) ve Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ticaret ilişkileri çevresindeki gevşek çıkarlar konfederasyonundan oluşan üçlü yapı çerçevesinde bölgeselleşmesiyle örgütlendi. Açık mali piyasalar ve göreli serbest erişime ilişkin neo-liberal temel kuralların güçlenmesiyle birlikte, bu bölgesel oluşumların, İkinci Dünya Savaşından önceki dönemde yıkıcılığı kanıtlanmış ve kapitalistler arası savaşın temellerini atmakta önemli bir rol oynayan rekabetçi kendine yeterlilik politikaları güdebileceklerine yönelik çok az tehlike kalmış görünüyordu. Fakat bu üçlü yapı icinde ABD, devasa tüketim pazarı, ezici mali gücü ve tartışmasız askerî kuvvetiyle hâlâ önemli kartları elinde tutuyordu.

Hepsinin ötesinde, Soğuk Savaş'ın aniden sona ermesi, küresel sermaye birikimine yönelik tehdidi ortadan kaldırmıştı. Kolektif burjuvazi artık dünyanın bütününe sahipti. Fukuyama, tarihin sonunun geldiği kehanetinde bulundu. Kısa bir süreliğine, Lenin'in hata yaptığı ve Kautsky'nin haklı olabileceği –önde gelen kapitalist ülkeler arasında "barışçı" işbirliğine dayalı bir ultra-emperyalizmin (ABD liderliğinin hegemonyası altında olsa da G7, Rusya'nın katılımıyla G8 olarak bilinen gruplaşmayla simge-

lenen) mümkün olduğu öngörüsü– ve mali sermayenin kozmopolitan karakterinin yeni düzenin temel ideolojisi olabileceği düşünüldü.[38]

Fakat bu mali gücün her şeye muktedir olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Değer üretmek bakımından endüstriyel ve tarımsal faaliyet karşısında sürekli zayıf konumda olmak finansallaşmanın özelliğidir. Tüm saldırıların ve devalüasyonların ortasında, endüstriyel üretimde yeni ve önemli kompleksler ortaya çıktı. Örneğin Çin'deki Pearl Nehri deltası (Guandong) ya da siyasi olarak yönetilen Doğu ve Güneydoğu Asya'daki Singapur ve Tayvan gibi ekonomiler yalnızca mali baskıların üstesinden gelmekle kalmadılar, aynı zamanda mali sermayenin –ağırlıklı olarak ABD'nin yanı sıra Japonya ve Çin'de toplanmış bulunan– gerçek değer üretimi karşısındaki zayıflığını gösteren karşıt bir güç oluşturabildiler. Bu endüstriyel üretim komplekslerinin bölgesel olarak tek bir devlet ya da bazı durumlarda belli devletler arasında toplanmış olması ilgi çekicidir ve bunun nedenleri 3. Bölüm'de tartışılacaktır. ABD'nin mali alandaki hegemonyasına yönelik karşı saldırı, üretim dünyasındaki yarıklardan fışkırıyordu. Bunun bir işareti de, Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomilerinin ticaret dengelerindeki fazlalardı. Fakat bu fazlaların mali sisteme geri dönmesi hâlâ Wall Street'i, sanki mali evrenin komuta merkeziymiş gibi gösteriyordu. 1990'ların sonuna kadar, ABD hegemonyasının hem içte hem de dışta açıkça sorgulandığı kimi dönemler (1980'lerdeki gibi) olsa da bu şüphelerin çoğu kaybolmuştu. ABD'nin güvenliği ve dünya politikasındaki mali üstünlüğü güvence altına alındı. ABD içindeki varlık değerlerindeki patlama ve "yeni ekonomi"nin yükselişi sağlam verimlilik kârları sağladı ve çok sayıda "dot.com" şirketi, ABD ekonomisinin yanı sıra dünyanın diğer bölgelerinde de dikkat çekici sermaye bi-

[38] Anderson, P., "Internationalism: A Breviary", *New Left Review* 14 (Mart 2002), s.20'de Kautsky'nin görüşüne benzer bir olgunun meydana geldiğini ve buna Robert Keohane gibi liberal kuramcılar tarafından dikkat çekilcliğini belirtmektedir.

rikimi oluşmasını mümkün kıldı. ABD'deki iç barışın altın kuralı olan tüketimcilik, ABD'nin yanı sıra gelişmiş kapitalizmin diğer merkezlerinde de patladı.

Bu sistem artık ciddi sorunlarla karşılaşmış bulunuyor. 1973-1975 yıllarında olduğu gibi, bunda birçok nedenin rolü var fakat bu kez siyasi-ekonomik yaşamdaki güç mücadelelerinin değişkinliği ve parçalanmışlığı bu toz dumanın arkasında (özellikle de finans sektöründe) neler olup bittiğinin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. 1997-1998 krizinin ortaya çıkardığı kadarıyla üretici kapasite fazlasının ana merkezi Doğu ve Güneydoğu Asya'dır (ve özellikle bu bölgede devalüasyona neden olmaktadır); Doğu ve Güneydoğu Asya kapitalizminin bazı bölgelerde hızlı kalkınması (özellikle Güney Kore'de) aşırı kapasite sorununu (aşırı birikim) küresel ilişkilerde ön plana itmiştir. Coşkuyla karşılanan "yeni ekonomi"nin ABD'deki "dot.com" şirketleriyle birlikte çöküşü ve bunu izleyen muhasebe skandalları sadece Wall Street'in güvenilirliğini sarsmakla kalmadı, mali sermaye ile üretim arasındaki ilişkilerin de sorgulanmasına yol açtı. Sermayenin aşırı bir biçimde değer yitirmesi tehdidi belirdi ve varlık değerlerinin düşüşüyle birlikte, bu tehdidin çoktan gerçek olduğuna ilişkin somut belirtiler ortaya çıktı (gün geçtikçe yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan emeklilik fonlarındaki değer yitimi en çarpıcısıydı).

Ya yeni kârlı sermaye birikimi alanları (Çin gibi) açılacaktı ya da bu başarılamadığı takdirde sermayenin yeniden değer yitirmesine katlanılmak zorunda kalınacaktı. Soru şuydu: Bu yeni değer kaybının sorumluluğunu kim üstlenecekti? Balta nereye vurulacaktı? Küresel ekonomi içindeki "bölgeselleşme" eğilimi endişe verici bir görünüm almaya başladı. 1930'larda çok yıkıcı sonuçları olan jeopolitik rekabetin ayak sesleri duyulur oldu. ABD'nin 2002 yılında çelik ithalatına gümrük vergisi uygulamasıyla korumacılığa karşı konulan DTÖ kurallarını resmen değilse bile uygulamada terk etmesi, meydana gelecek kötü şeylerin habercisi gibiydi. Spekülatif balonun patlaması, ABD'nin devalüasyon kar-

şısında ne kadar zayıf olduğunu ortaya koydu. On yıllık (eğer "irrasyonel" değilse bile) olağanüstü canlılığın ve tüketimciliğin ardından 2001'de iyice belirgin hale gelen resesyon, 11 Eylül olaylarının sisteme indirdiği darbenin hemen öncesinde bu zayıflığı ortaya koyan başka bir kanıttı. ABD'deki tüketimciliğin hep yukarıya doğru çıkmasına yönelik altın kural bozuluyor muydu?

İstikrarsızlığın başlıca nedeni, ABD'nin ödemeler dengesinin hızla bozulmasıdır. Brenner, konuyla ilgili olarak, "1990'larda dünya ekonomisinde yaşanan aynı ithalat patlaması, ABD'nin ticaret ve cari hesap açıklarını rekor düzeye çıkardı; bu da dış borçları muazzam derecede arttırdı ve yine ABD ekonomisini sermaye kaçışı ve doların düşüşü bakımından tarihsel olarak en zayıf noktasına getirdi" yorumunda bulunmaktadır.[39] Fakat bu zayıflık her iki taraf için de söz konusudur. Eğer ABD pazarı çökerse, aşırı üretici kapasitelerini yöneltecekleri bir alan olarak bu pazara bakan ekonomiler de onunla birlikte çökeceklerdir. Çin, Japonya ve Tayvan gibi ülkelerin önde gelen bankerlerinin ABD'ye borç vermesinde önemli bir öz çıkar söz konusudur: Böylelikle, ülkelerinin ürünleri için gerekli bir pazarı oluşturan ABD tüketimciliğini finanse etmektedirler. Hatta şu anda da kendilerini, ABD'nin yürüttüğü savaşı finanse etme durumunda bulmuşlardır.

Fakat ABD'nin başatlığı ve hegemonyası bir kez daha tehdit altındadır ve bu kez tehlike daha ciddi gözükmektedir. Bu tehlikenin kökenleri, hegemonya kurmak için mali sermayeye duyulan aşırı güvende yatmaktadır. Tarihsel olarak, Arrighi (Braudel'i izleyerek), mali genişlemelerin "sadece kapitalist dünya ekonomisinin gelişim çizgisindeki belli bir aşamanın ulaştığı olgunluğu değil, aynı zamanda yeni bir aşamanın başlangıcını" gösterdiğine dikkat çeker.[40] Eğer finansallaşma başat gücün bir hegemondan diğerine geçtiği bir başlangıçsa (ki tarihsel olarak böyle olmuştur), ABD'nin 1970'lerde yöneldiği finansallaşmanın ilginç

[39] Brenner, R., *The Boom and the Bubble: The U.S. in the World Economy* (Londra: Verso, 2002).

[40] Arrighi ve Silver, Chaos and Governance, s.31-33.

bir biçimde kendisini yok edici bir hareket olması gerekecektir. Hem dış hem de iç açıklar sonsuza kadar yükselerek devam edemeyeceği gibi, bu açıkları finanse edenlerin bu yöndeki istek ve yeteneklerinin de bir sınırı bulunmaktadır. ABD'ye verilen yardımın hacmi 2003 yılı başında günde 2.3 milyar dolara çıkmıştır. Bu, dudak uçuklatıcı bir rakamdır. Dünyada böyle bir makroekonomik görünüm sergileyen başka herhangi bir ülke, IMF'nin acımasız kemer sıkma ve yapısal uyarlanma programlarına tâbi tutulurdu. Fakat IMF demek, ABD demektir. Gowan'ın belirttiği gibi: "Washington'un dolar fiyatını ayarlama ve Wall Street'in uluslararası mali üstünlüğünü kullanma yeteneği, ABD yetkililerinin başka devletlerin yapmak zorunda olduklarını yapmaktan kaçınmalarını mümkün kılmaktadır: ödemeler dengesini izle; yurtiçi tasarrufları ve yatırımı yüksek düzeyde tutmak için iç ekonomik ayarlamalar yap; kamu ve özel sektörün borçlanma düzeylerini izle; yurtiçi üretici sektörün güçlü bir biçimde gelişimini mümkün kılmak için etkili bir yurtiçi mali arabuluculuk sistemi oluştur. ABD ekonomisi bu görevlerin hepsinden bir kaçış yolu bulmuştur ve sonuç olarak da ulusal kapitalist muhasebenin bütün normal ölçütleriyle tamamen çarpık ve istikrarsız bir ekonomi haline gelmiştir."[41]

Wall Street-Hazine-IMF kompleksinin gücü, Washington uzlaşısı çerçevesinde oluşturulan ve daha sonra da yeni uluslararası mali mimarinin şekillenmesiyle son halini alan zorla dayatılmış bir mali sistemle hem sembiyotik hem de parazitvari ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Soderberg'e göre bu sistem "aynı zamanda uluslararası burjuvaziye hizmet etse de ABD devletinin bir müştemilatıdır."[42] Fakat Doğu ve Güneydoğu Asya'daki "kalkınmacı" devletlerin disiplin altına alınması, hatta ekonomilerinin felakete sürüklenmesi bunları sistemden çıkmaya zorladı.

[41] Gowan, *The Global Gamble*, s.123.

[42] Soederberg, S., "The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and 'Emerging Markets'", Leo Panitch ve Colin Leys (ed.), *Socialist Register 2002* (Londra: Merlin Press, 2001), s.175-192.

Malezya aniden ve çok da başarılı bir biçimde neo-liberal kuralları bir kenara iterek IMF'nin denetimi altına girmeyi reddetti ve 1960'lardan beri hiç görülmemiş bir biçimde sermaye hareketleri üzerinde denetim uygulamaya başladı. Bunun nereye kadar varacağı ve Washington uzlaşısını tam kalbinden vurarak şimdiye kadar ABD'nin büyük avantaj sağladığı yeni mali yapıyı yıkıp yıkmayacağı belli değildir. Çelik ithalatına koyduğu gümrük vergilerinin gösterdiği gibi ABD'nin DTÖ kurallarına uyup uymayacağı da belli değildir. Bu noktada ABD Senatosu'nun, DTÖ anlaşmasını, ABD'nin kendi çıkarlarına aykırı bulduğu herhangi bir DTÖ kuralına uymama hakkını saklı tuttuğu çekincesiyle onayladığını hatırlatmak gerek (bu, ABD'nin kendisinin hem yargıç hem de jüri olma hakkına sahip olduğunu düşündüğü tanıdık bir yaklaşımdır).

Hepsinin ötesinde, Wall Street-Hazine-IMF kompleksinden duyulan rahatsızlık ve buna gösterilen direnç artık her yerde belirgin hale gelmiştir. Dünya çapındaki küreselleşme karşıtı akım (genişlemiş yeniden üretim süreçlerinde mündemiç sınıf mücadelesinden hayli farklı bir biçimde) uluslararası toplumun köklerinden gelen muazzam destekle birlikte alternatif bir küreselleşme akımına dönüşmüştür. ABD hegemonyasına karşı özellikle Asya (Güney Kore) ve şimdi de Latin Amerika'da oluşan ikincil nitelikteki ılımlı halk hareketleri, sıradan insanların muhalefetini, milliyetçi değilse bile devletin başı çektiği bir harekete dönüştürme tehlikesi taşımaktadır. İşte bu koşullarda, anti-emperyalizm yeni bir görünüme bürünmektedir. Bu yeni anti-emperyalizm, hegemon konumunu korumak isteyen ABD'nin emperyal siyasetinin nasıl olması gerektiğine kendi içinde yanıt bulmasına yardımcı olabilir. Eğer hegemonya zayıflarsa, Irak'ta karşılaştığımız türdeki baskıcı taktiklere başvurma tehlikesi belirecektir.

Seçenekler

ABD'nin önündeki seçenekler sınırlıdır. Arrighi ve meslektaş-

ları ciddi bir dış tehdit öngörmemekle birlikte endişe içinde şu sonuca varmaktadırlar:

> ABD, bir asır önce Britanya'nın çökmekte olan hegemonyasını sömürgeci bir üstünlüğe dönüştürmek üzere yapabileceklerinden çok daha fazlasına sahiptir. Eğer nihayetinde kurulan sistem çökerse, bu, öncelikle ABD'nin uyarlanmaya ve uzlaşmaya direnmesi yüzünden olacaktır. Öte yandan, ABD'nin Doğu Asya bölgesinin yükselen ekonomik gücüyle uzlaşması ve bunlara uyarlanması yeni dünya düzenine felaketle sonuçlanmayan bir geçiş yapmanın temel koşuludur.[43]

Bush yönetiminin rıza yerine baskı ve tektaraflılığı [unilateralism] benimsemesi, net bir emperyal vizyonla birlikte karşı konulmaz askerî gücüne dayanması, küresel petrol yatakları üzerinde askerî komuta aracılığıyla ABD üstünlüğünün sürdürülmesi yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu durum, üretim ve şimdi de (henüz kesin bir biçimde olmasa da) finans alanlarındaki üstünlüğün yitirildiğine ilişkin çeşitli belirtilerin arasında meydana geldiği için, sömürgeci üstünlüğü elde etme isteği güçlüdür. Bunun, sistemi feci bir sonla yıkıma (Lenin'in kapitalist güç blokları arasındaki şiddetli rekabet senaryosunun gerçekleşmesi) sürükleyip sürüklemeyeceğini, bırakın tahmini, hayal etmek bile zordur.

ABD, ülke içindeki zenginliği yeniden dağıtmak ve sermaye akımlarını üretim ile fiziki ve sosyal altyapının yenilenmesine yönlendirmek suretiyle emperyalist yörüngesinden tamamıyla sıyrılamasa bile belki biraz sapabilir (halk eğitiminde sağlanacak köklü gelişmeler ve gün geçtikçe kötüleşen altyapının yenilenmesi, iyi bir başlangıç noktası olabilir). Toplumsal dönüşüm projelerinde daha da ileri gidilecek olursa, bu strateji, ülke içi sınıfsal güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini ve toplumsal ilişkileri etkileyen dönüştürücü önlemleri gerekli kılacaktır. Devlet destekli özel tüketimciliğin yerini, kamusal refahı hedefleyen

[43] Arrihgi ve Silver, *Chaos and Governance*, 288-289.

projeler almak zorundadır. Fakat bu, daha fazla bütçe açığı finansmanını ve/veya yüksek oranlı vergilendirmenin yanı sıra, devletin yoğun bir biçimde müdahalesini de gerekli kılacaktır. Bu da ABD'deki egemen sınıfın üzerinde düşünmeyi bile reddettiği bir şeydir ve bu tür bir ekonomik paketle ortaya çıkan herhangi bir politikacı kapitalist baskıyla susturulur ve girdiği her seçimi paranın ezici gücüyle kaybeder. İşin ilginç yanı, ABD'nin yanı sıra, kapitalizmin diğer çekirdek ülkelerinde (özellikle Avrupa'da) neo-liberal politikalara ve kamusal ve sosyal harcamalara ayrılan ödeneklerin kısılmasına karşı kitlesel bir karşı saldırı başlaması, belki de bu ortamda, ülke içi kapitalizmi kendi yıkıcılığından ve kriz yaratıcı eğilimlerinden kurtarabilecek tek yoldur. Yeni bir "Yeni Anlaşma" programı uygulanma olasılığı çok az gözükmekle birlikte, böyle bir programın bile küresel aşırı kapasite karşısında işe yarayacağı kesin değildir. Bu noktada, 1930'ların derslerini hatırlamak yararlı olabilir: Roosevelt'in "Yeni Anlaşma" programının Depresyon sorununu çözeceğine çok az ihtimal veriliyordu. Yeni Anlaşma, kapitalist devletler arasındaki çatışma noktalarını ekonomiyi sürekli ve geniş bir sermaye birikimi üzerine oturtacak şekilde çözüme kavuşturdu.

IMF'nin başka devletlere uyguladığı türde bir öz-disiplin ve kemer sıkma programı, ABD için siyasi açıdan çok daha ölümcül olacaktır. Dış etmenler tarafından (sermaye kaçışı ve doların düşüşü gibi) buna zorlayıcı her girişim, ABD'nin sert siyasi, ekonomik, hatta askerî tepkisini çekecektir. ABD'nin Doğu Asya'nın büyüme fenomenini barışçıl bir biçimde kabul edeceğini ve bu gerçeğe uyarlanacağını; küresel gücün yeni hegemonik merkez olarak Asya'ya kaydığı önemli bir geçiş süreci yaşadığımızı fark etmesini –ki Arrighi'ye göre ABD bunu artık fark etmek zorundadır– düşünmek zordur. ABD bu gerçeği sakin ve uysal bir biçimde kabullenmeyecektir. Her halükârda, Doğu Asya kapitalizminin ABD pazarına bağımlılıktan kurtularak Asya'daki iç pazarı büyütmesi radikal bir yeniden yönelimi –3. Bölüm'de göreceğimiz gibi bazı belirtileri zaten mevcuttur– gerekli kılacaktır.

ABD'deki fonların aşamalı olarak geri çekilmesi feci sonuçlara yol açacaktır. Fakat sürekli büyüyen borçlar, bırakın savaş giderlerini karşılamayı, ABD içindeki tüketimi canlı tutmanın bile tehlikeli bir yoludur. 1973-1975 krizinden çıkarılan ders, kapitalist mantığın bir noktada işleri sarpa sardırdığı ve silah-tereyağ stratejisinin sonsuza dek sürdürülemeyeceğini göstermesiydi.

Bu bağlamda, Bush yönetimini, elinde kalan tek somut güç olarak askerî gücünü sergilerken görüyoruz. Siyasi bir seçenek olarak açıkça imparatorluktan bahsederken ABD, dünyanın geri kalanından haraç toplamayı, herkes için barış ve özgürlük getirme söylemiyle örtbas etmeye çalışacaktır. Petrol kaynakları üzerindeki denetim, küresel ekonomiyi tehdit eden her türlü güç dengesi değişimini –gerek ekonomik, gerekse askerî– karşılamak için uygun bir araçtır. Mevcut durum 1973'te meydana gelenlerin tekrarlanacağına ilişkin kötü hisler uyandırmaktadır, çünkü Doğu ve Güney-Doğu Asya'nın (artık Çin de dahil olmak üzere) yanı sıra Avrupa ve Japonya, Körfez petrolüne ABD'den çok daha fazla bağımlıdır. Eğer ABD hem Chavez'i hem de Saddam'ı başarılı bir biçimde devirirse, tepeden tırnağa silahlanmış otoriter bir rejimin kaygan kumları üzerindeki (ve radikal İslam'ın pençesine düşme tehdidi altındaki) Suudi rejimini istikrara kavuşturur ya da reforme edebilirse, Irak'tan İran'a geçebilirse (ki muhtemel gözüküyor) ve Hazar Havzası petrol yataklarındaki (Hazar petrollerini Çinliler çaresizce satın almak istemektedirler) stratejik varlığı bakımından önem taşıyan Türkiye ve Özbekistan'daki konumunu güçlendirebilirse, küresel petrol vanası üzerindeki denetimi aracılığıyla küresel ekonomi üzerinde etkin bir hâkimiyet kurmayı ve başat konumunu bir elli yıl daha güvence altına almayı umut edebilir. Giriş bölümünde alıntılanan pasajlarda Friedmann'ın dikkat çektiği gibi, her şey ABD'nin küresel petrol kaynaklarını, kolektif bir güç oluşturarak herkesin çıkarına güvence altına almakla ilgilenen bir lider olarak hareket ettiğine dünyayı inandırıp inandıramayacağına bağlıdır. Kısacası sorulması gereken soru şudur: ABD, zorlama aracılığıyla üstünlük mü

kuracak, yoksa hegemonya aracılığıyla liderlik mi yapacak? En muhtemel taktik, ikincisini gizlemek için birincisine bürünmektir. Fakat Irak'ın işgaline yönelik olarak uluslararası toplumun tam desteğini sağlayamamanın gösterdiği gibi, dünya ABD'nin güdülerinden şüphe duymaktadır.

Körfez bölgesinde böyle bir strateji çok tehlikelidir. Rusya ve Çin'le birlikte kısmen Avrupa ve Asya'nın göstereceği direnç tehlikeli olacaktır. ABD'nin Irak'ı işgali sırasında özellikle Fransa, Rusya ve Çin'in yaptırım uygulama konusunda BM'de sergiledikleri gönülsüzlük bu duruma örnektir. Körfez bölgesindeki Amerika karşıtı mücadelelerin iç dinamikleri, karmaşık oldukları kadar öngörülemez bir nitelik arz etmektedir. Pakistan'dan Mısır'a kadar uzanan bölgedeki istikrarsızlık potansiyeli de göz ardı edilmemelidir. Bölgedeki siyasi iktidar ve ülkesel örgütlenme yapısının –Versay anlaşmalarıyla İngilizler ve Fransızlar tarafından keyfi bir biçimde oluşturulmuştur– ABD'nin liderliğinde yeniden oluşturularak istikrar sağlanabileceğine ilişkin kibirli görüşü ise tasavvur etmek bile aşırılıktır (gerçi ABD hükümeti içinde bunun mümkün olabileceğini düşünen stratejistler bulunmaktadır).

Fakat bu noktada ABD, en sağlam kozunu –askerî üstünlüğünü– oynamak ve gerektiğinde bunu zorla yapmak durumundadır. Son on yıl boyunca yayımlanan askerî planlama belgelerinden gayet iyi biliyoruz ki, siyasi strateji denen şey bu alandadır. Bu strateji, her ne pahasına olursa olsun askerî üstünlüğü sürdürmeye ve rakip bir süper gücün ortaya çıkmasını önlemeye ve buna direnmeye dayanmaktadır. Her türlü kitle imha silahının yayılması önlenecek ve bu hedefe ulaşmak için gerekirse önleyici [pre-emptive] güç kullanmaya hazır olunacaktır. Clinton döneminde bu strateji aynı anda iki bölgesel güçle savaşabilecek etkin bir kapasiteye dönüştürüldü (ilginç bir biçimde 1995'te planlama amaçlı olarak seçilen örnekler Irak ve Kuzey Kore idi). Fakat, eski (baba) Bush yönetiminin son yıllarında ortaya atılan ve *Project for the New American Century* (Luce'nin "yüzyıl" sözcüğünün kavramsal muğlaklığı sayesinde imparatorluğun ülkeselliği-

ni gizlemeye yönelik hamlesini ilginç bir biçimde yinelemektedir) kitabıyla da desteklenen Cheney-Wolfowitz doktrini daha da ileriye gitti. Sabit ittifaklar (NATO gibi) terk edilmeli ve duruma dayalı geçici koalisyonlar oluşturulmalıydı. ABD bu şekilde müttefiklerinin görüşleriyle bağlı olmayacaktı. Ezici askerî gücüyle ABD, gerekli gördüğünde tek başına hareket etme hakkını saklı tutmaktadır. Açıkça, nükleer, biyolojik ve kimyasal saldırıları bertaraf etmek, stratejik hammaddelere (petrol gibi) erişim yollarını açık tutmak, terörist saldırılara ve diğer tehditlere (ekonomik baskılar) karşı korunmak için önleyici hamle yapma hakkı iddia etmektedir. 1991-1992 yıllarına ait bu savunma belgelerindeki asıl ilginç nokta, önerilen çarelerin şu anda uygulanmakta olduğudur. Bu belgeleri inceleyen Armstrong şu sonuca varıyor:

> Plan, ABD'nin dünyayı yönetmesidir. Belirgin tema tektaraflılık olmakla birlikte, bütün öykü dünya egemenliğidir. ABD, ezici askerî üstünlüğünü sürdürmeye ve dünya sahnesinde bu güce meydan okumaya yeltenecek yeni rakipler ortaya çıkmasını engellemeye davet edilmektedir. ABD, hem dostları hem de düşmanları üzerinde hâkimiyet kurmalıdır. ABD'nin daha güçlü ya da en güçlü olması gerektiği söylenmemekle birlikte mutlak olarak güçlü olması gerektiği ileri sürülmektedir.[44]

Armstrong'un da dikkat çektiği gibi tezat şudur: Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yardımcı olan ABD, şu anda, suçladığı ve karşı çıktığı "meşum imparatorluk" siyasetinin ta kendisini izlemektedir. Colin Powell'a göre ABD, "mahallenin kabadayısı olmak zorundadır. Dünyanın geri kalan kesimi bunu memnuniyetle karşılayacaktır çünkü ABD'nin, bu gücü istismar etmeyeceğine güvenilmektedir."

Bu çıkarımda da bir başka tezat gizlidir: Eğer Sovyet İmpara-

[44] Armstrong, D., "Dick Cheney's Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance", *Harper's Magazine* 305 (Ekim 2002), s.76-83.

torluğu silahlanma yarışının, ekonomisi üzerinde yarattığı aşırı baskı nedeniyle yıkıldıysa, ABD de körü körüne izlediği askerî üstünlük siyaseti nedeniyle kendi gücünün ekonomik temellerini sarsmayacak mıdır? Bölgesel askerî taahhütler devasa boyutlara ulaşmıştır ve hâlâ da artmaktadır. Askeri yığınak başlamadan önce Körfez bölgesini denetim altında tutmanın yıllık maliyeti 4-5 milyar dolar civarındaydı. Bush yönetiminin savaş harcamaları için Kongre'den talep ettiği ödenek yaklaşık 75 milyar dolara ulaşmış bulunmaktadır ve bu rakam sadece Eylül 2003'e kadarki döneme ilişkindir. Güvenilir tahminlere göre savaşın toplam maliyeti 200 milyar dolardan az olmayacaktır ve bu rakam bölgesel parçalanma ve şiddetli iç savaş gibi öngörülemeyen felaketlere ilişkin maliyetleri kapsamamaktadır. ABD, kendi ordusu için dünyanın diğer orduları gibi "normal" bir harcama kalemi öngörmektedir. Ama aşırı büyüme tehlikesi çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Özellikle federal bütçe açıkları gün geçtikçe büyümektedir. Gerek federal gerekse eyalet düzeyinde bütçe krizleri kamu hizmetlerinden her gün daha fazla parçayı koparmaktadır. Bu gidişle, Roosevelt'ten beri geçerli olan altın kuralın –emperyal amaçlarla yapılan harcamaların yurtiçi tüketimin sürekli artmasını engellememesi– sürdürülebilirliği su götürür hale gelecektir. ABD, hastalıklı hegemonyasını sürdürmek ve petrol uğruna sadece can vermek zorunda kalmayacaktır, tüm yaşam tarzını da bu uğurda kurban edecektir. Gücün kapitalist mantığı, şimdiden parçalara ayrılmaya başlayan ülkesel mantığı yırtacaktır.

Bölgesel ve Karşıt Hegemonlar

Kuzey Amerika'nın en tepede bulunduğu, küresel ekonomi içindeki üçlü bölgesel yapının daima istikrarlı olduğu söylenemez. Avrupa Birliği içinde oluşturulan resmî düzenlemeler, en azından ABD kadar büyük ve güçlü, bütünleşmiş bir Avrupa ekonomisi yaratma olasılığını yaratmış gözükmektedir. Daha en başından bu, bölgesel bir hegemonun doğuşuna dair emareler taşı-

yordu. Gerçekten ABD'ye rakip bölgesel bir güç mü doğuyordu?[45] AB içindeki kapitalist mantık, olağanüstü olmasa da gayet iyi işlemektedir. Ekonomi içindeki birbirine eklemli karşılıklı ilişkiler hem gelişmekte hem de Avrupa coğrafyasını daha güçlendirmektedir. Tek para birimine geçiş görece sorunsuz bir biçimde başarılmış ve rezerv para olarak euronun dolara alternatif oluşturma potansiyeli doğmuştur (Saddam'ın petrol satışlarını dolar yerine euro cinsinden yapacağını açıklaması, ABD'nin Irak'ın silahsızlandırılmasından çok rejim değişikliğiyle ilgilenmesinin başka bir nedeni olabilir). Fakat AB siyasi olarak parçalanmış bir yapıdır ve bu oluşumun genel ülkesel [territorial] mantığı hâlâ belirsizdir. ABD, Avrupa düzeyinde net bir ülkesel mantığın oluşmasını engellemek için her türlü böl ve yönet taktiğini uygulamaktadır. ABD'nin tüm amacı, ikili bir strateji uygulayarak müstahkem bir "Avrupa kalesi" inşa edilmesini önlemektir. Bu ikili strateji: (a) karşılıklı ilişkiler ve sermaye hareketlerinde esas olarak neo-liberalizmin kurallarını dayatmak; (b) AB'nin iç politikasını etkilemek üzere bazı siyasi ve askerî yöntemlere başvurmaktan oluşmaktadır. Bu strateji, Avrupa'yla bütün olarak ilişki kurmak yerine, tek tek Avrupa devletleriyle ikili ilişkiler ve özel ittifaklar (örneğin İngiltere, İspanya ve İtalya'nın yanı sıra, Polonya merkezde olmak üzere üyeliğe kabul edilmeyi bekleyen Doğu Avrupa ülkeleriyle) kurmaya dayanmaktadır. ABD yönetimindeki kimi çevreler sabit ittifakları terk etmeyi önerse de ABD, kısmen Avrupa ordusunun planlamasını ve gelişimini kendi komutasında tuttuğu için NATO'ya bağlı kalmayı sürdürmektedir. ABD, Avrupa'nın kendi acil müdahale gücünü oluşturması gerektiği fikrini NATO şemsiyesi altında kalmak şartıyla desteklemektedir. NATO'nun AB'ye uymaması ABD açısından bir avantajdır çünkü ülkesel mantığı uyumlu bir siyasi ve askerî güce dönüştürmek daha zordur.

AB içinde, özellikle Amerikan yanlılarıyla bağımsız bir siyaset

[45] Mittelman, *The Globalization Syndrome*.

izlemek isteyenler arasındaki bölünmeler bu aşamada ortak bir dış ve askerî stratejinin izlenebileceğini düşünmeyi bile zorlaştırmaktadır. Yakın gelecekte, AB'nin dünyaya gösterebileceği kendine ait bir "ülkesel güç mantığı" [territorial logic of power] için uygun bir temel oluşturması pek muhtemel gözükmemektedir. Fakat ABD yönetimi Avrupa fikrine küçümseme ve kayıtsızlık karışımı bir yaklaşım se; ;ilemesine rağmen, AB cephesinde hızlı gelişmeler yaşanabilmektedir. Bölgesel bir hegemon güç olmakla birlikte AB'nin, ABD'ye rakip olma potansiyeli üretim ve finans alanlarıyla sınırlıdır.

Bu aşamada, ABD üstünlüğüne karşı Doğu ve Güneydoğu Asya'nın yönelttiği tehdit çok daha ciddi gözükmektedir. Bölgede mali ve üretici güç hızla büyümeye devam etmekte, Kuzey Amerika ve Avrupa'dan (Kuzey Amerika'ya kıyasla daha az ölçüde) bu bölgeye akmaktadır. Bu bölge, Avrupa'nın aksine, formel bir siyasi-askerî yapı oluşturma çabası sergilememektedir. Bölge devletleri arasındaki ilişkiler formel değil birbirine bağlıdır, ülkesel [territorial] değil kapitalisttir. Her halükârda ABD; Japonya, Tayvan ve Güney Kore üzerinde belli bir düzeyde de olsa siyasi ve askerî nüfuzunu kullanmaktadır. Güney Kore'de en azından son zamanlara kadar kullanmaktaydı, zira ülkedeki karışıklıklar nedeniyle bağımsız siyasi hamleler yapmak zorunda kalabilir. Bundan dolayı bölgede herhangi bir uyumlu ülkesel güç mantığının oluşması muhtemel gözükmemekle birlikte, kapitalist güç mantığı küresel ekonomide gün geçtikçe ezici bir hal almakta ve hegemonik olma yolunda hızla ilerlemektedir. Özellikle Çin ve bir ölçüde Hindistan, bu küresel ekonomik güç dengesi içinde gitgide daha fazla ağırlık kazanmaktadır. Bu değişimlerin ekonomik sonuçlarını 3. Bölüm'de ele alacağız fakat bu noktada siyasi ve askerî bir soru ortaya çıkmaktadır, zira ABD, Çin üzerinde Japonya'ya yaptığı gibi hâkimiyet kurmamıştır; Çin, bölgenin tümünde ülkesel bir liderlik rolü üstlenme kapasitesine ve bazen de isteğine sahip gözükmektedir. Çin'in siyasi ve askerî olarak çevrelenmesi, ABD'nin küresel hegemonyasının sürmesi açısın-

dan AB içinde izlediği böl ve yönet politikası kadar önemlidir. 1. Bölüm'de de belirttiğim gibi, Çin'in jeopolitik ihtiraslarını dizginlenmek gerektiğinde, Ortadoğu petrolleri ABD'nin çok işine yarayacaktır. Fakat kapitalist mantığı görece dizginsiz hale getirmek için dünyayı yeterince serbest tutmakla, ABD'nin askerî ve siyasi üstünlüğüne meydan okuyacak bir gücün ortaya çıkmasını engellemek için ülkesel mantıkları durağan ve sınırlı tutmak arasında hassas bir denge bulunduğunu unutmamak gerekir.

Fakat bunlar, düşünülebilecek tek ülkesel güç oluşumları değillerdir. Ülkesel düzenlemeler esnekliği engelleyen göreli bir durağanlık özelliği taşısalar da, ittifakların niteliği hızlı değişimler geçirebilmektedir. Örneğin 2003 yılı başlarında Fransa, Almanya, Rusya ve hatta Çin arasında ABD'nin Irak politikasına karşı bir direnç ilişkisi oluştu. Böylece uzun süre önce, Alfred Mackinder'in dünyaya jeopolitik olarak kolayca hâkim olabileceğini ileri sürdüğü Avrasya güç bloğunun da solgun hatlarını belirlemek bir ölçüde mümkün oldu. 1960'larda de Gaulle Sovyetler'le yakınlaşmaya başladığında ve 1970'lerde Willy Brandt "Ostpolitik" kavramını ortaya attığında ABD'nin verdiği sert yanıtın da gösterdiği gibi, bu tür bir güç bloğu ABD'nin hep öfkesini kabartmıştır. Henry Kissinger'ın bu yeni ittifakın 19. yüzyıldaki güç dengesi politikasına geri dönüş anlamına geleceğini ifade etmesi, ABD'nin hâlâ böyle bir oluşumdan çok çekindiğini göstermektedir. Ayrıca Kissinger, "bu kez ABD'nin kazanacağı kesin değildir" diyerek, kaybetme olasılığının da bulunduğunu hüzünle eklemektedir.[46] Bush yönetiminin bir yıldan az bir sürede böyle korkutucu bir karşı-ittifakın oluşmasına sebebiyet vermesi, jeopolitik yakınlaşmaların ne kadar çabuk oluşabildiğini ve kolaylıkla feci sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. ABD'nin Irak'ı işgali çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Bu işgal sadece küresel petrol vanasının kontrolünü ele geçirme girişimi de-

[46] Alıntı için bkz. Tyler, P., "Threats and Responses. News Analysis: A Deepening Fissure", *New York Times* (6 Mart 2003), s.1.

ğildir, aynı zamanda Avrasya toprakları üzerinde güçlü bir ABD ileri karakolu oluşturma çabasıdır. Böyle bir ileri karakol Polonya'dan Balkanlar'a kadar oluşturduğu ittifaklarla birlikte, ABD'ye, en azından bir Avrasya devletinin güçlenmesini engellemek için önemli bir jeostratejik avantaj sağlamaktadır. Zira bu tür bir Avrasya gücü oluştuğu takdirde, bir sonraki adım, beraberinde daima sonsuz sermaye birikimini getiren sonsuz bir siyasi güç birikimi olacaktır.

Soğuk Savaş'ın sonu, büyük değişimlerin habercisiydi. Gücün ülkesel mantıkları mutasyona uğramaktadır fakat sonuçların neler olabileceğine ilişkin en ufak bir belirti bulunmamaktadır. Ülkesel ve kapitalist mantıkların, yüksek gerilim ortamında bir arada bulunabildiği anlaşılmıştır. Bush yönetiminde, ABD'nin ülkesel mantığının ne olduğu da su yüzüne çıkmıştır; bu mantık, mevcut imparatorluk söyleminin ve yeni emperyalizmin niçin bu kadar ABD merkezli olduğunun da açıklamasıdır. Fakat kapitalist mantık içinde kurulan güçler arasındaki denge oldukça farklı yönleri göstermektedir. Dolayısıyla bu dengenin bütünüyle nasıl olacağı, kapitalist mantığın nasıl işlediğinin anlaşılmasına sıkı sıkıya bağlıdır. 3. Bölüm'de bu soru ele alınacaktır.

3
SERMAYE KÖLELİĞİ

Kapitalizmin, çok sayıda krize ve hem sağ hem de sol cenahtan gelen, yakında çökeceğine dair kehanetlere rağmen bu kadar uzun süredir ayakta kalması, aydınlatılması gereken bir sırdır. Kapitalizmin üretim aracılığıyla varlığını sürdürdüğünü söyleyen Lefebvre, yaptığı bu ünlü yorumla kapitalizmin anahtarını bulduğunu düşünmüş fakat nasıl ve niçin öyle olduğunu açıklayamamıştır.[47] Oldukça farklı nedenlerle ve farklı argümanları kullanarak da olsa Lenin ve Luxemburg, sorunun yanıtının emperyalizm –belli bir üretim ve küresel alanın kullanılma şekli– olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat her ikisi için de bu çözüm sınırlıydı; bundan dolayı da emperyalizm kendi içinde ölümcül çelişkiler de taşıyordu.

Bu bağlamda, yaklaşık yirmi yıl önce başlayan bir dizi yayın-

[47] Lefebvre, H., *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*, Çev. F. Bryant (New York: St Martin's Press, 1976).

da, sermaye birikiminin kriz yaratıcı iç çelişkilerini açıklamak için "mekânsal sabite" [spatial fix] (daha doğrusu zaman-mekân sabitesi [spatio-temporal fix]) kuramını geliştirdim.[48] Bu argümanın nirengi noktası, kapitalizmin kendi içindeki kronik bir eğilimle ilgilidir. Kuramsal olarak bu argümana, Marx'ın kâr oranının düşme ve aşırı birikim krizleri yaratma eğilimi taşıdığına ilişkin kuramının yeniden formüle edilmesiyle ulaşılmıştır.[49] Bu tür krizler sermaye (mal, para ve üretken kapasite fazlaları) ve işgücü fazlalarını, yararlı sosyal amaçlara ulaşmak için kârlı bir biçimde bir araya getirmenin yolu bir türlü bulunamadığı için ortaya çıkar. Bu krizlerin en ünlüsü, 1930'larda yaşanan dünya çapındaki çöküştür. Büyük Buhran sırasında, kapasite kullanımı tüm zamanların en düşük, işsizlik ise tüm zamanların en yüksek düzeyine ulaşmıştı ve mal fazlaları satılamıyordu. Sonuçta, sermaye fazlaları değer yitirdi, hatta bazı durumlarda tamamen eridi, tabi işgücü fazlası da. Yaşanan sorunların temelinde kâr etme olanaklarının ortadan kalkması yattığı için ana ekonomik sorun sermayeyle ilgilidir. Eğer devalüasyondan kaçınılmak isteniyorsa, sermaye fazlalarını çekecek kârlı alanlar bulunmalıdır. Coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler buna yönelik bir seçenektir. Fakat bu seçenek, sermaye fazlalarının uzun dönemli projelere yatırıldığı dönemsel-mekânsal değişikliklerden soyutlanamaz. Coğrafi genişleme uzun ömürlü fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarını (ulaşım ve iletişim ağları, eğitim ve araştırma gibi) gerektirdiği için, üretim ve mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin kriz yaratıcı eğilimini ortadan tamamıyla kaldırmasa da bir ölçüde dizginlemektedir. Örneğin, sermaye ve işgücü fazlalarını eritmek için ABD hükümeti 1930'lardaki aşırı bi-

[48] 1970'li ve 1980'li yıllara ait bu makalelerin çoğu şu kaynakta yeniden yayımlandı: D. Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001). Bu argümanla ilgili genel bilgi şu kaynakta da bulunabilir: D. Harvey, *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982; Londra: Verso Press, 1999).

[49] Bu kuramsal argümana ilişkin görüşlerim ayrıntılı bir biçimde şu kaynakta bulunabilir: Harvey, *Limits to Capital*, 6. ve 7. Bölümler.

rikim sorununa, gelişmemiş bölgelerde kamusal istihdamı amaçlayan geleceğe dönük projelerle çözüm bulmaya çalışmıştı. (Aynı yıllarda Nazilerin de otoban yapımına ağırlık vermeleri aynı nedenledir).

Emperyalizmin kapitalist mantığı (ülkesel mantığının aksine) sermaye fazlası sorununun "zaman-mekân sabiteleri"nin arkaplanı çerçevesinde anlaşılmalıdır (yinelemem gerekir ki, yapılacak bir analiz işgücü fazlasından ziyade sermaye fazlasına yoğunlaşmalıdır). Öncelikle, şematik ve genel ifadelerle de olsa, sermayenin kendi ayrı coğrafyasını oluşturacak şekilde zaman ve mekân içinde nasıl hareket ettiğini açıklayacağım. Bunu yaparken, bir yandan devlet ve imparatorluk politikası, diğer yandan da sermaye birikiminin zaman ve mekân içindeki moleküler hareketleri arasındaki diyalektik ilişkiyi, argümanın merkezinde tutmaya çalışacağım. Dolayısıyla ülkeselleştirilmiş bir çerçeve olarak devletin önemine ilişkin bazı gözlemlerde bulunmakla başlayacağım, çünkü bu çerçeve sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin işlediği alandır.

Devletin Yetkileri ve Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi; hukuk, özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü gibi bazı kurumsal yapılarla para güvenliğinin temin edildiği bir ortamda sağlanır. Polis yetkileriyle donanmış, cebir tekelini elinde bulunduran güçlü bir devlet, bu tür bir kurumsal çerçeveyi güvence altına alabilir ve bu yapıyı anayasal düzenlemelerle destekler. Devletin ortaya çıkışı ve burjuva anayasacılığının doğuşu kapitalizmin uzun tarihindeki önemli merhalelerdir.

Kapitalistlerin işlevlerini yerine getirmesi için böyle bir çerçeve mutlaka gerekmemekle birlikte, yokluğu halinde büyük tehlikelere maruz kalma olasılıkları bulunmaktadır. Kapitalistler kurallarını veya iş yapma yöntemlerini tanımayan ya da kabul etmeyenlerin bulunabileceği ortamlarda kendilerini korumak zorundadırlar. Tüccarlar ve simsarlar, kendi ahlak ve davranış kurallarını koyarak ayakta kalabilirler. Kendi aralarında vakıflar kurar-

lar (bazen bu vakıflar aileye –19. yüzyılda Rothschild'ların kurdukları gibi– ve akrabalığa dayanır) ve düşmanca tutumlardan ya da devletten gelebilecek tehditlere karşı kendi mülklerini ve işlerini koruyabilmek için devletin gücünün yerine veya ona karşı kendi şiddetlerini ikame ederler (tüccar kapitalistler genellikle böyle yaparlar). Devlet, kapitalistlerin faaliyetlerine karşı düşmanca ya da kayıtsız bir tutum takındığında devletin koyduğu kanunlara karşı gelebilirler.[50] Bu kanunsuzluk, güçlü kapitalist devletlerde bile mafya, uyuşturucu kartelleri ve benzeri gibi sapkın formlara dönüşebilir. Bazı durumlarda da kapitalistler kendi faaliyetleri için güvenli korunaklar sağlayabilirler. Ortaçağ Avrupası'nın kasaba sözleşmeleri, burjuva vatandaşlara feodal ilişkiler sistemi ortasında, faaliyetlerini sürdürebilecekleri güvenli adalar yaratmıştı. Doğu Hindistan ve Hudson Bay şirketlerinin ticaret merkezleri ve günümüzde yabancı yatırım için Çin'de oluşturulan serbest girişim bölgeleri de buna ilişkin örneklerdir. Sermaye birikiminin moleküler süreçleri, mekânda kendi işletim ağlarını ve çerçevelerini sayısız biçimlerde oluştururlar. Bunları oluştururken de akrabalığı, diasporaları, dinsel-etnik bağları ve dilsel kodları, devletin çerçevelerinden bağımsız girift mekânsal kapitalist faaliyet ağları örmek için kullanırlar.

Fakat, piyasa kurumlarının ve sözleşme kurallarının (iş akdi de dahil olmak üzere) güvence altına alındığı, sınıf mücadelelerini önlemeye ve çeşitli sermaye kesimleri arasındaki farklı çıkarları (örneğini ticaret, maliye, üretim, tarım ve rantiye çıkarları arasındaki çatışmalar) uzlaştırmaya yönelik düzenlemelerin yapıldığı bir burjuva devleti kapitalist faaliyet için en uygun aygıttır. Para arzının yanı sıra, dış ticaret ve dış ilişkilerle ilgili politikalar burjuva faaliyetlerine yarar sağlayacak türde olmalıdır.

Elbette tüm devletler burjuva faaliyetlerine uygun bir biçimde hareket etmezler. Kaldı ki, öyle davrandıklarında bile, olduk-

[50] Bununla ilgili çarpıcı bir örnek şu kaynakta bulunabilir: Zhang, L., *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001).

ça farklı sonuçlara yol açabilecek çeşitli kurumsal düzenlemeler getirebilmektedirler. Dolayısıyla, devletin nasıl ve kimler tarafından yapılandırıldığı; ve sermaye birikimi süreçleri lehinde ya da aleyhinde hareket edip etmeyeceği büyük önem taşımaktadır. 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi, devlet hem kapitalist kurumsal düzenlemelerin benimsenmesini sağlayarak, hem de sermaye birikimine temel oluşturmak üzere varlıkları özelleştirerek ya da devletleştirerek (örneğin Reformasyon döneminde Kiliseye ait toprakların, özel mülkiyete tahsis edilmesi ve İngiltere'de ortak arazilerin devlet tarafından kapatılması) orijinal veya ilkel [primitif] birikimde önemli bir rol oynar. Fakat devlet diğer önemli rolleri de üstlenir (vergilendirme gibi). Devletin oluşumundaki ve politikalarındaki farklılıklar daima önem taşımıştır. Tüccar kapitalistlerin çok etkili olduğu İngiliz devletinin sermaye birikimi hususunda oynadığı rol, toprak sahiplerinin çıkarlarının ağırlık taşıdığı Fransa devletine göre çok farklıdır. Her iki ülke de, kendi tutumlarını açıklamak ve haklı çıkarmak için farklı ekonomik kuramlar geliştirmişlerdir. İngilizler, Munn'ın *England's Treausure by Foreign Trade* adlı eserinde ortaya koyduğu, ticareti yücelten merkantilizm doktrinine bağlı kalırken; Fransızlar, her türlü zenginliğin (değerin) topraktan elde edildiğini, bundan dolayı da zenginliğin yaratılmasında ticaret ve endüstrinin ikincil ve parazitimsi faaliyetler olduğunu öne süren fizyokrat düşünce biçimini desteklemişlerdir. Özel sermaye birikimine düşman bir devlet –son zamanlara kadar Çin gibi– bir ülkenin gelişmesini engelleyebilir. Sosyal demokrat devletler, işgücünün sömürülmesini önlemeye çalışırlar ve işçi sınıfının çıkarlarını korurlar ama sermayenin önüne duvar örmezler. Diğer taraftan, devletin kendisi sermaye birikiminin etkin bir unsuru olabilir. Doğu ve Güneydoğu Asya'nın kalkınmacı devletleri (Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi), bizzat devlet faaliyetleri aracılığıyla sermaye birikiminin dinamiklerini etkilerler (örneğin işçi sınıfının isteklerine gem vurmak suretiyle). Bu tür devlet müdahaleciliğine uzun bir süredir tanık olunmaktadır. Bismarck Almanyası ve Japonya'daki Me-

iji restorasyonu, sermaye birikiminde devletin zorlayıcı değilse bile destekleyici rolüne örnek olarak gösterilebilir. Fransa'daki *dirigiste** gelenek (1960'lardaki Gaullecü politikalar, bu geleneğe örnek gösterilebilir) örneğin İngiltere'den farklı bir sermaye birikimi yöntemi benimsemiştir. Elbette iş hegemonya, sömürgecilik ve emperyal politikalar yanı sıra uluslararası ilişkilerin daha olağan sorunlarıyla boğuşmaya gelince devlet, küresel kapitalizmin dinamiklerindeki temel unsur olmaya devam etmektedir.

Konuyla ilgili ülkesel aktörler, sadece devletler değildir. Devlet toplulukları (devletlerin birbirleriyle informel olarak bağlı olduğu Doğu ve Güneydoğu Asya ya da formel olarak bir araya geldiği Avrupa Birliği gibi bölgesel güç blokları), alt-ulusal entiteler (ABD'deki eyaletler) ve metropolitan bölgeler (Barselona-Katalonya ya da San Francisco Körfezi bölgesi gibi) de göz ardı edilmemelidir. Siyasi güç, ülkeselleştirilmiş hükümet ve yönetim çeşitli coğrafi ölçeklerde yapılandırılır. Bunlar, hiyerarşik olarak sıralı ve siyaseten sorumlu ortamlar oluştururlar. İşte sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin işlediği alanlar da bu ortamlardır.

Fakat kapitalizmin evrimini, konum ve hegemonyaya yönelik rekabetçi mücadelelerin şekillendirdiği devletler arası sistem içinde, devletin yetkilerinin ifadesi olarak addetmek çok sınırlayıcı bir yaklaşımdır. Kapitalizmin tarihsel-coğrafi evrimini gücün ülkesel mantığından hiç etkilenmemiş kabul etmek de hatalıdır. Bu noktada, Arrighi önemli bir soru sorar: Ülkesel gücün göreli sabitliği ve ayrı mantığı, nasıl oluyor da sermayenin zaman ve mekândaki birikiminin değişken dinamiklerine uyum gösteriyor?[51] Bu soruyu yanıtlamak için, öncelikle sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin zaman ve mekânda nasıl işlediğini belirlemeliyiz. Bunu yaparken, devlet tarafından sermaye birikimini güvence altına alan ve kolaylaştıran uygun ve istikrarlı kurumsal düzenlemelerin yapıldığını varsayacağım.

---

* Fransa'da kökleri XIV. Louis'ye kadar uzanan merkezî devlet planlamasına ve büyük projelere dayalı ekonomik ve toplumsal gelişim geleneği. (Ç.N.)

51 Arrighi ve Silver, *Chaos and Governance*, s.48-49.

Mekân Ekonomisinde Üretim

Daha önce yayımlanmış birçok yapıtta, mekân ekonomisinin sermaye birikimi süreçlerinden nasıl doğduğunu ortaya koyan ayrıntılı bir kuramla karşılaştım.[52] Burada, bu kuramın önemli noktalarını özetleyerek vermekle yetineceğim.

Mal ve hizmet mübadelesi (işgücü de dahil olmak üzere) daima yer değişikliklerini gerektirir. Bu değişimler birbirleriyle kesişen mekânsal hareketler dizisini belirler; mekânsal hareketler de farklı bir beşerî etkileşim alanını oluşturur. Ülkesel ve mekânsal işbölümü (kasaba ve köy arasındaki ayrım bu işbölümünün en erken türleridir) birbiriyle etkileşim halindeki bu mekânsal mübadele süreçlerinin bir eseridir. Kapitalist faaliyet, eşitsiz bir coğrafi gelişme yaratır. Doğal kaynak zenginliğinde coğrafi farklılaşma olmadığında ya da bu kaynakların bölgesel ve mekânsal farklılaşmalar ve uzmanlaşmalar üzerinde ağırlık teşkil etme olasılıkları bulunmadığında da böyledir bu. Bu mekânsal yapı içerisinde kapitalistler bireysel olarak rekabet güdüsüyle rekabetçi avantaj elde etmeye çalışırlar, dolayısıyla maliyetlerin düşük ya da kâr oranlarının yüksek olduğu yerleri ararlar. Bir yerdeki fazla sermaye, kâr olanakları henüz tüketilmemiş başka bir yerde istihdam edilebilir. Yerleşim avantajları, bireysel kapitalistler açısından teknolojik avantajlara benzer bir rol oynarlar. Bazı yerlerde de, teknolojik avantajlarla yerel avantajlar birbirinin yerine ikame edilebilir. Kimi açılardan bu düşünce biçimi klasik yerleşim kuramıyla koşutluklar taşımaktadır (örneğin von Tünen, Alfred Weber, Lösch ve Isard'ın çalışmaları).[53] Temel farklılık şudur ki, klasik yerleşim kuramı kapitalist etkinliğin coğrafi unsurunda mekânsal bir denge tespit etmeye çalışırken, bizim burada özetlediğimiz kuramda, sermaye birikimi süreçleri sürekli genişleyen ve bundan dolayı da her türlü dengeye ulaşma eğilimini baltala-

[52] Harvey, *Limits to Capital*; keza, *Spaces of Capital*; keza, *The Urban Experience* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989).

[53] W. Isard, W., *Location and the Space Economy* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956).

yan olgular olarak görülür. Ayrıca, klasik yerleşim kuramı gerçek kapitalist tutumlarla çok az ilgisi olan bir ekonomik akılsallığın (rasyonalite) bulunduğunu varsaymıştır. Örneğin bu kuram, "bir malın mekânsal menzili"ni, o malın piyasa fiyatını (üretim + taşıma maliyeti) tüketicinin ödeyebileceği ya da ödemeye hazır olduğu fiyatın üstüne çıkaran üretim noktasından uzaklığı bakımından tanımlar. Fakat mallar bir yerden bir yere kendileri gitmezler, bunu yapan tüccarlardır. Tüccar kapitalistlerin tarihsel rolü, mekânsal engelleri sürekli araştırmasını ve bunları azaltmasını, ticaret için yeni hareket tarzları ve alanları bulmasını gerekli kılmıştır. Örneğin, sınırlı yerel pazarlarla ve yüksek taşıma giderleriyle karşılaşan ortaçağ tacirleri mallarını yanlarında taşıyarak kalabalık yerlerde satan gezginlere dönüşmüşlerdi. Kapitalist ekonomiler içinde soluksuz teknolojik dinamizme (daha üstün teknoloji sayesinde rekabetçi avantaj elde etme isteği) yol açan güçlü dürtüler de kesinlikle aynı rekabetçi davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, kapitalistlerin kapitalist faaliyette bulunmak için sürekli mekânsal devinim içinde olmaları da daha avantajlı yerleşim (örneğin düşük maliyetli) olanakları elde etme isteğinin sonucudur. Kapitalist üretimin, mübadelenin, bölüşümün ve tüketimin coğrafi unsuru asla dengede değildir.

Fakat mekânsal bir sistem içindeki rekabet, neo-klasik kuramcıların (Chamberlain, Hotelling ve Lösch) gayet doğru bir biçimde tespit ettikleri gibi, bir tür *tekelci* rekabettir.[54] Bu melez rekabet türü, yerleşimin tekilliğinin yarattığı dışlamalardan kaynaklanır. Mekânsal yerleşim daima belli bir tekelci avantaj sağlar. Toprak üzerindeki özel mülkiyet zaten temelinde belli bir tekelci güce dayanır: Örneğin, kimse benim fabrika kurduğum bir yere başka bir fabrika kuramaz. Fabrika kurduğum yere özgü kimi avantajlar varsa bunlar tek başına bana ait olur. Bu durum, belli

[54] Chamberlain, E., *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933); Lösch, A., *The Economics of Location*, Çev. William H. Woglom, Wolfgang F. Stolper'in yardımıyla (New Haven: Yale University Press, 1954).

bir mekân ekonomisi içinde kapitalist tercihin, açık rekabet yerine tekelci kontrolden yana oluşmasını sağlar. Soyut kapitalizm kuramı (neo-liberal kuram da dahil olmak üzere) daima piyasadaki ideal rekabet olgusuna dayanmasına karşın kapitalistler, güvenlik, öngörülebilirlik ve rahatlık sağladığı için tekelci güçlere göz dikerler. Ayrıca rekabetin nihai sonucu monopol ya da oligopoldür. Rekabet ne kadar şiddetliyse sistem o kadar hızlı bir biçimde monopol ya da oligopol durumuna yönelir: son 30 yıl boyunca, başlıca kapitalist devletlerde izlenen neo-liberal ekonomik politikalar sonucunda ekonominin birçok sektöründe oligopol ve monopollerin önemli ölçüde arttığına tanık olduk. Kapitalistler tekelci güç oluşturmak ve bu gücü korumak için daima mekânsal stratejiler kullanırlar. Stratejik yerler ya da kaynaklar üzerindeki denetim önemli bir silahtır. Bazı durumlarda tekelci güç, beraberinde coğrafi atalet ve durgunluk getirerek, kapitalizmin yapısındaki dinamizmi engelleyecek kadar güçlü olabilmektedir. Kâr arayışına yönelik rekabetçiliğin yarattığı mekânsal dinamizm, mekândaki tekelci güçlerin bir araya gelmesiyle kösteklenir. İşte emperyalist uygulamalarda bulunan ve dünyada emperyal mevcudiyet peşinde koşan da bu çevrelerdir. Bundan dolayıdır ki, Lenin ve Hilferding tekelleşme ve emperyalizm arasında önemli bir iç ilişki olduğunu söylerlerken çok haklıydılar.

Emperyalizmin ekonomik mantığının anlaşılmasında büyük önem taşıyan ve 2. Bölüm'de belirtilen mübadele eşitsizlikleri, tekelci rekabet sonucunda ortaya çıkar. Söz konusu eşitsizlikler mekânsal olarak kendilerini ayrıcalıkların ve güçlerin belli yerlerde toplanması şeklinde ifade ederler. Geçmişte yüksek taşıma giderleri ve dolaşımın önündeki diğer engeller (tarifeler, vergiler ve kotalar gibi) birçok yerel monopollerin oluşmasına yol açtı. Eskiden, bana başka bir seçenek bırakmayan mesafe engeli yüzünden yerli bira içmek ve yerli yiyecekleri tüketmek zorunda kalıyordum. Fakat bu tür korumalar, taşıma giderleri düştükçe ve DTÖ gibi düzenlemeler aracılığıyla ticaretin önündeki siyasi bariyerler kalktıkça çöktü. Artık Paris'te Kaliforniya'dan gelen

sebzeleri yiyebiliyor ve Pittsburgh'da dünyanın her yerinden gelen biraları içebiliyorum. 1960'larda, Baran ve Sweezy'nin "tekel kapitalizmi" dediği oligopol türüne örnek oluşturduğu düşünülen Detroitli otomobil üreticileri bile kendilerini dışarıdan, özellikle de Japonya'dan ithal edilen ürünlerle ciddi bir rekabet içinde buldular.[55] Dolayısıyla, kapitalistler çok arzuladıkları tekelci güçleri elde etmek ve korumak için başka yollar bulmak zorunda kalmışlardır. Bu amaca yönelik olarak buldukları başlıca iki yol şunlardır:

• Sermayenin yoğun bir biçimde merkezileşmesi için mali güç, ölçek ekonomileri, piyasa konumu ve teknolojik avantajları (daha önce dikkat çektiğim gibi, yerleşim avantajlarının yerine geçmiştir) kullanmak.

• Patent ve telif hakları, lisans sözleşmeleri ve fikri mülkiyet haklarını kullanmak.

Amaç, her iki yöntemle sermayenin yoğun bir biçimde belli bir noktada toplanmasıdır. İkincisiyle ilgili olarak, DTÖ çerçevesinde yoğun müzakereler sonucunda TRIPS [trade-related intellectual property rights – ticaretle ilgili fikri mülkiyet hakları] anlaşmasının imzalanması rastlantı değildir.

Tüm bunlar, malların, üretken kapasitenin, insanların ve paranın mekândaki hareket kabiliyetinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu noktada, ulaşım ve iletişim endüstrilerindeki mevcut koşullar belirleyici olmaktadır. Kapitalizmin tarihi boyunca bu alandaki teknolojik yenilikler mekânsallık koşullarını (mesafe engelini) kökünden değiştirmiş ve kapitalist mekân ekonomisi içinde bütünüyle istikrarsızlıklar yaratmıştır. Marx'ın "zaman içinde mekânın kaybolması" dediği olguya yol açan nedenler başka kaynaklarda uzun uzadıya anlatılmış olup, burada tekrarlama gereği duymuyorum.[56] Fakat kuramsal olarak kapita-

[55] Baran, P. ve P. Sweezy, *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1996).

[56] Bkz. Harvey, *The Limits to Capital*; keza, *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), ks.III.

lizmin tarihsel-coğrafi geçmişinden şu sonuca varılabilir: sermayenin geri dönüşünü hızlandırmanın yanı sıra mekânsal engelleri ortadan kaldırmaya ya da en azından azaltmaya yönelik sürekli bir dürtü bulunmaktadır. Dolaşım maliyeti ve süresindeki düşüş, kapitalist üretim biçiminin zorlayıcı koşulu olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme eğilimi de bu koşulun sonucudur. Aşama aşama gerçekleşen zaman-mekân daralması ise, kapitalist faaliyetin coğrafi evriminin itici gücüdür.

Bu sürecin bir diğer sonucu da, kapitalist faaliyeti belirleyen coğrafi ölçeğin dönüşümüne yönelik sürekli dürtüdür. 19. yüzyılda demiryollarının ve telgrafın gelişi bölgesel uzmanlaşmaların ölçeğini ve türünü kökünden nasıl değiştirdiyse, son zamanlardaki yenilikler de (jet ulaşımı ve internet) ekonomik etkinliğin ölçeğini o denli değiştirmiştir. Bu dürtüler olmaksızın, hegemon gücün değişen ölçeği hem maddi açıdan imkânsız olurdu hem de kuramsal olarak anlaşılmaz. Avrupa Birliği (Aydınlanmacıların ve 19. yüzyılın başlarında Saint-Simon gibi ütopyacıların düşüydü) gibi siyasi yeniden ülkeselleştirmeler [re-territorializations] sadece daha gerçekleştirilebilir hale gelmediler, aynı zamanda ekonomik bir gereklilik halini aldılar. Elbette bu, siyasi değişimlerin mekânsal ilişkilerdeki üstte bahsedilen maddi dönüşümlerin bir fonksiyonu olduğu anlamına gelmez; nedenler çok daha karmaşıktır. Fakat değişen mekânsal ilişkiler, çevremizde gördüğümüz siyasi yeniden düzenlemeleri şekillendiren gerekli koşullar olarak işlevde bulunmaktadır. Bu noktada gücün ülkesel ve kapitalist mantıkları kesişmektedir.

Ulaşım ve iletişim endüstrisindeki belli koşullar, daha genel bir sorunu ortaya koymaktadır. Mekândaki değişken dolaşım, ancak belli fiziksel altyapıları mekâna sabitleyerek sağlanabilir. Demiryolları, yollar, havaalanları, limanlar, kablo ağları, fiberoptik sistemler, elektrik santralleri, su ve kanalizasyon sistemleri, boru hatları vs. "mekâna çakılı sabit sermaye"yi teşkil eder. Bu tür fiziksel altyapılar çok fazla sermaye gerektirir ve bu sermaye-

nin geri dönüşü doğru yerde kullanılmasına bağlıdır. Hiçbir geminin yanaşmadığı bir limana yatırılan sermaye kaybolacaktır. Toprağa yatırılan sabit sermaye, diğer sermaye türlerinin ve işgücünün mekânsal dolaşımını kolaylaştırır. Fakat sabit coğrafi yatırımlara harcanan sermayenin kendini çıkarması için, yatırımı mekânsal etkileşimlerin izlemesi gerekir. Toprağa yatırılan sabit sermaye –fabrikalar, bürolar, evler, hastaneler ve okulların yanı sıra ulaşım ve iletişim altyapısına yatırılan sermaye– önemli coğrafi dönüşümlere ve kapitalist etkinliğin başka bir yere taşınmasına yol açar. New York, Londra ve Tokyo-Yokohama'daki fiziksel altyapılara yatırılan sermaye önemlidir. 11 Eylül olayları sırasında New York'ta yaşanan kısa süreli kesintinin de gösterdiği gibi, bu tür yerlere yönelik sermaye akışının durması, feci ekonomik sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Ayrıca, bu yatırımların yarattığı farklılık, kapitalistlerin mekâna bağlı tekelci ayrıcalıklar elde etmelerine olanak sağlamaktadır. Yakınında önemli bir otoyol geçmesi planlanan bir araziyi satın alan bir yatırımcı, hem arazinin değerinde meydana gelebilecek spekülatif artıştan hem de bu arazi üzerinde yapacağı yatırımlardan (işyeri, otel) kâr elde edebilir.

Şimdiye kadar anlatılanlardan, kapitalist etkinliğin coğrafi unsurunun tezatlar içerdiği, üzerindeki teknik ve ekonomik baskılar yüzünden sürekli istikrarsız bir nitelik arz ettiği anlaşılacaktır. Rekabet ve tekel, yoğunlaşma ve ayrışma, merkezileşme ve ademimerkezileşme, sabitlik ve devinim, dinamizm ve atalet arasındaki gerilimlerin tümü, zaman ve mekân içindeki sonsuz sermaye birikimi süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Sonsuz sermaye birikimi ve bitmek tükenmek bilmez kâr arayışının egemen olduğu kapitalist sistemin genişlemeci mantığı yaratmaktadır bu gerilimleri. Tüm bunların sonucunda kapitalizm, sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştıracak coğrafi mekânlar arar, zamanın bir noktasında bu mekânı tamamen yok etmek zorunda kalır ve yine zamanın başka bir kesitinde sonsuz sermaye birikimi açlığını doyuracak tamamıyla farklı başka bir coğrafi mekân yara-

tır. İşte bu, sermaye birikiminin, yaratıcı yıkım [creative destruction] etkinliğinin tarihidir.

Gücün Siyasi/Ülkesel Mantığı Karşısında Gücün Kapitalist Mantığı

Sermaye birikiminin zaman ve mekân içinde işleyen moleküler süreçleri, sermaye birikiminin coğrafi mekândaki şekillenmesinde edilgin devrimlere yol açar. Fakat üstte bahsettiğim gerilimler ve çelişkiler, zamanla, istikrar yaratıcı coğrafi oluşumları getirebilir. Görece istikrarlı olan bu oluşumlara ben "bölge" diyeceğim. "Bölge" terimiyle, üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketimde belli bir uyum düzeyine ulaşmış bölgesel ekonomileri kastetmekteyim. Moleküler süreçler "bölgesellik" [regionality] oluşturacak şekilde işler. Bölge, birçok tarihçi ve ekonomik coğrafyacının yanı sıra, ekonomi tarihçileri açısından da tanıdık bir kavramdır. Örneğin ekonomi tarihçilerinden Sydney Pollard, İngiliz ekonomik kalkınmasının temel özelliği olarak bölgesel kalkınmayı ve bölgelerin kalkınmasını vurgulamıştır. Alfred Marshall'dan (günümüzde Marshallcı üretim olarak bilinen endüstriyel üretim bölgelerine yaptığı vurguyla) Perroux (büyüme havuzları kavramıyla) ve Paul Krugman'a (kendi kendini düzenleyen [self-organizing] bölgesel ekonomilere gösterdiği ilgiyle) uzanan önemli bir bölgecilik geleneği bulunmaktadır. Bu gelenek, birçok ekonomi kuramcısını içerir ve bölgesel örgütlerin üretimini hem kaçınılmaz bir sonuç hem de sermaye birikiminin dinamiklerinin anlaşılmasında gerekli bir koşul olarak görür.[57] Mittelman gibi siyaset bilimcileri de, hem supranasyonel (ulusaşırı – AB gibi) hem de subnasyonel (alt-ulusal – eyaletler ve belediyeler gibi) düzeylerdeki bölgesel örgütlerin, küresel ekonomideki karmaşık ters akımların anlaşılmasındaki önemini vurgulamışlardır.[58]

---

[57] Krugman, P., *Development, Geography and Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

[58] Mittelman, *The Globalization Syndrome*.

Bu türdeki bölgelerin sınırları belirsiz ve geçirgendir. Fakat alan içindeki birbirine bağlı akımlar o coğrafi bölgenin, ulusal ekonominin içindeki ya da dışındaki diğer bölgelerden bir ölçüde farklı bir biçimde ayrışmasına yetecek yapısal uyumu sağlar. Yapısal uyum için ekonomik mübadeleler temel şart olsa da, sağlanan uyum salt ekonomik mübadelelerin ötesine geçerek örneğin tutumlar, kültürel değerler, inançlar hatta dinsel ve siyasi yakınlıkları da kapsayabilir. Kolektif mal üretme ve bu üretimi sürdürme, bölge içinde bir yönetim sisteminin vücuda getirilmesini gerektirir. Bölge içinde egemen sınıflar ve egemen sınıf ittifakları oluşabilir; bunlar hem ekonomik hem de siyasi faaliyete özel bir nitelik kazandırır. Ekonomik etkinliği desteklemenin yanı sıra, kültürel ve eğitimsel değerleri ve toplumsal yaşamın başka birçok yönlerini korumak için yapılan fiziksel ve sosyal altyapılar, küresel ekonomi içinde ortaya çıkan bölgesel entitenin tutunumunu güçlendirir. Ticaret ve rekabet biçimleri, uzmanlaşma, belli endüstrilere, teknolojilere ya da emek ilişkilerine veya becerilerine yoğunlaşma, bölgesel ekonomileri farklı bir coğrafi kalkınma modeli oluşturacak şekilde birbirine bağlar. İç dinamikler ve dış ilişkiler konusunda neler olacağı, ortaya çıkan sınıf yapısına ve hükümet etme sorunları çerçevesinde oluşan sınıf ittifakı türlerine bağlıdır.[59]

Fakat bilinmesi gereken temel nokta şudur ki, sermaye birikiminin zaman ve mekândaki moleküler süreçlerinden informel, geçirgen fakat yine de belirlenebilir bir ülkesel [territorial] güç mantığı kaçınılmaz olarak ortaya çıkmakta; bu bölgesel ekonomiler arasındaki rekabet ve uzmanlaşma sonuç olarak kapitalizmin işleyişinin temel özelliği haline gelmektedir. Bu noktada önemli bir soru sorulabilir: Sermaye birikiminin zaman ve mekândaki moleküler süreçleri aracılığıyla ulaşılan bölgesellikle, devlet ve imparatorluk politikası biçiminde ifade bulan gücün ülkesel mantığı arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

[59] Harvey, *The Urban Experience*, bl.5.

Öncelikle, bu ikisi arasında mutlaka doğrudan bir ilişki bulunması gerekmemektedir. Örneğin Pollard, 18. yüzyılın son yıllarındaki İngiliz endüstri devriminde önemli bir rol oynayan bölgesel ekonomilerin, sınırları en az iki yüz yıl önce kesinleşen büyük Britanya İmparatorluğu'nun içindeki küçük adalardan başka bir şey olmadığını öne sürmektedir.[60] Fakat bu küçük adalar, zamanla tüm ulusa yayılan dürtüler yarattılar. Zaman içerisinde ulaşım ve iletişim sistemleri değiştikçe bu küçük adalar gelişti ve daha büyük bölgelerle birleşti. Örneğin Birmingham, Midlands, Manchester, Lancashire ve Batı Yorkshire bu tür birleşmelerle oluşan şehirlerdir. Bu bölgeler öylesine etkili olmuşlardır ki, ulusun yönetiminde belirleyici değilse bile çok etkili bir rol oynamışlardır. Hatta, Cobden ve Bright önderliğinde gelişen "Manchester Ekolü" –serbest ticaret– çevresinde kendi özel felsefelerini de yaratmışlardır. "Radikal Joe" Chamberlain'in şehri Birmingham oldukça farklı bir görüş benimsemiştir. Britanya'nın devlet politikasının bölgesel çıkarlarla daima uyuştuğu söylenemez. Kaldı ki, bölgesel çıkarların ülkenin diğer kesimlerinin çıkarlarıyla aynı olması da gerekmez (örneğin yoksul İskoçya ile Birmingham'ın çıkarları aynı değildir). Londra'dan başlayarak Birmingham, Midlands, Lancashire ve Yorkshire şehirlerini içine alan eksen, İngiliz politikasına egemen olmuş ve bu politikayı şekillendirmiştir. Aynı durum tüm Avrupa için geçerlidir. Elbette, ABD'deki bölge ve kesim ayrımının tarihsel açıdan taşıdığı önemi de unutmamak gerek. Zira güç bu ülkede, kuzeydoğu ve ortabatıdan güney, güneybatı ve Pasifik bölgesine kaymıştır.[61] Çin'deki dinamik güç odaklarını oluşturan Pearl River deltası ve aşağı Yangtze (Şanghay) bölgesi, Çin ekonomisi üzerinde –siya-

---

[60] Pollard, S., *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, ed. Colin Holmes (Aldershot: Ashgate Variorum, 2000).

[61] A. Markusen, *Regions: The Economics and Politics of Territory* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987); keza, *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985); ve Li, S.-M., ve W.-S. Tang, *China's Regions, Politiy and Reform Era* (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

seti üzerinde olmasa da– büyük bir ağırlığa sahiptir. Devletin ekonomi politikasını, devlet içindeki egemen bölgelerin çıkarları ya da bu bölgeler arasındaki çıkar ittifakları belirler, ta ki başka bölgeler bu egemenliği ele geçirene kadar. Bölgeler arasındaki bu güç değişmeleri, sonsuz sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin yol açtığı edilgin dönüşümlerdir. Fakat genel ilke şudur: bölgesellik zaman ve mekândaki sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin mantığına göre billurlaşır. Zamanı gelince, bu mantığa göre şekillenen bölgeler bir bütün olarak devletin siyasasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaya başlar.

Bu süreçler meydana gelirken, devlet de olup bitenleri sadece seyretmekle yetinmez. Kendi gücünün kaynağı olarak bölgesel dinamiklerin önemini fark ettiğinde, izlediği siyasa ve bulunduğu faaliyetlerle bu dinamikleri etkilemeye çalışır. Başlangıçta bunu tesadüfen yapabilir. Örneğin 19. yüzyılda devletler, yolları ve iletişim altyapısını, idari ve askerî denetimin yanı sıra bütün ülkenin korunması için inşa etmişlerdi. Fakat inşa edildikten sonra bu altyapılar malların, emeğin ve sermayenin hareketini kolaylaştırdı. Birçok durumda yatırımlar her iki amaç da güdülerek yapılmıştır. Haussmanann'ın 1853'ten sonra Paris'te yeni bulvarlar yapmasının, sermayenin dolaşımını kolaylaştırmaya mı, yoksa durumundan hoşnutsuz nüfus üzerinde askerî denetim kurmaya mı yönelik olduğu hâlâ tartışmalıdır.[62] Yine ilginç bir biçimde, ABD'deki eyaletlerarası otoyol sistemi öncelikle ekonomik nedenlerle inşa edilmiş ama halka bunun gerekliliği ulusal güvenlik ve savunma amaçlarıyla açıklanmıştı.

Devlet, elindeki gücü, bölgesel farklılaşmayı ve dinamikleri yönetmek için de kullanabilir. Bunu yaparken de, altyapı yatırımlarının (özellikle ulaşım, iletişim, eğitim ve araştırma) yanı sıra kanun koyma yetkisinden ve idari düzenlemelerden yararlanır. Devletin sermaye birikimi için gerekli temel kurumları düzenleme yetkisinin önemli etkileri olabilir (hem olumlu hem de

62 D. Harvey; *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).

olumsuz yönde). Örneğin 19. yüzyılda, Britanya ve ABD'de ulusal bankalar yerel bankaların yerini almaya başladığında, ulusal düzeyde gerçekleşen serbest sermaye hareketleri bölgesel dinamikleri değiştirdi. Sonraları, yerel bankacılık kanunlarındaki sınırlayıcı hükümlerin kaldırılması, bölgesel bankaların el değiştirmesi ve birleşmesi ABD'deki tüm yatırım ortamını değiştirerek yerel yapılanmayı daha serbest ve değişken bir bölgesel yapılanma haline getirdi. Singapur'un örnek olarak gösterilebileceği bazı başka durumlarda ise devlet, sermayenin zaman ve mekândaki birikiminin moleküler süreçlerini sistematik olarak yönlendirmek suretiyle kendi sınırları içinde etkili ve dinamik bir bölgesel ekonomi yaratmaya girişebilir. Cazip bir iş ortamının sermayeyi çekeceği herkesçe bilinen bir gerçektir; dolayısıyla devletler sermaye yatırımları için cazibe merkezi haline gelebilmek amacıyla her türlü imkânlarını seferber ederler. Bunu yaparken de mekândaki tekelci güçlerini, bu güçlerden yarar sağlayabilecek olanlara tekelci ayrıcalıklar biçiminde tahsis ederler.

Bu durum bizi, bölge yapılanmasının moleküler süreçleri devlet sınırlarını aştığında ya da kimi nedenlerle bu sınırların dışında başka bir alan gerektiğinde ne olacağı sorusuyla karşı karşıya bırakır. Elbette, ulusal sınırların ötesine geçen, El Paso, Ciudad Juarez, Detroit ya da Windsor gibi etkileyici örnekler bulunmaktadır. Avrupa Birliği gibi ulus aşan idari yapılar ya da NAFTA (North American Free Trade Agreement) veya MERCOSUR (the common market of Southern cone countries of Latin America) gibi ortak pazarlar, bu sorunun yanıtı olabilir. Fakat asıl sorun, alt-ulusal bölge ekonomilerinde ortaya çıkan sermaye fazlalarının devlet içinde kârlı istihdam alanları bulamadığında ne olacağıdır. İşte bu sorun, devletler arası emperyalist uygulamalara yol açan dürtüleri doğuran sorunun mihenk noktasıdır.

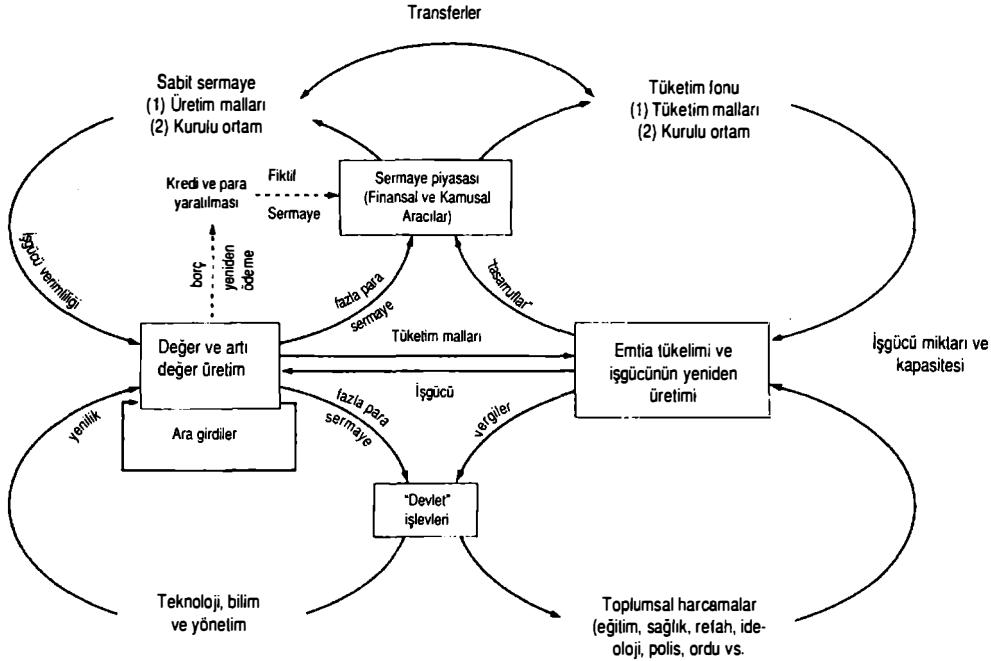
Tüm bunların sonucunda, sermaye birikiminin moleküler süreçlerinin jeopolitik çatışmalar doğurması kaçınılmaz olmaktadır. Bu moleküler hareketlerin (özellikle mali sermayenin) devletin yetkilerini kolayca aşındırabilmesi de bir başka sonuçtur.

İleri kapitalist ülkelerdeki devlet aygıtı işte bu nedenle, moleküler akımları gerek içsel gerekse dışsal olarak kendi yararına yönlendirebilmek için kafa patlatmakta ve büyük çaba sarf etmektedir. Dış cephede devlet, mekânsal mübadelelerin ortaya çıkardığı bu eşitsizliklere büyük önem verecek ve bunlar üzerinde mümkün olduğunca güçlü bir tekelci denetim kurmaya çalışacaktır. Bunu yaparken jeopolitik mücadeleye girecek ve gücü yetiyorsa emperyalist uygulamalara başvuracaktır. Şimdi bunun nasıl işlediğini daha somut bir biçimde göreceğiz.

Sermaye Akımları

Dönemsel-mekânsal dinamiklere ilişkin analiz, genel çelişki ve istikrarsızlıklar üzerinde bir hayli dursa da, kapitalizmin aşırı birikimden kaynaklanan buhranlar yaratma eğilimini es geçmektedir. Bu noktada, mekândaki genel üretim süreçlerinin buhran üretme ve çözme süreçleriyle nasıl karıştığını daha yakından incelemeliyiz. Ampirik örnekler vermenin yararlı olacağını düşündüğüm için, 1970'lerden beri kapitalizmin bütününü esir alan kronik ve sürekli aşırı birikim sorunu olduğunu öne süren Brenner'in ampirik bulgularına gönderme yapmakla yetineceğim.[63] Bu bulgular, 1970'lerden beri aşırı birikim sorunlarını orta vadede bile çözmekte yetersiz kalan zaman-mekân sabitelerinin yol açtığı değişken uluslararası kapitalizmi yorumlamamıza yardımcı olacaktır. Zaman-mekân sabitesi fikri yeterince basittir. Belli bir alansal sistem içindeki aşırı birikim, emek fazlası (artan işsizlik) ve sermaye fazlası (zarar etmeden eritilemeyen mal fazlaları, atıl kapasite ve/veya üretken ve kârlı yatırım alanları bulamayan para fazlaları) anlamına gelir. Bu tür fazlalar, (a) sermaye değerlerinin gelecekte yeniden dolaşıma girmesini erteleyen uzun dönemli sermaye projeleri ya da eğitim ve araştırma gibi sosyal harcamalar aracılığıyla dönemsel yer değiştirmeyle; (b) başka yerlerde yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, yeni iş-

[63] Brenner, *The Boom and the Bubble.*

Şekil 1. Sermayenin Dolaşım Yolları

gücü olanakları yaratmak suretiyle mekânsal yer değiştirmeyle; veya (a) ve (b)'nin karışımıyla emilebilir.

(a) ve (b)'nin karışımı en ilginç durum olmakla birlikte, öncelikle Şekil 1'de gösterilen dönemsel yer değiştirmeyi ele alacağım. Sermaye akışı üretim ve tüketim alanından (birincil akım) çekilerek ya sabit sermaye ve tüketim fonu şekline dönüşür (ikincil akım) ya da sosyal harcamalara, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelir (üçüncül akım). İkincil ve üçüncül akımlar sermaye fazlasını uzun dönemli yatırımlara çeker. İkincil sermaye akımında, sermaye hareketleri, üretime yönelik sabit sermaye (tesis ve teçhizat, enerji üretim kapasitesi, demiryolu ağları, limanlar vs) ile tüketim fonu (örneğin konut) arasında bölünür. Karma kullanımlar da mümkündür (örneğin otoyol hem üretim hem de tüketim faaliyetlerinde kullanılabilir). İkincil akımdaki sermaye akışının bir kısmı toprağa yatırılır ve mekândaki fiziki varlıkları oluşturur – üretim ve tüketim için inşa edilen ortam (endüstriyel tesisler, limanlar, havaalanları, taşıma ve iletişim ağlarından su ve kanalizasyon sistemleri, konut, hastane ve okullara kadar her şey). Üçüncül sermaye akımındaki hareketler –bunlar uzun dönemli sosyal altyapı yatırımları olarak da tanımlanır– araştırma ve geliştirme ya da üretimi doğrudan besleyen beceri eğitimi ile nüfusun sosyal koşullarını iyileştirmeye yönelik yatırımlar (örneğin eğitim ve sağlık hizmetleri) arasında bölünür. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, bu son kategori (sağlık hizmetleri bütçesi) sermayenin büyük bir kısmını çeker. Yatırımların bir kısmı coğrafi olarak hareketsizdir. Örneğin belli bir yerde idari ve mali olarak örgütlenmiş eğitim sisteminin başka bir yere taşınması zordur.

Günümüzde ortaya çıkan fazlalar ikincil ve üçüncül sermaye akımlarına çekilmektedir. Bu yatırımlar sermayenin gelecekteki verimliliğine katkıda bulunuyorlarsa üretken olabilir. Daha eğitimli işgücü, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yapılan yatırım ve daha etkili ulaşım ve iletişim sistemleri daha fazla sermaye bi-

rikimini kolaylaştırır. Aşırı sermaye birikimi nihayetinde, birincil sermaye akımına geri döner, fakat bu dönüş yıllar alır ve o zamana kadar da başka bir fiziki ve sosyal altyapı yatırımları döngüsü gerekebilir. Bu tür yatırımlar aşırı birikim sorununa en azından bir süre belli bir rahatlama sağlar. Fakat ikincil ve üçüncül sermaye akımlarında da aşırı yatırım meydana gelebilir. Bu durumda konut, ofis, fabrika ve liman fazlalarının yanı sıra örneğin eğitim sisteminde de aşırı kapasiteyle karşılaşılacaktır. Bu durumda varlıklar ikincil ya da üçüncül akım içinde dolaşırken değer yitirecektir.

İkincil ve üçüncül akımlar içindeki aşırı birikim, daha genel buhranların tetikleyicisi olarak hareket ederler. Fakat bu durumun önemi sermaye birikiminin dinamiklerine ilişkin genel çıkarımlarda genellikle göz ardı edilir (örneğin Brenner). 1973-1975 krizinin başlangıç noktası, New York City'nin iflasından kısa bir süre sonra gelen emlak piyasalarındaki dünya çapında yaşanan çöküştü; 1990'da Japonya'da meydana gelen ve on yıl süren durgunluğun nedeni arazi, emlak ve diğer varlık değerlerinin fiyatlarındaki spekülatif balonun patlayarak tüm bankacılık sistemini tehlikeye düşürmesiydi (ilginç bir biçimde Japon hükümeti kamu harcamalarını yoğun bir biçimde arttırarak bunu telafi etmeye çalıştı); 1997'de Asya ekonomilerinde meydana gelen çöküşün başlangıcı Tayland ve Endonezya'nın emlak piyasalarındaki spekülatif balonların patlamasıydı; ABD ve İngiliz ekonomilerinde 2001'in ortalarından itibaren yaşanmaya başlayan genel resesyondan sonra en önemli dayanak, emlak ve inşaat piyasalarındaki spekülatif canlılığın sürmesiydi. ABD'nin 2002 yılına ait GSYİH'da meydana gelen artışın yüzde 20'si, konutlarının artan değerleri üzerine ipotek koydurarak borçlanan ve doğrudan tüketim için kazandıkları ekstra parayı harcayan tüketicilerle ilişkiliydi (birincil akımdaki aşırı birikmiş sermayeyi eriten bir etki). İngiliz tüketiciler 2002'nin üçüncü çeyreğinde, tüketimlerini finanse etmek için ipotek karşılığı olarak 19 milyar dolar borç-

larıdılar. Bu şişirilmiş emlak balonu patladığı takdirde nelerle karşılaşılacağı ciddi bir endişe kaynağıdır.[64] Çin hükümetinin, küresel aşırı birikimin en azından yakın gelecekte akacağı kısmi bir boşalma alanı yaratmak için muhtemel bir yöntem olarak düşündüğü yoğun bir kamu harcamaları programının olası etkileri üzerine de kafa yormalıyız (nitekim 1950 ve 1960'lardaki sermaye fazlalarını eyaletlerarası otoyol sistemi, kentleşme ve ABD'nin güney ve batısındaki kalkınma hamleleri emmişti).

Fakat tüm bunlar finans ve/veya devlet kurumlarının, üç sermaye akımı arasındaki sermaye hareketlerini dağıtırken üstleneceği uzlaştırıcı role sıkı sıkıya bağlıdır. Gömlek ve ayakkabı üretimindeki sermaye fazlası, doğrudan doğruya havaalanı ya da araştırma kurumu yapımına aktarılamaz. Devlet ve finans kurumları kredi sağlamakta önemli bir güce sahiptirler. Finans kurumları fiktif sermaye denen, maddi bir varlığı olmayan fakat para yerine geçen değerli kâğıtları ya da senetleri yaratır.[65] Örneğin finans kurumlarının gömlek ve ayakkabı üretimine yatırılmış aşırı sermayeye kabaca eşit miktarda fiktif sermaye yaratarak, bunu otoyol yapımı ya da eğitim gibi geleceğe dönük projelere tahsis ettiğini ve böylece ekonomiyi canlandırdığını düşünün. (Belki de bu yolla, öğretmenler ve inşaat işçilerinin artan gelirleri sayesinde gömlek ve ayakkabı talepleri de artacaktır.) Eğer yapılan kamu harcamaları üretkense (örneğin sermaye birikimini kolaylaştırıyorsa), fiktif değerler kendini kurtaracaktır (ya borç ödenerek doğrudan ya da devlet borçlarını karşılayan oranda yüksek vergi tahsilatı yapılarak dolaylı yoldan). Verimli devlet harcamalarının sağlanan büyüme ve yüksek vergi tahsilatı yoluyla kendisini karşılayacağı kuramı, İkinci İmparatorluk döneminde Paris'te oldu-

[64] C. de Acule,, "Keeping a Wary Eye on the Housing Boom", *International Herald Tribune* (23 Ocak 2003), s.11.

[65] Marx'ın "fiktif sermaye" kategorisini şu kaynakta ayrıntılı bir biçimde irdeliyorum: Harvey, *Limits to Capital*, bl.10. Ayrıca bkz. Strange, S., *Mad Money: When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998).

ğu gibi uygulamada da sık sık kanıtlanmıştır.[66] Fakat bu kuram daima öngördüğü sonucu vermez, sosyal harcamalara ve kamu inşaatlarına yapılan aşırı yatırımlar bu varlıkların değerinin düşmesiyle ya da devlet borçlarının ödenmesinde zorluk yaşanmasıyla da sonuçlanabilir. Örneğin 1960'larda ABD'de eğitime yapılacak yoğun yatırımların uzun dönemde kendisini karşılayacağına ve daha fazla sermaye birikimi için zemin hazırlayacağına inanılıyordu. Umulan olmadı ve 1970'lerde doruk noktasına ulaşan Amerikan devletinin yaşadığı mali kriz (New York City de dahil) kısmen bu türden fiziki ve sosyal altyapılara yapılan aşırı yatırımdan kaynaklanmaktaydı (sorunun diğer kaynağı da Vietnam savaşının maliyetiydi).

Mali başarısızlık durumunda bile bu tür yatırımlar, fiziki kullanım değerleri olduğu için nihayetinde öngörülemeyen bir değer taşırlar. Büyük ölçüde ABD'den (özellikle Baltimore'dan) gelen sermaye fazlalarıyla finanse edilen Londra metrosu bir süre sonra iflas etse de, sonraki kuşaklar hâlâ bu sistemi kullanmaktadırlar. Yeri gelmişken Olympia & Tale isimli emlak şirketinin öyküsünü hatırlamak faydalı olabilir. İflas eden firmaların gayrimenkullerini kelepir fiyatlardan kapatarak büyük kazançlar elde eden bu şirketin, Canary Wharf'ta uygulamaya koyduğu proje başarısızlıkla sonuçlanmış ve şirkete kredi veren bankalar şirketin ipotekli mallarını tek tek haczetmeye başlamışlardı. Bankalar, ellerine geçen bu gayrimenkulleri düşük fiyattan yatırımcılara satmaya çalıştılar. İşin ilginç yanı, bu ihtimali düşünen Olympia & York'un da, bankaların satışa çıkardığı bu malları düşük fiyattan almak için oluşturulan konsorsiyumun bir parçası olmasıydı. Marx'ın gayet isabetli bir biçimde gözlemlediği gibi, bu tür girişimlerde genellikle ilk yatırımcılar iflasa sürüklenmekte ve arkalarında, değeri düşmüş varlıkları düşük fiyattan satın alanlara kârlı iş olanakları bırakmaktadırlar. Özellikle ikincil sermaye

[66] Harvey, *Paris, the Capital of Modernity*.

akımında, varlıkların değer yitirmesi sermaye birikimi için yeni bir zeminin oluşmasında önemli bir rol oynayabilmektedir.

Zaman-Mekân Sabitesi

Benim kullandığım biçimiyle "sabite" kavramının çifte anlamı bulunmaktadır. Toplam sermayenin belli bir kısmı görece uzun bir zaman dilimi için (ekonomik ve fiziki ömrüne bağlı olarak) belli bir fiziki şekil altında toprağa sabitlenir. Bazı sosyal harcamalar (eğitim ve sağlık gibi) da mekânsallaştırılır ve coğrafi olarak hareketsizleştirilir. Öte yandan zaman-mekân "sabitesi", kapitalist krizlere, dönemsel geciktirme ve coğrafi yayılma aracılığıyla sağlanan çözüm için kullanılan bir benzetmedir. Peki kavramın bu maddi ve mecazi anlamları nasıl ve ne zaman çatışmaktadır?

Mekândaki üretim, mekânsal iş bölümünün örgütlenmesi, yeni ve daha ucuz kaynakların, sermaye birikimi için yeni bölgelerin bulunması, kapitalist sosyal ilişkilerin ve kurumsal düzenlemelerin (sözleşme kuralları ve özel mülkiyet düzenlemeleri gibi) oluşturduğu mevcut toplumsal yapıların varlığı, sermaye ve emek fazlalarını emmekte kullanılan önemli araçlardır. Fakat bu tür coğrafi yayılmalar, yeniden düzenlemeler ve yeniden yapılanmalar, mekâna sabitlenmiş (toprağa çakılı) değerleri tehdit eder. Bu çatışma kaçınılmazdır ve sonsuz kere tekrarlanır, çünkü yeni bölgelerin de, işlevlerini etkili bir biçimde yerine getirmesi için fiziki altyapılara ve inşa edilmiş ortamlara gereksinimi bulunmaktadır. Mekâna sabitlenmiş büyük miktarlardaki sermaye, başka bir yerdeki mekânsal sabitlenmenin gerçekleşme kapasitesini engelleyen bir etmen olarak hareket eder. New York City'yi oluşturan varlıkların değeri hiçbir zaman önemsiz olmamıştır, fakat 1975 yılında karşılaşılan, bu varlıkların değer yitirmesi tehlikesi (ve tekrar 2003 yılında) hem bu şehir hem de tüm kapitalizm için başlıca tehdit olarak görülmüştü (ve görülmektedir). Eğer sermaye hareket ederse, arkasında yıkım ve devalüasyon bı-

rakmaktadır. Nitekim kapitalizmin önemli merkezlerinde (Pittsburgh, Sheffield, Ruhr gibi) ve dünyanın başka birçok yerinde (Bombay gibi) 1970'lerde ve 1980'lerde yaşanan endüstrisizleşme [deindustrialization] bu duruma örnektir. Diğer yandan, sermaye hareket etmez ya da edemezse aşırı birikmiş sermaye deflasyonist resesyon ya da depresyon nedeniyle değer yitirir.

Mekânsal-dönemsel dönüşümlerin dinamikleri içinde kimi çelişkiler ortaya çıkar. Eğer sermaye ve işgücü fazlaları belli bir mekân (bir ulus-devlet ya da bir bölge) içinde oluşmuş ve iç dinamiklerle özümsenememişse (coğrafi ayarlamalar ya da sosyal harcamalar yoluyla), bu fazlaların değer yitirmemesi için yeni kârlı mekânlar bulunmalıdır. Bu çeşitli biçimlerde olabilir. Mal fazlaları için başka yerlerde piyasalar bulunabilir. Fakat fazlaların gönderileceği alanlar altın ya da döviz (örneğin dolar) rezervi ya da mübadele edilebilir emtia gibi ödeme araçlarına sahip olmalıdır. Gönderilen mal fazlaları karşılığında para ya da emtia gelir. Aşırı birikim sorunu yalnızca kısa dönemde çözüme kavuşturulur (çözüm diye ortaya çıkan durum, mal fazlalarının paraya ya da başka mallara dönüşmesinden başka bir şey değildir). Eğer fazlaların yönlendirileceği mekân mübadele için gerekli rezervlere ya da mallara sahip değilse ya bunları bulmalı (Britanya'nın 19. yüzyılda Çin'i, Hindistan'dan afyon almaya zorlamasında olduğu gibi, ki böylece Hindistan'da yetişen afyon karşılığında Çin'den gümüş alabiliyordu) ya da kredi ya da yardım almalıdır. İkinci durumda, yabancı bir ülkeye yurtiçinde üretilen mal fazlalarını satın alması için borç verilir ya da hibede bulunulur. 19. yüzyılda İngiltere Arjantin'e bu tür bir yardımda bulunmuştur. 1990'larda da Japonya'nın ticaret fazlaları Japon mallarını satın alan ABD'ye verilen borçlarla eritilmiştir. (Kaldı ki bu son durumda ABD avantajlıdır, çünkü ödeme aracı olarak doları basma yani senyoraj yetkisi kendisine aittir. Dilerse Japonya'ya borcunu geri öderken, doların uluslararası değerini devalüe edebilir). ABD silah endüstrisinin taktiklerinden biri, "güvenlik" gerekçesiyle hükümeti, ABD yapımı askerî teçhizatı satın alabilmesi için

yabancı bir ülkeye (en son örneği Polonya) kredi açmaya zorlamaktır. Bu türden piyasa ve kredi hareketleri en azından kısa dönemde belli bir mekân içindeki aşırı birikim sorunlarını hafifletir. Bu etkileşimler belli bir mekândaki mevcut fazlaların başka bir yerdeki arz eksikliğiyle emildiği coğrafi eşitsizlik durumlarında iyi sonuç verir.

Fakat kredi sistemine başvurulması ülkeleri, kapitalist kalkınmayı aynı anda hem uyaran hem de köstekleyen spekülatif ve fiktif sermaye akışına açık hale getirmesinin yanı sıra, son yıllarda görüldüğü gibi aşırı devalüasyonlara da maruz bırakır. Ülkelerin borçluluğu, 1980'den sonra gitgide daha fazla küresel sorun haline gelmiş ve fakir ülkelerin çoğu (ve hatta Rusya gibi önemli bir gücün 1998'de başına geldiği gibi) borçlarını ödeyemeyecek duruma düşmüşlerdir. Bu sorunla başa çıkmak için borç veren 19 ülke, Paris Klübü olarak bilinen sürekli bir örgüt oluşturmuşlardır. Bu örgüt, borç alan ülkenin borcunu ödeyememesi halinde borçların yeniden yapılandırılmasına ilişkin kuralları belirlemek üzere kurulmuştur. 2000 yılından beri, 37 ülke bu yolu izlemeye zorlanmış ve en fakir ülkelerden bazılarının borçlarının silinmesi yönünde Paris Klübü'ne yapılan baskılar artmıştır. Fakat Cheryl Payer'in "borç tuzağı" olarak adlandırdığı bu durum, en fakir ülkeleri bile sermaye dolaşım sistemine bağlama süreci olarak görülmelidir. Böylelikle bu ülkeler sermaye fazlalarının boşaltım alanları olarak işlev görmektedir.[67] Sermayenin devalüasyonunu telafi etmek zorunda olan, borç alan ülkedir; borç veren ülke ise, devalüasyondan kendini korur. Borç alan ülkenin kaynakları, borç geri ödemesinin acımasız kuralları uyarınca kolayca talan edilebilir.

Sermaye ihracı, özellikle işgücü ihracıyla birleştiğinde, oldukça farklı bir mantıkla çalışır ve daha uzun dönemli etkiler bırakır. Bu durumda sermaye ve işgücü fazlaları, yeni bir mekânda

---

[67] Payer, C., *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).

sermaye birikimini sağlamak üzere başka bir yere gönderilir. 19. yüzyılda Britanya'daki sermaye ve işgücü fazlaları ABD'ye, Güney Afrika'ya, Avustralya'ya ve Kanada'ya gönderilmiş ve bu bölgeler İngiltere'den gelen mallara talep yaratan yeni ve dinamik merkezler haline gelmişti. Son zamanlarda ABD'nin yaptığı dış yardımlar, ABD menşeli mal ve hizmetlerin satın alınmasıyla bağlantılıdır. Bu yardımlar ABD ekonomisine fiilî destek sağlamaktadır. Bu yeni bölgelerde kapitalizmin aşırı sermaye birikimi yaratacak kadar olgunlaşması yıllar alacağı için (bu hiç olmayabilir de), sermaye gönderen ülke uzun bir süre bu süreçten faydalanabilir. Başka yerlerde talep edilen mallar sabit sermaye olarak toprağa yatırıldığında bu durum özellikle geçerli olmaktadır. Portföy yatırımları, gelecekte sermaye birikimini arttırmak için gerekli olan demiryolu, otoyol, liman, baraj vs. gibi altyapıların yapımını destekler. Fakat uzun dönem yatırımların kârlılığı, borçlanan ülkedeki sermaye birikimi dinamiklerine bağlıdır (genellikle borç alınan sermayenin kârı borçlanan ülke tarafından garanti edilmektedir). 19. yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere Arjantin'e bu şekilde borç vermiştir. ABD, kendi ekonomisinin güvenliğini, Avrupa (özellikle) ve Japon ekonomilerinin canlandırılmasından geçtiğini görmüş ve bu amaçla Marshall Planı'nı hazırlamıştı.

Sermaye birikiminin yeni dinamik alanları nihayetinde sermaye ve işgücü fazlaları yaratacağı ve bunları coğrafi genişleme aracılığıyla eritmeye çalışacağı için çeşitli uyuşmazlıkların çıkması kaçınılmazdır. 1960'lardan itibaren Japonya ve Almanya, ABD sermayesinin karşısına güçlü rakipler olarak çıktılar – tıpkı ABD'nin 20. yüzyılda İngiliz sermayesi karşısında üstünlük kazanması (ve İngiliz İmparatorluğu'nun zayıflamasına yol açması) gibi. Güçlü iç kalkınmanın ülke sınırlarını aşarak mekânsal sabite aramaya başlayacak noktaya ulaşmasını gözlemlemek her zaman ilginç olmuştur. 1960'larda Japonya, önce ticaret sonra da doğrudan yatırımlar aracılığıyla sermaye ihraç etmek suretiyle böyle yapmıştı. Japonya, önce Avrupa Birliği ve ABD'ye, son zamanlarda da Doğu ve Güneydoğu Asya'ya yaptığı yoğun portföy

yatırımları ve son olarak da verdiği dış borçlarla (özellikle ABD'nin cari açıklarını finanse etmek için) sermaye ihraç etmektedir. Güney Kore 1980'lerde aniden dışa yönelmiş, 1980'lerin sonlarında bu ülkeyi Tayvan izlemiştir. Her iki ülke de sadece finans sermayesi ihraç etmekle kalmamakta, vahşi emek yönetimi uygulamalarıyla, dünya çapındaki çok uluslu sermayenin taşeronları olarak da hizmet etmektedirler. Dolayısıyla, kapitalist kalkınma modelinin son dönemlerdeki başarılı uygulayıcıları bile, aşırı birikmiş sermayeleri için zaman-mekân sabitesi arayışına girmişlerdir. Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi ülkelerin borç alan ülke konumundan borç veren ülke konumuna geçmelerindeki hız, daha önceki dönemlerin yavaş ritmiyle kıyaslandığında bir hayli dikkat çekicidir. Fakat bu başarılı ülkeler kendi zaman-mekân sabitelerinden gelecek ters etkilere de aynı hızla uyarlanmak zorundadırlar. Japonya, Kore ve Tayvan gibi ülkelerin sermaye fazlalarını doğrudan yatırım şeklinde emen Çin, birçok üretim ve ihracat kolunda bu ülkeleri geçmektedir.

Brenner'ın özellikle 1980'li yıllardan itibaren tespit ettiği genelleştirilmiş aşırı kapasite, ekonomik bir merkeze (ABD, Japonya ve Avrupa üçlüsüne) dağıldı. Doğu ve Güneydoğu Asya'nın yanı sıra Latin Amerika'daki bazı unsurların (Brazilya, Meksika ve Şili) katlanan ve yayılan zaman-mekân sabiteleri de bu aşırı kapasiteye eklendi. (Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Doğu Avrupa'daki hızlı kalkınma hamlelerini de unutmamak gerek.) Bu katlanan zaman-mekân sabiteleri ülkeler arasındaki ilişkiler aracılığıyla açıklanabilse de, bunlar gerçekte sermayenin zaman ve mekândaki birikim süreçlerinin oluşturduğu bölgeler arasındaki maddi ve sosyal ilişkilerin ürünüydü. Taipei ve Şanghay bölgeleri arasındaki gitgide gelişen bütünleşme karşısında, Tayvan ve Çin arasındaki eski toprak uyuşmazlıkları artık bütünüyle anakronikti.

Bu sürecin olası iki sonucu bulunmaktadır. Birincisinde, habire yeni zaman-mekân sabiteleri ortaya çıkar ve sermaye fazlaları dönemsel olarak emilir. "Değiştirici krizler" adını verdiğim bu

olgu, sermaye akışını bir yerden başka bir yere yöneltir. Parçalar bazı dönemsel sorunlar (bir yerde endüstrisizleşme başka bir yerde devalüasyon) yaşasa da, kapitalist sistem bir bütün olarak istikrarını korumaktadır. Bölgeler arasındaki bu tür değişkenliğin genel etkisi, aşırı birikim ve devalüasyon tehdidini geçici olarak azaltmak yönünde kendini göstermektedir. 1980'li yıllardan beri yaşanan değişkenlik, Wall Street-Hazine-IMF üçlüsü tarafından finans sermayesi, Wall Street ve ABD ekonomisinin yararına manipüle edilmesine rağmen bir bakıma bu türdendir. Elbette her bir aşamada, sermayenin karlı bir biçimde akacağı bir sonraki alanın hangisi ve niçin olacağı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Mevcut ortamda, fazla sermayeyi emecek en belirgin aday Çin'dir. Hem aşırı birikim sorununa çağdaş bir zaman-mekân sabitesi potansiyeli sergilediği, hem de küresel sistem içinde değişken hegemonya sorunuyla olan ilgisi nedeniyle Çin örneğini yakından incelemek yararlı olacaktır. Çin, en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ülkelerden biridir. 1991 yılında 5 milyar dolar düzeyindeki net doğrudan yabancı yatırım, 2002 yılında 50 milyar dolara çıkmıştır. Fakat Çin pazarı hızla büyümektedir. Şehirli Çinlilerin kişi başına düşen yıllık geliri yüzde 11, kırsal kesimde yaşayanların ise yüzde 6 artmıştır. Gün geçtikçe büyüyen iç pazar yabancı mallar için de cazip hale gelmektedir. General Motors gibi çok-uluslu şirketlerden birçoğu kârlarının büyük bir kısmını 2001-2002 döneminde Çin'deki satışlardan elde etmişlerdir. Dolayısıyla, Çin iç pazarının devasa potansiyeli göz ardı edilemez. Bu nedenledir ki, Çin'e mikroelektronik alanında yapılan doğrudan yabancı yatırım, dünyanın diğer kesimlerine ihraç amaçlı olduğu kadar Çin iç pazarına satış hedefi de taşımaktadır. Fakat belki de daha çarpıcı olan, uzun dönem altyapı yatırımlarıdır. 1998'den beri Çinliler, dev emek fazlalarını (toplumsal hoşnutsuzluğu engellemek için), borçla finanse edilen mega altyapı projeleriyle (ki bu projeler Three Gorges barajı gibi devasa yapıları gölgede bırakmaktadır) eritmeye çalışmaktadırlar. Çok daha görkemli bir proje olan Yangtze'nin sularını Sarı Nehir'e ak-

tarmanın maliyeti en az 60 milyar dolar olarak hesap edilmektedir. Belli başlı şehirlerde inşa edilmekte olan yeni metro ve otoyol sistemleri, 8,500 mil uzunluğundaki yeni demiryolu ağı, ekonomik açıdan dinamik kıyı bölgeleri, Çin'in iç bölgeleriyle bağlayacaktır. Şanghay ve Pekin arasındaki hızlı tren projesi ve Tibet bağlantısı da iç bölgeleri canlı kıyı bölgeleriyle bütünleştirme amacının bir parçasıdır. Çin'in tamamındaki altyapılar yenilenmektedir. 2004 Olimpiyatları Çin'e yoğun yatırım çekmektedir. Çin'deki kalkınma hamlesi, ABD'nin 1950'li ve 1960'lı yıllarda girişti̇ğinden çok daha büyüktür ve önümüzdeki birkaç yıl boyunca da sermaye fazlalarını emme potansiyeline sahiptir. Fakat Çin'e gelen sermaye açık finanse edici niteliktedir ve yapılan yatırımların değeri birikim sürecine zamanında dönmezse Çin, ekonomik kalkınmasına ve toplumsal istikrarına yönelik ciddi sonuçlar doğuracak mali bir devlet kriziyle karşı karşıya kalacaktır.[68] Yine de Çin, hem aşırı sermaye birikimini emen hem de bölgesel bir hegemon olarak Asya'daki ekonomik ve siyasi güç dengesini değiştiren dikkat çekici bir zaman-mekân sabitesi örneğidir. Bundan dolayı da ABD, Çin'in gün geçtikçe daha fazla ihtiyaç duymaya başladığı Hazar ve Ortadoğu petrol kaynaklarını denetim altına almayı istemektedir.

İkinci muhtemel sonuç, güçlü aşırı birikim akımlarıyla karşılaşan sermaye birikiminin dinamik merkezleri arasında sert bir uluslararası rekabetin ortaya çıkmasıdır. Uzun dönemde bu rekabetten hepsi başarılı çıkamayacağına göre, ya en zayıf olanlar yerelleştirilmiş ciddi devalüasyon krizleriyle karşılaşacaklar ya da bölgeler arasında jeopolitik mücadele ortaya çıkacaktır. Jeopolitik mücadele gücün ülkesel mantığı aracılığıyla, ticaret ve döviz kuru savaşları biçiminde tezahür eden devletler arası çatışmalara

[68] Kahn, J., "China Gambles on Big Projects for its Stability", *New York Times* (13 Ocak 2003), ss.A1 ve A8; "Made in China, Bought in China", *New York Times* (5 Ocak 2003), İş Dünyası bölümü, s.1, 10; Altman, D., "China: Partner, Rival or Both", *New York Times* (2 Mart 2003), Para ve İş sayfaları, s. 1, 11; Crampton, T., "A Strong China May Give Boost to its Neighbors", *International Herald Tribune, Economic Outlook* (23 Ocak 2003), s.16-17.

–her zaman askerî çatışma riskiyle birlikte– dönüşebilir (20. yüzyılda kapitalist güçler arasındaki iki dünya savaşı bu tür çatışmaların ürünüdür). Bu durumda zaman-mekân sabitesi, yerelleştirilmiş ve bölgeselleştirilmiş sermaye devalüasyonlarını ihraç eden daha zararlı bir şekle dönüşmektedir (1997-1998'de Rusya'nın yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Asya'da meydana gelen krizler gibi). Bunun nasıl ve ne zaman meydana geleceği, devletin siyasi eylemleri kadar zaman ve mekândaki sermaye birikiminin moleküler süreçlerine de bağlıdır. Ülkesel mantık ile kapitalist mantık arasındaki diyalektik artık bütünüyle işin içine dahil olmuştur. Fakat, bu sürecin nasıl işlediğinin daha iyi anlaşılması için açıklığa kavuşturulması gereken başka noktalar da bulunmaktadır.

İç Çelişkiler

Hegel, *The Philosophy of Right*'ta burjuva toplumunun iç çelişkilerinin neler olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, bir uçta aşırı zenginlik birikimi, diğer uçta da yoksul ayak takımı bulunmaktadır. Çözüm yolu ise, dış ticaret ile sömürgeci/emperyal uygulamalardan geçmektedir.[69] Hegel, toplumsal eşitsizlik ve istikrarsızlık sorununun iç yeniden dağıtım mekânizmalarıyla çözümlenebileceği fikrini reddederken; Lenin, Cecil Rhodes'un şu sözlerine dikkat çeker: "sömürgecilik ve emperyalizm iç savaşı önlemenin tek yoludur."[70] Belli mekânsal sınırlar içine sıkışmış bir toplumsal oluşum içindeki sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesi zaman-mekân sabitesi arayışını hızlandırır.

19. yüzyılın sonundan itibaren yaşananlar, bu çelişkilerle ilgili ilginç durumlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin, "Radikal Joe" olarak bilinen Joseph Chamberlain'i ele alalım. Birmingham'ın liberal üretim çevreleriyle yakın ilişkili olan Chamberlain, önceleri dirayetli bir biçimde emperyalizme karşıydı (örneğin 1850'lerde-

[69] Hegel, G. W., *The Philosophy of Right*, Çev. T. Knox (New York: Oxford University Press, 1967 baskısı).

[70] Lenin, V.I., "Imperialism: The Highest Stage of Capitalism", *Selected Works*, C. I (Moskova: Progress Publishers, 1963).

ki Afgan Savaşlarına) ve kendisini Birmingham'daki üretim ve tüketime yönelik toplumsal ve fiziki altyapıları geliştirmeye yönelik eğitimsel reformlara ve diğer projelere adamıştı. Bu projelerin, uzun dönemde maliyetini kurtararak sermaye ve emek fazları için üretken alanlar yaratacağını düşünüyordu. Liberal muhafazakâr hareket içinde önemli bir kişilik olan Chamberlain, İngiltere'deki yükselen sınıf mücadelesine ilk elden şahit oldu ve 1885'te bu mücadeleye dikkat çektiği ünlü bir konuşma yaptı. Söz konusu konuşmada Chamberlain, mülkiyet sahipleri sınıfını, sadece kendi çıkarları peşinde koşmamaya, topluma karşı görev ve sorumluluklarını da (yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmek ve ulusal çıkarlara yönelik fiziki ve toplumsal altyapı yatırımları yapmak gibi) yerine getirmeye çağırıyordu. Bu konuşmayla, mülkiyet sahiplerinin büyük tepkisini çeken Chamberlain geri adım attı ve bu noktadan sonra emperyalizmin en ateşli savunucularından biri oldu (öylesine ki, İngiltere'yi Güney Afrika'da Boer Savaşı'na sürükleyen Sömürge Bakanı Chamberlain idi). Böyle bir kariyer rotası o dönem için hiç de alışılmadık bir şey değildir. 1860'ların ateşli reform (özellikle eğitimde) savunucusu Fransız Jules Ferry, 1871 Paris Komünü'nden sonra sömürgecilik yanlısı kesilivermişti (nitekim bu sömürgecilik, Fransa'nın 1954'te Dien Bien-Phu yenilgisiyle sonuçlanan Güneydoğu Asya kâbusuna dönüştü). Frederic Jackson Turner'ın ünlü bildirgesinden sonra Theodore Roosevelt bile iç reformlardan daha çok emperyal uygulamalara başvurmuştu.[71]

Bu anlatılanların hepsinde emperyalizmin liberal şekline geçiş (ilerleme ideolojisi ve medenileştirme misyonuyla ilişkili bir emperyalizm türüdür bu), salt ekonomik güdülerden değil, burju-

[71] Birçok kapitalist ülkedeki ekonomi-politik sorunlarına, sınıf mücadelesi dinamikleri sonucunda iç çözüm yolları yerine dış çözüm yolları aranmasına kayış sürecinin ortak tarihiyle ilgili ilginç fakat az bilinen bir derleme için bkz. Julien, C.-A., J. Bruhat, C. Bourgin, M. Crouzet ve P. Renouvin, *Les Politiques d'expansion impérialiste* (Paris: Presses Universitaires de France, 1949). Bu yapıtta, Chamberlain Roosevelt, Crispi vb. örnekler karşılaştırmalı olarak ayrıntılı bir biçimde incelenmiş.

vazgeçmiş elde ettiği ayrıcalıkları yitirmek istememesinden kaynaklanıyordu. Bu yolla burjuvazi, yurtiçinde işçi sınıfının artan talepleri karşısında bile içeride giriştiği sosyal reformlarla aşırı birikmiş sermayeyi eritebilecekti. Hobson, bu durumu ana sorun olarak belirlemiş ve bu sorunun ilacı olarak da sosyal demokrat politikalar önermiştir.[72] Dolayısıyla, ülke içi sınıf ilişkileri ve sınıf mücadelesinin yanı sıra devlet içinde oluşan sınıf ittifakı türlerini (işçi sınıfı ittifaklarıyla emperyal girişimler çevresindeki kapitalist ittifaklar da dahil olmak üzere) incelemek, emperyal girişimlerin ve mekân-zaman sabiteleri bulma arayışının değerlendirilmesinde çok önem taşımaktadır. 1884-1945 yılları arasında birçok Avrupalı devleti, sorunlarını çözmek için dışa dönük olmaya zorlayan bu tür iç politikalardı. Avrupa emperyalizminin bu yıllar içinde aldığı özgün şekli işte bu politikalar belirlemiştir. Örneğin liberal, hatta radikal kişiliklerden kaçının emperyalist olduğunu ve işçi sınıfının ne kadarının emperyal projelerde işbirliği yaptığını incelemek ilginç sonuçlar sergileyecektir. Bu işbirliğinin gerçekleşmesi için burjuva çıkarlarının devlet politikasına ve orduya hâkim olması gerekmiştir. 2. Bölüm'de de belirttiğim gibi, Arendt'in haklı olduğunu düşünüyorum. Arendt'e göre, 19. yüzyılda ortaya çıkan emperyalizm, Lenin'in dediği gibi kapitalizmin son aşaması değil burjuva iktidarının ilk aşamasıdır.[73] Bu konuya 5. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak yeniden döneceğiz.

Uzlaştırıcı Kurumların Yetkileri

Sermaye birikimi süreçlerinde, mali ve kurumsal düzenlemelerin uzlaştırıcı rolü ve yetkilerinin (özellikle devletin) bilinmesi önem taşımaktadır. Bu tür uzlaştırıcı kurumların bürünebileceği farklı şekiller ve sermayenin zaman-mekândaki moleküler birikim süreçleri üzerindeki etkileri yakından irdelenmeyi gerektir-

[72] Cain, P., *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism and Finance, 1887-1938* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

[73] Arendt, *Imperialism*, s.32.

mektedir. Doğu ve Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan 1997-1998 krizinin nedenlerini araştırdığı çalışmasında Henderson, Tayvan ve Singapur (bu ikisi para devalüasyonu dışında krizden görece hasarsız çıkmıştı) ile Tayland ve Endonezya (bu ülkelerin tüm ekonomik ve siyasi sistemi çökmüştü) arasındaki farklılığın bu ülkelerin, devlet ve maliye politikalarındaki farklılıklara da yansıdığını belirtmiştir.[74] Tayvan ve Singapur, güçlü devletlerden gelen spekülatif akımlardan kendilerini uzak tutup mali piyasalarını korurlarken, sermaye piyasalarını serbestleştiren Tayland ve Endonezya bu spekülatif akımların etkisine maruz kaldılar. Bu farklılıklar kimin devalüasyona maruz kalıp kimin kalmayacağını belirlemesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu noktada, konunun siyasi önemini belirtmenin dışında yapabileceğim daha fazla bir şey yok. Bir yanda devlet yetkileri, devlet-üstü yetkiler ve mali yetkiler arasındaki çalkantı, diğer yanda ise sermaye birikiminin genel dinamikleri (üretim ve seçici devalüasyonlar) 1973 ile günümüz arasındaki döneme ilişkin olarak anlatılan eşitsiz coğrafi gelişimi ve emperyalist politikaları açıklayan en belirgin ve en karmaşık unsurlardan biridir. Gowan'ın, uluslararası kapitalizmin 1973'ten sonra yeniden yapılanmasını, Avrupa, Japonya, Doğu ve Güneydoğu Asya karşısında, dünya ekonomisindeki başat konumunu sürdürmek isteyen ABD'nin yaptığı umutsuz hamleler olarak görmekte haklı olduğunu düşünüyorum. Yeniden yapılanma süreci, Nixon'ın yüksek petrol fiyatlandırması ve mali özelleştirmeyi içeren çifte stratejisiyle birlikte 1973 krizi sırasında başladı. Körfez bölgesinde birikmekte olan büyük miktarlardaki petrodolarları işletme hakları münhasıran ABD bankalarına verildi.[75] Böylece, küresel mali etkinlik yeniden ABD'de odaklanmaya başladı. ABD'deki mali sistem reformlarıyla birlikte bu süreç New York'u yerel bir ekonomik krizden korudu. Böylece küresel mali kurumlar (IMF gi-

[75] Gowan, *The Global Gamble*, s.21.

[74] Henderson J., "Uneven Crises: Institutional Foundations of East Asian Economic Turmoil", *Economy and Society* 28/3 (1999), s.327-368.

bi) üzerinde denetleme yetkilerine sahip güçlü bir Wall Street/ABD Hazinesi mali rejimi ortaya çıktı. Bu rejim aynı zamanda kredi manipülasyonları ve borç yönetimi aracılığıyla daha zayıf ekonomileri çökertme ya da düze çıkarma gücüne de sahipti. Gowan'ın belirttiği gibi bu parasal ve mali rejim, "hem küreselleşme sürecini hem de ülke içi neo-liberal dönüşümleri hızlandırmak için ekonomi politiğin tehlikeli aracı olarak" ABD yönetimlerince kullanıldı. Bu rejim krizlerle daha da serpildi: "IMF riskleri üstlenmekte ve ABD bankalarının zarar etmemesini sağlamaktadır (ülkeler yapısal uyarlanma programları aracılığıyla borçlarını öderler). Başka yerlerde çıkan krizler sonucu kaçan sermaye ise Wall Street'in gücüne güç katmaktadır..."[76] Bunun sonucunda ABD mali gücünü dışarıya gösterebilmekte (mümkün olduğu takdirde diğerleriyle ittifak halinde), piyasaları özellikle sermaye ve mali hareketlere açabilmekte (IMF'ye üye olabilmek için ABD'nin dayattığı bir zorunluluk) ve dünyanın diğer kesimlerine başka neo-liberal uygulamalar dayatabilmektedir (DTÖ gibi).

Bu sistemle ilgili olarak, açıklığa kavuşturulması gereken iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, serbest emtia ticaretinin genellikle dünyayı serbest ve açık rekabete götüreceği düşünülür. Fakat, daha yeni gördüğümüz gibi, serbest ticaret tekelci rekabeti arttırmakta, bu da en uygun rekabet koşullarında dahi mübadele eşitsizlikleri yaratmaktadır. Lenin'in çok daha önceleri dikkat çektiği gibi, belli bir yerde toplanmış monopol ve oligopol gücü (ister üretimde isterse tüketimde olsun) karşısında tüm serbest rekabet argümanı çökmektedir. Örneğin ABD, diğer ulusları istediği doğrultuda davranmaya zorlamak için, bu ulusların kendi devasa pazarına serbest girişleri önündeki engelleri hep silah olarak kullanmıştır. Bu durum, mekân ilişkilerine bağlı mübadele eşitsizliği türüne muazzam bir örnek oluşturmaktadır. Bu yöndeki düşünce biçiminin en yeni (ve en kaba) örneğine, ABD ticaret temsilcisi Robert Zoellick'in Brezilya'nın İşçi Partili yeni başkanı

[76] *a.g.e.*, bl.4.

Lula'yla ilgili açıklamasında rastlamaktayız. Zoellick, Lula'nın Amerika kıtasında serbest piyasa kurallarına uygun hareket etmemesi halinde Antarktika'ya mal satmak zorunda kalacağı uyarısında bulunmuştu.[77] Tayvan ve Singapur, sermaye piyasalarını kendi iradeleri dışında spekülatif hareketlere açık hale getirmeye zorlandılar (tıpkı Kore'nin daha önce ABD Hazinesinin emriyle IMF kredilerinden yararlandırılmasında olduğu gibi). Halbuki bu iki ülke, daha önce piyasalarını spekülatif hareketlere kapatarak kendilerini devalüasyondan koruyabilmişlerdi. ABD piyasalarına serbest girişlerinin engelleneceği tehdidiyle DTÖ anlaşmasını imzalamak zorunda bırakıldılar. ABD şimdilerde de, "Milenyum Yardım Programı" adı altında fakir ülkelere önerdiği dış yardım için, iç pazarlara serbest giriş şartı getirmeyi planlamaktadır. Yardım karşılığında bu ülkeler, ABD çıkarlarına uygun kurumsal düzenlemeleri kabul etmek zorunda bırakılmaktadırlar. Böylece, tekelci sermaye güçleri ne isterlerse, neye gereksinim duyarlarsa onu yapacak hale getirilmektedirler. Üretim alanında ise, ana kapitalist merkezlerde üslenmiş oligopoller, tohum, gübre, elektronik, yazılım, tıbbi ürünler ve petrokimya ürünlerinin üretimini denetim altında tutmaktadırlar. Bu şartlar altında, yeni açık pazarlar yaratma süreci rekabetin değil, tüm toplumsal, ekolojik, ekonomik ve siyasi sonuçlarıyla birlikte tekelci güçlerin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, Coca-Cola pazarlamasında olduğu kadar, ayakkabı ve gömlek üretimi için Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'ya çok uluslu sermaye ihracında da geçerlidir. Hatta Yeşil Devrim gibi yardımsever gözüken programlar bile, tarımsal ürünlerden elde edilen zenginliğin belli yerlerde toplanması ve Doğu ve Güneydoğu Asya'da tekelci girdilere yönelik bağımlılığın artmasıyla koşutluklar taşımaktadır. ABD tütün şirketlerinin Çin pazarına girişi, gelecek yıllarda Çin'deki halk sağlığını tehdit edecek olsa da, bu şirketlerin ABD pazarındaki kayıplarını telafi edici niteliktedir. Bu bakımdan, neo-liberalizmin tekel-

[77] Başyazı, *Buenos Aires Herald* (31 Aralık 2002), s.4.

ci rekabetten ziyade açık rekabete, adil ve serbest ticarete yol açacağı iddiaları pazar fetişizminin arkasına gizlenmiş dalaverelerden başka bir şey değildir.

Mal ticareti serbestisi ile mali sermaye hareketi serbestisi arasında da derin farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, ne tür bir serbest piyasadan bahsedildiği sorununu gündeme getirir. Bhagwati'nin de aralarında bulunduğu bazıları, serbest mal ticaretini savunurken mali hareket serbestisine karşı çıkmaktadırlar.[78] İşte zorluk da bu noktada belirmektedir. Bir yandan kredi akımları üretken yatırımların ve sermaye tahsisinin bir üretim kolundan ya da bir yerden başka bir üretim koluna ya da başka bir yere yönlendirilmesi için önem taşımaktadır. Ayrıca sermaye hareketleri, belli bir mekândaki fazlalarla yine belli bir mekândaki açıkları eşleyerek tüketim ihtiyaçlarını (örneğin konut yapımı) üretken etkinliklerle uyumlu hale getirmekte önemli bir rol oynar. Bu bakımdan mali sistem (ister devletin katılımıyla, isterse devletin katılımı olmaksızın), sermaye birikimi dinamiklerinin eşgüdümlenmesinde çok önem taşımaktadır. Fakat mali sermaye, emtia, döviz kurları, borçlar vb. üzerinde spekülasyon yaparak paradan para kazanmaya yönelik üretim dışı etkinlikleri de kapsar. Bu tür amaçlara özgülenmiş büyük miktarlarda sermaye söz konusu olduğunda, dışa açık sermaye piyasaları spekülatif etkinliğin araçları haline gelirler. Bu piyasalardan bazıları, tıpkı Endonezya, hatta Kore'de yaşanan iflaslarda olduğu gibi, trilyon dolarlık yatırım fonları yüzünden felakete sürüklenir. Wall Street'te yapılan işlerin çok azı, üretken faaliyetleri kolaylaştırmaya dönük yatırımlarla ilgilidir. Bunlar tamamen spekülatiftir (bundan dolayı Wall Street işlemlerine "kumarhane" kapitalizmi ya da "vahşi" kapitalizm de denmektedir). Fakat bu işlemlerin sermaye birikiminin genel dinamikleri üzerinde etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerden bazıları da, siyasi-ekonomik gücün yeniden

[78] Bhagwati, J., "The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgets and Dollars", *Foreign Affairs* 77/3 (1998), s.7-12.

ABD'de ve önde gelen diğer kapitalist ülkelerin mali piyasalarında (Tokyo, Londra, Frankfurt) toplanması biçiminde tezahür etmiştir.

Devlet Seyirci Kalıyor

İşte bu noktada, devletin ve imparatorluğun ülkesel politikası, sonsuz sermaye birikimi ve aşırı birikim oyununda başrolü yeniden üstlenmektedir. Egemen kapitalist çıkarların yararına işleyen mübadele eşitsizliklerini korumak için kurumsal düzenlemeleri yönetecek ve sermaye birikiminin moleküler güçlerini biçimlendirecek en uygun siyasi varlık devlettir. Örneğin, DTÖ serbest ticaret kuralları koyduğunda, aslında bunların zengin ülkelerin fakir ülkeler karşısındaki avantajlı konumlarını korumaya yönelik adaletsiz ticaret kurallarından başka bir şey olmadığını anladığımızda şaşırmamalıyız, çünkü bunlar emperyal uygulamaların birer parçasıdır. Britanya, kendi çıkarına hizmet ettiği için 19. yüzyılda serbest (ve eşitsiz) ticaret ve laissez-faire (bırakınız yapsınlar) ilkesini savunmuş fakat bu serbesti diğerlerinin yararına işlemeye başladığında bu tutumunu hemen değiştirmiştir. Önce "Açık Kapı" sonra da serbest ticaret siyasetini benimseyen ABD, Bush yönetimiyle birlikte, bir yanda self-determinasyon özgürlükleri, öte yanda ise serbest piyasa ve eşitsiz ticaret dayatması arasındaki tutarsızlığa hiç değinmeden, özgürlüğü serbest ticaretle özdeşleştirmeye başlamıştır. Bu alandaki emperyalizm, evrensel refah adına kurumsal düzenlemeleri ve koşulları diğerlerine zorla kabul ettirme anlamına gelmektedir. 1. Bölüm'de belirttiğim gibi, bu durum Bush yönetiminin mevcut politikalarının başlıca özelliğidir. Başkan Bush savaşa girerken "baskı, huzursuzluk ve yoksulluğun yerini demokrasi, kalkınma, serbest pazar ve serbest ticaretin alacağı bir barış istiyoruz" diyordu. Serbest pazar ve serbest ticaret, "bütün toplumlardaki yoksulluğu yok etmenin reçetesi olarak yetkinliğini kanıtlamıştı." ABD bu özgürlük (piyasa özgürlüğü) hediyesini, hoşlanıp hoşlanmayacağına aldırmaksızın tüm dünyaya verecekti.

Bunun gerçekte nasıl meydana geldiği, sermaye fazlalarını önce yaratan sonra da bunları dağıtan çekirdek ülkelerdeki yönetimin niteliğine ve sınıf ittifaklarının türüne bağlıdır. Bu ülkeler, mali yapı –ki bu yapı aracılığı ile zaman-mekân sabitesi kovalarlar– üzerinde orantısız bir etkiye sahiptirler; bundan dolayı da, mekânsal mübadedele kendi lehlerine gelişen kaçınılmaz eşitsizlikleri ayarlayabilmektedirler. ABD içinde, IMF gibi kurumları denetleyebilen ve diğer mali ve yönetsel örgütler ağı aracılığıyla tüm dünyaya mali güç gösterisinde bulunabilen "Wall Street-Hazine" kompleksinin ortaya çıkışı son yıllarda küresel kapitalizmin dinamiklerini yoğun olarak etkilemiştir.

Dolayısıyla, ortaya çıkan genel manzara, mali sermaye fazlalarına sahip New York, Londra ve Tokyo gibi merkezlerdeki siyasi ve ekonomik güç yığılmasıdır. Bu merkezler, belli bir mali ağ içinde ya fazlaları üretken alanlara (Bangladeş, Brezilya ya da Çin örneklerinde görüldüğü gibi genellikle uzun-dönemli projelere değil) yönlendirerek veya borç vererek ya da spekülatif güçleri sayesinde zayıf ülkelerde devalüasyon krizlerine yol açmak suretiyle sistemi aşırı sermaye birikiminden kurtararak zaman-mekân sabitesi ararlar. Elbette, varlıklarını, işlerini, ekonomik güvenliklerini, onurlarını ve umutlarını kaybederek bunun bedelini ödeyenler bu zayıf ülkelerin halklarıdır. Aynı mantıkla, ilk darbe her zaman en zayıf ülkeleri vurmaktadır; dolayısıyla tüm yük bu ülkeler içindeki en zayıf kesimlerin sırtına yüklenir. 1980'ler ve 1990'larda patlak veren mali krizlerde ortaya çıkan yıkımlardan en fazla zarar görenler Meksika, Tayland ve Brezilya'nın varoşlarında yaşayanlardı. Dolayısıyla kapitalizm, sermaye fazlalarını üretken ve yapıcı yollarla çeken zaman-mekân sabitelerinin yanı sıra, borçlananların içinde bulundukları mali savurganlığı sona erdiren sağaltıcı bir reçete olarak devalüasyon ve yıkım aracılığıyla da ayakta kalmaktadır. Sorumsuzca borçlananların sorumlu tutulabileceği fikrini, yönetici elit elinin tersiyle itmektedir. Dünyanın her yerindeki mülkiyet sahipleri sınıfı hesap vermeye çağrılmalıdır. Ayrıca, sadece vazgeçilmez özel mülkiyet

hakları ve tatmin edici kâr oranları peşinde koşmak yerine, topluma karşı sorumlulukları da olduğunun hatırlatılması gerekmektedir. Fakat Joseph Chamberlain'in de fark ettiği gibi, siyasi açıdan, uzak halkları sömürmek ve yağmalamak, içerdeki güçlü kapitalist sınıfla uğraşmaktan çok daha kolaydır. Aşırı birikim sorununu çözmek için aranan zaman mekân sabitelerinin kötü ve yıkıcı yönü, kapitalizmin tarihsel gelişiminde önemli bir unsurdur.

Resmî söyleme bakılacak olursa, dünyadaki sermaye hareketlerini yöneten kurumsal düzenlemeler bütünü, genişlemiş yeniden üretimi (büyümeyi) destekleyecek, krize götüren her türlü eğilimin kökünü kazıyacak ve yoksulluk sorununu çözecektir. Fakat tersi olursa, birikim için başka yollar aranacaktır. Savaş nasıl diplomasinin bir aracıysa, devlet gücünü arkasına alan mali sermaye müdahalesi de başka araçlarla birikim anlamına gelmektedir. Devlet yetkileri ile mali sermaye arasındaki şer ittifakı, "vahşi kapitalizmin" en uç noktasını teşkil etmektedir. Fakat birikimin "diğer yolları" kavramından ne anlamalıyız?

4
EL KOYARAK BİRİKİM

Rosa Luxemburg, sermaye birikiminin çifte özellikli olduğunu savunur:

> Bu özelliklerden biri, mal piyasasının yanı sıra artı değerin nerede üretildiği –fabrika, maden, tarım işletmesi– ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında birikim, salt ekonomik bir süreçtir ve en önemli aşaması da, kapitalist ile ücretli işçi arasındaki etkileşimdir...Bu etkileşimde, belli bir oranda barış, refah ve eşitlik söz konusudur ve birikim sürecinde mülkiyet hakkının diğerlerinin mülküne konmaya, mal mübadelesinin sömürüye ve eşitliğin sınıf iktidarına nasıl dönüştüğünü anlamak için keskin bilimsel analiz diyalektikleri gerekmektedir. Sermaye birikiminin diğer yönü, kapitalizm ile uluslararası ölçekte kendilerini göstermeye başlayan kapitalizm-dışı üretim şekilleri arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Kapitalizmin başlıca yöntemleri, sömürgeci politika, uluslararası kredi sis-

temi ve savaştır. Cebir, hile, baskı ve talan, çoğunlukla gizlenme gereği bile duyulmaksızın alenen sergilenmektedir. Bu siyasi şiddet ve güç mücadelesi keşmekeşinde ekonomik sürecin katı kurallarını keşfetmek gerekmektedir.[79]

Birikimin bu iki yönü, Luxemburg'a göre, "birbirine organik olarak bağlıdır ve kapitalizmin tarihsel gelişimi ancak bu iki özelliğin bir arada değerlendirilmesiyle anlaşılabilir."

Yetersiz Tüketim ve Aşırı Birikim

Analizini kapitalizmin kriz yaratıcı eğilimlerine dayandıran Luxemburg'a göre sorun, yetersiz tüketim ve kapitalizmin yarattığı çıktı büyümesini emecek yeterli toplam talep eksikliğidir. İşçiler sömürüldüğü ve tanım gereği ürettiklerinden daha az değerde parayı harcamak üzere kazandıkları, kapitalistler ise tüketeceklerinden daha fazlasını yeniden yatırıma yönlendirmek zorunda oldukları için bu sorun ortaya çıkmaktadır. Arz ve talep arasındaki boşluğu giderebilmenin çeşitli yollarına değindikten sonra Luxemburg, kapitalist olmayan toplumsal oluşumlarla yapılacak ticaretin sistemi istikrara kavuşturmanın yegâne sistematik yolu olduğu sonucuna varır. Eğer bu toplumsal oluşumlar ya da topraklar ticaret yapmaya gönülsüzse, silah zoruyla istekli hale getirmek zorunluluğu doğar (Çin'de meydana gelen afyon savaşlarında olduğu gibi). Luxemburg'a göre, işte bu olgu emperyalizmin nirengi noktasıdır. Bu önermenin (Luxemburg doğrudan doğruya bunu belirtmese de) olası sonuçlarından biri şudur: eğer sistem belli zaman dilimi içersinde varlığını sürdürecekse, kapitalist olmayan topraklar kapitalizm dışında tutulmalıdır (gerekirse zorla). 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sömürgeci rejimlerin baskıcı niteliklerini açıklayan bir sonuçtur bu.

Kapitalizm krizlerinin açıklanmasında artık çok az kişi Lu-

[79] Luxemburg, R., *The Accumulation of Capital*, Çev. A. Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, 1968).

xemburg'un kuramını kabul etmektedir.[80] Bilakis, aşırı birikim kuramı, kârlı yatırım fırsatlarının yokluğunu temel sorun olarak görmektedir. Bazen, yetersiz tüketici talebi de sorunun parçası olabilmektedir – bundan dolayı, günümüzde "tüketici güveni" olarak bilinen şey, ekonomideki gücün ve istikrarın göstergesi sayılmaktadır. Lüksemburg'un bahsettiği açık, yapılan yatırımların yarattığı sermaye mallarına ve diğer girdilere yönelik taleple kolayca kapanabilir. Zaman-mekân sabitelerinde gördüğümüz gibi, emperyalist faaliyetin temelinde yatan kapitalizmin coğrafi olarak genişlemesi, hem yatırım hem de tüketim mallarına başka yerlerde talep yaratacağı için, sistemin istikrara kavuşmasında yardımcı olacaktır. Elbette sektörler ve bölgeler arasında dengesizlikler ortaya çıkabilir, iş döngüleri ve yerelleştirilmiş [localized] resesyonlar meydana gelebilir. Fakat girdi (toprak, hammadde, ara girdiler ve işgücü) maliyetleri düşüyorsa, talebin artmaması karşısında bile birikim mümkündür. Dolayısıyla, kâr fırsatlarını sürekli kılmakta, gelişen pazarlara erişim kadar ucuz girdilere erişim de önem taşımaktadır. Kapitalist olmayan topraklar sadece ticarete açık olmakla kalmamalı, sermayenin, ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak vb. girdileri kullanan kârlı girişimlere yatırım yapmasına da izin vermeye zorlanmalıdır. Gücün kapitalist mantığının genel güdüsü, ülkelerin kapitalist gelişimden mahrum kalmalarını sağlamak değil, onları her zaman ticarete açık tutmaktır. Bu bakış açısıyla, 19. yüzyılın sonlarında meydana gelen türden sömürgeci baskılar bir tür kendini baltalayıcı, kapitalist mantığa baskın çıkan ülkesel (territorial) mantık durumu olarak yorumlanmalıdır. Örneğin taklit edilme korkusuyla Britanya, Hindistan'ın kendi kalkınma dinamiklerinin gelişmesini baltalamış, böylece bu bölgede zaman-mekân sabitelerinin oluşma olasılığını ortadan kaldırmıştır. Aslında, Britanya açısından, Atlantik ekonomisinin açık dinamiği,

[80] Örneğin bkz. Bleaney, M., *Underconsumption Theories* (Londra: Methuen, 1976); Brewer, A., *Marxist Theories of Imperialism* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1980).

baskı altındaki sömürge Hindistan'ından daha tehlikeliydi ve nitekim ABD'nin küresel hegemon güç olarak İngiltere'nin yerini almasını sağlayan da Atlantik ticaretinin bu açık dinamiği oldu. Eğer Arendt haklıysa, bu tür değişikliklerden kaçınılması imkânsız olmalı ve böyle bir değişikliğe yönelik her türlü çaba felaketle sonuçlanmalıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorlukların çökmesi, 1930'lardaki aşırı birikim sorununun çözülememesinde önemli bir rol oynadı ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki toprak uyuşmazlıklarının da ekonomik temellerini attı. Ülkesel mantık kapitalist mantığın önüne geçti ve toprak çatışmaları aracılığıyla kapitalist mantığın ölümcül bir krize sürüklenmesine yol açtı.

20. yüzyılın tarihsel-coğrafi kanıtları, aşırı birikim düşüncesiyle büyük ölçüde uyuşmaktadır. Fakat asıl ilginç olan, Luxemburg'un formülasyonudur. Kapitalizmin kendisini istikrara kavuşturmak için daima "kendisi dışında" bir şeye ihtiyaç duyduğu fikri irdelenmeye değer. Özellikle Hegel'in düşüncesine göre, içsel diyalektiği, kapitalizmi dışsal çözümler aramaya zorlamaktadır. Örneğin Marx'ın, endüstriyel yedek ordunun [industrial reserve army] oluşmasıyla ilgili argümanını ele alalım.[81] Bu ordu çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Nüfus artışı önemli bir etmendir. Sermaye, köylüler arasından "yedek güç" toplayabileceği gibi, yayılarak sömürgelerdeki ya da diğer dış ortamlardaki ucuz işgücünü seferber edebilir. Bunu başaramayan kapitalizm, teknolojik değişim gücünü kullanarak ve işsizliğe (işten çıkarmalara) yol açacak yatırımlar yaparak, doğrudan işsizlerden oluşan bir endüstriyel yedek ordu yaratabilir. Bu işsizlik ücretler üzerinde aşağı doğru baskı uygular ve böylece sermaye için yeni kâr fırsatları yaratır. Üstte anlatılan durumların hepsinde kapitalizm, birikim için "kendi dışında bir şeye" ihtiyaç duyar; fakat son durumda işçileri, belli bir zaman kesitinde birikim amacıyla onlardan yararlanmak için önceki bir zaman kesitinde sistemin

[81] Marx, K., *Capital*, çev. B. Fowkes (New York: Viking, 1976), c.i, bl.25.

dışına atar. Bu durumu çağdaş postmodern siyasi kuramın kavramlarıyla anlatacak olursak, kapitalizm mutlaka ve daima kendi "ötekisini" yaratır diyebiliriz. Dolayısıyla kapitalizmin istikrarı için bir tür "öteki"nin gerektiği fikri birikimle ilgilidir. Fakat kapitalizm ya zaten mevcut "öteki"lerden (kapitalist olmayan toplumsal oluşumlardan ya da kapitalizm içindeki henüz proleterleşmemiş kimi sektörlerden –örneğin eğitim–) yararlanır ya da "öteki"ni yaratır. İlerleyen satırlarda, bu "iç-dış" diyalektiğini derinlemesine inceleyeceğim. Bir yanda yayılmış yeniden üretim, diğer yanda saldırgan el koyma süreçleri arasındaki "organik ilişki"nin kapitalizmin tarihsel coğrafyasını nasıl şekillendirdiğini ele alacağım. Bu da kapitalist emperyalizmin ne tür bir olgu olduğunu anlamamızı kolaylaştıracak.

İlginç bir biçimde, Arendt de benzer düşünceler ileri sürmektedir. 1860'lar ve 1870'lerde Britanya ekonomisinde meydana gelen depresyonlar, Arendt'e göre, yeni bir emperyalizm türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır:

> İlginç bir ekonomik kriz türü, ulusal sınırlar içinde üretken yatırım olanakları bulamayan aşırı tasarruf, piyasada dolaşan "fazla" para ve sermaye emperyalist yayılmacılığı başlatmıştı. İlk kez, güce yapılan yatırım para yatırımına dönüşmüyordu. Uzak ülkelere yapılan denetimsiz yatırımlar toplumun geniş katmanlarını kumarbazlara çevirme, kapitalist ekonomik sistemin tümünü üretim sisteminden mali spekülasyon sistemine dönüştürme ve üretim kârlarının yerini komisyon karlarının almasıyla tehdit ediyor, böylece güç ihracını para ihracı izliyordu. Emperyalist dönemden hemen önceki on yılda, daha önce eşi benzeri görülmemiş dolandırıcılıklar, mali skandallar ve borsa spekülasyonları yaşandı.

Yukarıda anlatılanlar, 1980'ler ve 1990'larda yaşananlarla büyük benzerlikler içermektedir. Fakat Arendt'in meydana gelen olaylara yönelik burjuva tepkisiyle ilgili açıklaması çok daha ilgi çekicidir. Arendt'e göre, "burjuvazi, asırlar önce 'orijinal serma-

ye birikimini' (Marx) mümkün kılan ve daha fazla birikim için başlayan sıradan hırsızlığın, birikimin motoru aniden durmasın diye tekrarlanmak zorunda kalındığını ilk kez fark etmişti."[82]

Marx'ın Adam Smith'in izinden giderek "ilkel" ya da "orijinal" birikim dediği süreçler, Arendt'e göre, sermaye birikiminin tarihsel coğrafyasında emperyalizm aracılığıyla önemli ve sürekli bir güç oluşturmaktadır. İşgücü arzında olduğu gibi, aşırı birikim sorunuyla karşılaşması halinde bu sorunu alt etmek için kapitalizm, daima kendi dışında bir varlıklar fonuna ihtiyaç duyar. Eğer boş arazi ya da yeni hammadde kaynakları gibi varlıklar elinin altında değilse kapitalizm bunları üretmek zorunda kalır. Fakat Marx, teknolojik gelişmelerin yardımıyla yaratılan işsizlik aracılığıyla oluşturulan endüstriyel yedek ordu haricinde bu olasılığı düşünmemiştir.

Marx'ın Suskunluğu

Marx'ın genel sermaye birikimi kuramı, klasik ekonomi politiğin varsayımlarıyla örtüşen temel varsayımlar üzerine oturtulmuştur. Bu varsayımlar şunlardır: serbestçe işleyen rekabetçi piyasalar, yasal bireycilik, kurumsal özel mülkiyet düzenlemeleri, sözleşme özgürlüğü, uygun hukuki yapılar ve bir mübadele ve biriktirme aracı olarak paranın bütünlüğünü koruyan "kolaylaştırıcı" yönetim yapısına sahip bir devlet. Emtia üreticisi ve mübadelecisi olarak kapitalistin rolü zaten belirlenmiştir ve işgücü uygun piyasa değeri üzerinden ticareti yapılan bir meta haline getirilmiştir. "İlkel" ya da "orijinal" birikim sözkonusudur ve birikim, (her ne kadar üretimdeki canlı emek sömürülse de) "barış, refah ve eşitlik" koşullarında artık genişlemiş yeniden üretime doğru ilerlemektedir. Bu varsayımlar, klasik ekonomi politikçilerin liberal öngörüleri ya da günümüzdeki neo-liberal ekonomistlerin öngörüleri gerçekleştiği takdirde neler olabileceğini anlamamızı sağlar. Luxemburg'un dikkat çektiği gibi, Marx'ın diya-

[82] Arendt, *Imperialism*, s.15, 28.

lektik yönteminin başarısı piyasa serbestisinin –liberallerin ve neo-liberallerin amentüsü– herkesin refah içinde yaşadığı uyumlu bir devlet yaratmayacağını göstermesinde yatar. Bilakis, piyasa serbestisi daha önce hiç görülmedik düzeyde toplumsal eşitsizliğe yol açacaktır (son otuz yıldır yaşanan neo-liberal küresel trendin, özellikle de Britanya ve ABD gibi neo-liberalizme sıkı sıkıya bağlı ülkelerdeki genel toplumsal durumun gösterdiği gibi). Piyasa serbestisi ayrıca, Marx'ın tahminine göre, kronik aşırı birikim krizleriyle sonuçlanan ciddi ve gün geçtikçe büyüyen istikrarsızlıklar da yaratacaktır (günümüzde yaşadığımız türden).

Bu varsayımların elverişsiz yönü talan, dolandırıcılık ve şiddete dayalı birikimi, kapitalizmle ilgisi olmadığı ya da Luxemburg'a göre kapitalizm "dışı" olduğu düşünülen "orijinal bir aşama"ya indirgemiş olmasıdır. Çeşitli araştırmacıların son zamanlarda gözlemlediği gibi, sermaye birikiminin uzun tarihsel coğrafyası içinde "ilkel" ya da "orijinal" birikimin yağmacı uygulamalarının sürekliliği ve kalıcılığının genel bir yeniden evrimi mümkündür.[83] Bunun için, "ilkel" ya da "orijinal" birikim sürecinin yerine, ilerleyen satırlarda, "el koyarak birikim" kavramını kullanacağım.

El Koyarak Birikim

Marx'ın ilkel birikimle ilgili kuramının yakından incelenmesi, geniş kapsamlı bir süreçler bütünü ortaya koyar.[84] Toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması, çeşitli mülkiyet haklarının (ortak, kolektif ve devlet mülkiyeti) münhasıran özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, avama tanınan hakların daraltılması, işgücünün meta-

[83] Perelman, M., *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000). Ayrıca *The Commoner*'da (*www.thecommoner.org*) da ilkel birikimin salt tarihsel ya da sürekli bir süreç olup olmadığına ilişkin kapsamlı tartışmalar bulunabilir. DeAngelis <*http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis*> konuya ilişkin faydalı bir özet vermektedir.

[84] Marx, *Capital*, C. 1, ks. 8.

laştırılması, alternatif (yerli) üretim ve tüketimin bastırılması, varlıkların (doğal kaynaklar da dahil olmak üzere) sömürgeci, yeni-sömürgeci ve emperyal yöntemlerle talan edilmesi, mübadele ve vergilendirmenin parasallaşması, köle ticareti, ilkel birikimin radikal araçları olarak tefecilik, ulusal borç ve nihayetinde de kredi sisteminin yaygınlaşması bu süreçlerden bazılarıdır. Şiddet kullanma ve meşru olana karar verme tekelini elinde bulunduran devlet bu süreçleri destekleyici bir rol oynamaktadır.

Marx'ın bahsettiği ilkel birikimin bütün özellikleri, kapitalizmin şimdiye kadarki tarihsel coğrafyasında güçlü bir biçimde var olagelmiştir. Köylülerin topraklarından çıkarılması ve topraksız proleteryanın ortaya çıkışı, son otuz yıl içinde Meksika ve Hindistan gibi ülkelerde hız kazanmış, örneğin su gibi daha önce ortak mülkiyet altında bulunan doğal kaynaklar özelleştirilmiş (genellikle Dünya Bankası'nın zoruyla) ve kapitalist birikim mantığı içine oturtulmuş, alternatif (yerli, hatta ABD örneğinde ufak çaplı emtia bile) üretim ve tüketim biçimleri ortadan kaldırılmıştır. Devletleştirilmiş endüstriler özelleştirilmiş, aile çiftçiliğinin yerini tarım işletmeleri almıştır. Ve kölelik yok edilememiştir (özellikle seks ticareti biçiminde sürmektedir).

Marx'ın ilkel birikimle ilgili kuramının eleştirel bakış açısıyla ele alınması sonucunda doldurulması gereken bazı boşluklar ortaya konulmuştur. Örneğin proleterleştirme süreci, proleterleştirilecek halkların kapitalizm öncesi bilgi, beceri, toplumsal ilişki, düşünce biçimi ve inançlarının baskı altına alınması ve yok edilmesinden oluşan bir karışım gerektirir. Bu karışımda akrabalık bağları, aile ve ev düzenlemeleri, cinsiyet ve otorite ilişkileri (din ve din kurumları da dahil olmak üzere) de rol oynar. Bazı durumlarda kapitalizm öncesi yapılar, kapitalizmdeki emek kavramına uygun düşmediği için şiddetli bir biçimde baskı altına alınır. Kısaca, ilkel birikim, çatışma ve yer değiştirmenin yanı sıra kapitalizm öncesi kültürel ve toplumsal yapıların yok edilmesi ve elekten geçirilmesini de gerektirir. Mücadelenin ve işçi sınıfının oluşma koşulları büyük farklılıklar göstermektedir. Thomp-

son'ın da belirttiği gibi, işçi sınıfının içinde "kendi seçimiymiş" duygusu hâkimdir ama asla öyle değildir.[85] Bunun sonucunda, oluşan işçi sınıfında kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerden kimi izler kalır ve işçi sınıfının oluşumunu belirleyen coğrafi, tarihsel ve antropolojik farklılıklar yaratır. Proleterleştirme sürecinin ne kadar evrensel olduğunun önemi yoktur, sonuçta ortaya homojen bir proleterya çıkmaz.[86]

Marx'ın vurguladığı ilkel birikim mekanizmalarından bazılarına, geçmiştekinden daha önemli bir rol oynamak üzere ince ayar yapılmıştır. Lenin, Hilferding ve Luxemburg'un 20. yüzyılın başlarında dikkat çektiği gibi, kredi sistemi ve mali sermaye talan, dolandırıcılık ve hırsızlığın başlıca araçları haline gelmiştir. 1973'ten sonra başlayan güçlü finansallaşma dalgası, spekülatif ve talancı tarzı bakımından emsalsizdir. Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, birleşme ve kazanımlar aracılığıyla varlıkların parçalanması, ileri kapitalist ülkelerde bile tüm halkı pençesine alan yüksek borç yükü, şirket yolsuzlukları, kredi ve hisse senedi manipülasyonlarıyla varlıklara el konulması (emeklilik fonlarının hisse senedi ve büyük holdinglerde yaşanan çöküşlerle erimesi, hepsi ama hepsi, çağdaş kapitalizm denen olgunun temel özellikleridir. Enron'un iflası, birçok kişinin işsiz kalmasına ve emeklilik haklarını yitirmelerine neden olmuştur. Fakat hepsinden daha fazla dikkat edilmesi gereken, el koyarak birikimin son zamanlarda eriştiği doruk nokta olan başıboş fonlar ve diğer mali sermaye araçlarıyla girişilen spekülatif saldırılardır.

---

[85] Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class* (Harmondsworth: Penguin, 1968).

[86] Birçoğu cinsiyetle ilgili sorunların önemini vurgulayan proleterleştirmeyle ilgili çağdaş etnografyalar, kimi farklılıkları çok iyi bir biçimde ortaya koymuşlardır. Örneğin bkz. Ong, A., *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 2003); Freeman, C., *High Tech and High Heels in the Global Economy* (Durham, NC: Duke University Press, 2000); Lee, C.K., *Gender and the South China Miracle: Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).

El koyarak birikimin bütünüyle yeni mekanizmaları da artık devreye girmiş durumdadır. DTÖ müzakerelerinde fikri mülkiyet haklarına yapılan vurgu (TRIPS anlaşması –trade-related intellectual property rights–), genetik materyalin, dölleme plazmasının ve buna benzer diğer ürünlerin patent ve lisans haklarının, bunların gelişiminde önemli rol oynamış halklara karşı artık bir silah olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Biyolojik korsanlık salgın gibi her yere yayılmakta ve dünyanın genetik kaynakları birkaç büyük tıp şirketinin çıkarına yağma edilmektedir. Küremizin ortak çevresel kaynaklarının (toprak, hava, su) hızla tüketilmesi ve sermaye yoğun tarımsal üretim tekniklerinin neden olduğu çevresel bozulmalar, doğanın toptan metalaştırılmasına yol açmıştır. Kültürel formların, tarihlerin ve fikri yaratıcılığın metalaştırılması toptan el koymaları gerektirmektedir (müzik endüstrisi kültür ve yaratıcılığın sömürülmesinde önde gelmektedir). Şimdiye kadar kamu hizmeti gören varlıkların şirketleşmesi ve özelleştirilmesi (örneğin üniversiteler), her türden kamu hizmetinin (su, elektrik, telefon vs) özelleştirilmesi akımının dünyayı sarması, "ortak mülkiyetin" yeni bir "çevrelenme" akımına maruz kaldığının göstergesidir. Çevrenin bozulmasını engellemeye ve emeğin korunmasına yönelik düzenleyici kurallar tek tek yok edilmiş ve bu da kimi hakların yitirilmesine yol açmıştır. Yıllar boyu verilen sert sınıf mücadeleleriyle edinilmiş ortak mülkiyet haklarının (emeklilik aylığı hakkı, refah hakkı, sağlık güvencesi hakkı) özel alana geçmesi, neo-liberal gerçeklik adına izlenen en berbat el koyma politikalarından biri olmuştur.

Kapitalizm kan emici, talancı ve hilekâr uygulamaları içselleştirmektedir. Fakat Luxemburg'un gayet isabetli bir biçimde gözlemlediği gibi, "şiddet ve güç mücadelesi keşmekeşi içinde ekonomik sürecin katı kurallarını belirlemek çok zor" olmaktadır. El koyarak birikim çeşitli yollarla meydana gelmektedir.

Peki ama el koyarak birikim, aşırı birikim sorununun çözülmesine nasıl yardımcı olmaktadır? Hatırlarsak, aşırı birikim sermaye fazlalarının (belki işgücü fazlalarıyla birlikte), kârlı yatırım

alanları bulamadan atıl olarak kalması durumuydu. Fakat buradaki can alıcı kavram, sermaye fazlasıdır. El koyarak birikimin işlevi, bir dizi varlığı (işgücü de dahil olmak üzere) düşük (hatta bazı durumlarda sıfır) maliyetle sermaye birikiminin hizmetine sokmaktır. Aşırı birikmiş sermaye bu tür varlıkların iyeliğini ele geçirebilir ve hemen akabinde de bu varlıkları kârlı bir biçimde kullanabilir. Marx'ın tanımladığı biçimiyle ilkel birikimde bu süreç, arazinin alınmasını, çevrelenmesini, üzerinde yaşayan halkın topraksız proleteryaya dönüştürülmesini ve özelleştirilerek sermaye birikiminin hizmetine sokulmasını gerektirmektedir. Özelleştirme (örneğin Britanya'daki sosyal konutların, iletişim ve ulaşım, su-kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi) son yıllarda, aşırı birikmiş sermayeye ele geçirilecek yeni alanlar açtı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve ardından Çin ekonomisinin dışa açılması, sermaye birikimi için, o zamana kadar mevcut olmayan yeni devasa alanlar ortaya çıkardı. Eğer bu yeni alanlar açılmasaydı, son otuz yılda aşırı birikmiş sermaye ne yapardı? Başka şekilde söyleyecek olursak, 1973'ten beri kronik hale gelen aşırı birikmiş sermaye fazla sorunu yaşanmaktaysa, her şeyin özelleştirilmesini savunan neo-liberal akıma göre, özelleştirme bir çözüm yolu olabilir. Sisteme ucuz hammadde (örneğin petrol) girişinin mümkün kılınması da başka bir çözüm yolu olabilir. Böylece girdi maliyetleri düşer ve kâr oranları artabilir. Basın baronu Rupert Murdoch'ın belirttiği gibi, petrolün varilinin 30 dolar seviyelerinden 20 dolara düşmesi günümüzün ekonomik sıkıntılarına çözüm yolu olabilir. Murdoch'a ait gazetelerin tümünün Irak'a karşı yürütülen savaşı niçin bu kadar coşkuyla desteklediği ise çok az merak uyandırmıştır.[87]

Fakat aynı hedefe mevcut sermaye varlıkları ve işgücünün değeri düşürülerek de ulaşılabilir. Değeri düşmüş sermaye varlıkları, aşırı birikmiş sermaye tarafından kelepir fiyatlarla satın alınarak sermaye akımına kârlı bir biçimde geri döndürülür. Fakat

[87] Kirkpatrick, D., "Mr. Murdoch's War", *New York Times* (7 Nisan 2003), s.C1.

bunun öncesinde, bir tür kriz anlamına gelen devalüasyon dalgası gereklidir. Sistemi istikrara kavuşturmak için, krizlerin yaratılması, yönlendirilmesi ve kontrol altına alınması gerekebilir. İşte tüm bunlar, devletin girişti̇ği kemer sıkma programlarının –genellikle faiz oranları ve kredi sistemi kullanılır– özüdür. Dışsal etmenler tarafından, belli bir sektörde ya da belli bir ülkede veya kapitalist faaliyetin yürütüldüğü tüm bölgesel komplekste sınırlı krizler yaratılabilir. Bu da süper devlet gücüyle (ABD) desteklenen uluslararası mali sistemin (önderliğini IMF yapar) uzmanlık alanına girmektedir. Sonuçta, dünyanın belli bir kesimindeki devalüe edilmiş varlıklar, başka bir yerde kârlı yatırım fırsatlarından yoksun sermaye fazlaları tarafından kâra dönüştürülmek üzere satın alınır. Wade ve Venereso, bu sürecin özünü 1997-1998 Asya krizine ilişkin araştırmalarında gayet isabetli bir biçimde ortaya koymuşlardır:

> Mali krizler daima mülkiyetin ve gücün, varlıklarını etkin bir biçimde kullananlara ve kredi açma konumunda olanlara geçmesine neden olmuştur. Asya krizi de bu genel çıkarımın dışında kalmamış, krizden en fazla yarar sağlayan kesimler Batılı ve Japon şirketler olmuşlardır. Ağır devalüasyonlar, IMF'nin dayatmasıyla benimsenen mali liberalizasyon ve IMF destekli düze çıkma politikalarının bileşimi yurtiçi varlıkların yabancı sermayedarlara geçtiği son elli yılda eşi benzeri görülmemiş bir süreç başlatmıştır. O kadar ki, 1980'lerde Latin Amerika ve 1994'ten sonra Meksika'da yaşanan yurtiçi varlıkların ABD'li sermayedarlara geçmesi süreci bile gölgede kalmıştır. Bu yaşananlardan sonra insanın aklına Andrew Mellon'un şu sözü geliyor: "Depresyonda varlıklar gerçek sahiplerine geri döner."[88]

Bölgesel krizler ve yerel devalüasyonlar, kapitalizmin üzerinden besleneceği bir "öteki" yaratma araçları olarak ortaya çıkmış-

[88] Wade, R. ve F. Venoroso, "The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex", *New Left Review* 228 (1998), s.3-23.

tır. 1997 ve 1998'de Doğu ve Güneydoğu Asya'da yaşanan krizler bu duruma örnektir.[89] İnsanları işten çıkararak endüstriyel yedek ordu oluşturma olgusuyla olan benzerlik şaşırtıcıdır. Değerli varlıklar sistem dışına çıkarılarak değeri düşürülmektedir. Bu varlıklar sermaye fazlaları tarafından ele geçirilip sermaye birikimine dahil edilinceye kadar nadasa bırakılır. Fakat bu tür krizler kontrolden çıkarak genelleşme ya da 'ötekileştirme' süreci yaratılan sisteme karşı isyanlar başlatma tehlikesi taşımaktadır. Devlet ve uluslararası kurumların yaptığı müdahalelerin işlevlerinden biri el koyarak birikimin genel bir çöküşe yol açmadan meydana gelmesini sağlamaktır. Bu işlev IMF'nin yapısal uyarlanma programlarının özüdür. ABD gibi önde gelen kapitalist güçler için bu işlevin anlamı bu süreçleri kendi özel çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanarak küresel sermaye birikiminin sorunsuz bir biçimde devamını sağlayacak 'kurtarma reçetelerini' (1994'te Meksika'da yapıldığı gibi) düzenleyen soylu bir lider rolünü üstlenmektir. Fakat her spekülatif oyunda olduğu gibi kaybetme riski de bulunmaktadır: Aralık 1998'de, Rusya'nın iflasını ilan etmesinden sonra ve Güney Kore ekonomisinin çökmesine ramak kala (birkaç ay süren zorlu pazarlıklardan sonra), küresel krizlerin zincirleme tepkimeyle yayılmasından korkan ABD Hazinesi ve IMF'nin içine düştüğü panik hali bu tür ince hesapların aslında felakete ne kadar yakın olduğunu da görtermiştir.[90]

Bu tür pazarlıklarda uygulanan baskı ve rıza karışımı büyük ölçüde farklılık göstermekle birlikte hegemonyanın, hegemon devletin yararına mali mekanizmalar aracılığıyla nasıl tesis edildiğine daha yakından tanık olmaktayız. Bu mali mekânizmalar sayesinde, ekonomik açıdan aşağı kategoride bulunan devletlerin kapitalizmin gül bahçesine çıkacağı düşünülmektedir. El koya-

[89] *a.g.e.* Bu krizle ilgili başka görüşler için bkz. Henderson, "Uneven Crises"; Johnsan, *Blowback*, bl.9; *Historical Materialism* 8 (2001), özel sayı: "Focus on East Asia after the Crisis", özellikle, Burkett, P. ve M. Hart-Landsberg, "Crisis and Recovery in East Asia: The Limits of Capitalist Development", s.3-48.

[90] Gowan, *The Global Gamble*'da etkileyici bir fikir ileri sürmektedir.

rak birikim ile genişlemiş yeniden üretim arasındaki göbek bağını devlet yetkilerini arkasına alan mali sermaye ve kredi kurumları sağlamaktadır.

Olasılıklar

Öyleyse, el koyarak birikimin demir yasalarını nasıl ortaya çıkaracağız? Biliyoruz ki, el koyarak birikim belli bir düzeyde her zaman sürmektedir ve hem yasal hem de yasadışı olmak üzere zaman içinde birçok türe dönüşebilir. Örneğin ABD emlak piyasalarında "flipping" diye bilinen süreci ele alalım. Kötü durumdaki bir ev hemen hemen bedavaya yakın bir fiyata satın alınır, ufak tefek rötuşlar yapıldıktan sonra satıcı tarafından düzenlenen bir ipotekli satış sözleşmesiyle ev sahibi olma hayalleri kuran düşük gelirli bir aileye satılır. Eğer aile taksitleri ödeme güçlüğü çeker veya ortaya çıkması kaçınılmaz tamir masraflarını karşılayamazsa ev el değiştirir. Bu süreç kesinlikle yasadışı değildir (alıcılar dikkat!) fakat sonuçta, düşük gelirli aileler aldatılarak biriktirdikleri küçük tasarruflar çalınır. İşte bu, tipik bir el koyarak birikim örneğidir. Bir sınıfın varlıkları kontrol altına almasını etkileyen bu tip (gerek yasal gerekse yasa dışı) sayısız etkinlik söz konusudur.

Fakat bu arka planın ürettiği el koyarak birikim, genişlemiş yeniden üretimle ilgili başat bir birikim türü haline nasıl, ne zaman ve niçin gelmektedir? Kısmen bu soru, genişlemiş yeniden üretimdeki krizlerin nasıl ve ne zaman oluştuğuyla ilgilidir. Fakat aynı zamanda, azimli girişimcilerin ve kalkınmacı devletlerin "sisteme katılma" ve sermaye birikiminden doğrudan yararlanma çabalarını da yansıtmaktadır.

Kapitalist kalkınma mantığını benimseyen ya da bu mantık benimsetilen herhangi bir toplumsal oluşum ya da ülke, Marx'ın ilkel birikim başlığı altında açıkladığı türden geniş kapsamlı yapısal, kurumsal ve yasal değişimlere maruz kalır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, bu sorunu açık bir biçimde ortaya çıkarmıştır. So-

nuç olarak, kapitalist güçlerin ve uluslararası kurumların önerdiği "şok terapi" adıyla başlatılan vahşi bir ilkel birikim dönemi başlamıştır. Toplumsal huzursuzluk ayyuka çıkmış, özelleştirme ve piyasa reformlarının sonucunda başlayan varlıkların el değiştirmesi süreci ise hem belli bir kesime yönelik hem de genişlemiş yeniden üretimle ortaya çıkan türde yatırımların yapılmasını sağlamaktan uzaktır. Hatta son zamanlarda Çin'de uygulanan devlet kapitalizmi dalga dalga ilkel birikimi gerektirmiştir. Şanghay civarındaki başarılı devlet ve kasaba/köy işletmeleri (metropollerdeki ana endüstrilerin önemli bileşenlerini teşkil etmişlerdir), son zamanlarda ya kapanmaya ya da özelleştirilmeye zorlanmıştır. Böylelikle emeklilik aylığı yükümlüğünden kurtulunmuş, devasa bir işsiz ve yoksullar ordusu yaratılmıştır. Daha önce en azından insanca bir yaşam sunan gelir kaynaklarının değersizleşmesi ve kuruması pahasına, diğer Çin işletmelerinin dünya piyasalarındaki rekabet güçleri arttırılmıştır. İddialar yüzeysel olsa da, bu sürecin yoksullaştırdığı bölgelerde sert, hatta bazen şiddetli sınıf mücadelesi ve yerel toplumsal rahatsızlıklar başlamış gözükmektedir.[91]

Çin örneğinde, el koyarak birikim, devletin güçlü desteğiyle kapitalist kalkınma modeline başarılı bir biçimde geçişin, ödenmesi gereken diyeti olarak yorumlanabilir. El koyarak birikimin güdüleri (Çin'de olduğu gibi) içsel ya da (Güneydoğu Asya'daki kimi bölgelerde ya da Bush yönetiminin yoksul uluslara yapısal reform karşılığında yapmayı önerdiği dış yardımlarda olduğu gibi) dıştan dayatılmış olabilir. Çoğu örnekte, bu tür dönüşümlerin temelinde içgüdüler ve dış baskı bileşimi yatmaktadır. Örneğin Meksika, 1980'lerde zaten fakirleşmekte olan köylü ve yerli halka yönelik korumacı önlemleri kuzeydeki komşusundan gelen baskıyla bir kenara bıraktı. ABD, özelleştirme ve neo-liberal uygulamaları benimseme karşılığında Meksika'ya mali yardım ve

[91] Eckholm, E., "Where Workers, Too, Rust, Bitterness Boils Over", *New York Times* (20 Mart 2002), s.A4; Rosenthal, E., "Workers' Plight Brings New Militancy to China', *New York Times* (10 Mart 2003), s.A8.

NAFTA anlaşması aracılığıyla ABD pazarını Meksika ürünlerine açmayı önermişti. Fakat bu politikaların benimsenmesinde içsel güdülerin etkisi de ağır basmaktaydı. Güdülerin büyük ölçüde içsel gözüktüğü durumlarda bile dışsal koşullar önem taşımaktadır. DTÖ'nün kurulması, 1930'ların kapalı imparatorluklarına hâkim olan otarşik yapılanmaya, hatta sermaye hareketlerini sıkı denetim altında tutan 1960'ların Bretton Woods sistemine kıyasla Çin'in küresel kapitalist sistemle bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır. 1973 sonrasında ortaya çıkan koşullar –ki bunlar ABD'nin açık piyasa dayatmasının yaratacağı düşünülen sonuçların tam zıttıdır– küresel kapitalist sisteme dahil olmayı arzulayan bir ülkenin veya bir bölgesel oluşumun lehinedir – Singapur, Tayvan, Güney Kore ve başka endüstrileşmekte olan ülke ve bölgelerin dünya ekonomisindeki yükselişleri buna örnektir. Bu fırsat ortamı, endüstrisizleşme dalgalarını dünyanın ileri kapitalist ülkelerinin kıyılarına getirmiş (3. Bölüm'de gördüğümüz gibi), bir yandan da yeni endüstrileşen ülkeleri 1997-1998 krizlerinde olduğu gibi spekülatif sermaye akımları, zaman-mekân rekabeti ve el koyarak birikim dalgaları karşısında daha korunaksız bir duruma sokmuştur. İşte uluslararası kapitalizmin değişkenliğine neden olan etmen budur.

Yaşanan krizler sırasında maruz kalınan devalüasyonlar hem toplumsal refahın hem de toplumsal kurumların altını oymaktadır. Bu durum özellikle, kredi sistemi sıkışmaya başladığında ya da likidite azaldığında ve işletmeler iflasa sürüklendiğinde yaşanmaktadır. Sahipleri için varlıklarını korumanın hiçbir yolu kalmamakta ve bunları çok düşük fiyatlardan likidite sahibi kapitalistlere satmak zorunda kalmaktadırlar. Fakat koşullar çok önemli değişiklikler göstermektedir. 1930'larda Dust Bowl'da meydana gelen yer değiştirmeler ve California'ya akan okiler –okies (Oklahoma'nın yerli halkı)– (Steinbeck, *Gazap Üzümleri* romanında oki göçünü çok çarpıcı bir biçimde betimlemiştir) ABD'deki aile çiftliklerinin büyük tarım işletmeleriyle yer değiştirdiği o uzun süreçte yaşanan dramatik olgulardı. Bu geçiş süre-

cinin başlıca aracı daima kredi sistemi olmuştur. Fakat bu sürecin belki de en ilginç yönü, aile çiftçiliğini görünüşte korumaya yardımcı olmak üzere kurulan çeşitli devlet kurumlarının yaşanan geçiş sürecini kolaylaştırmakta oynadığı yıkıcı roldür.

Genişlemiş yeniden üretimden doğan kronikleşmiş aşırı birikim sorunlarının çözüm yolu olarak el koyarak birikim, 1973'ten sonra gitgide daha yaygın hale gelmeye başladı. Bu gelişmenin başlıca araçları, finansallaştırma ve büyük ölçüde ABD'nin emrindeki uluslararası mali sistemdi. Fakat kapitalist kalkınmanın ve kapitalist piyasa ekonomisinin önüne yeni alanların açılması, Güney Kore, Tayvan ve şimdi de Çin gibi küresel kapitalizmle bütünleşmek ve etkin birer kapitalist oyuncu olmak için çırpınan ülkelerde tıpkı ilkel birikim gibi önemli rol oynadı. Tüm bunların meydana gelebilmesi için sadece finansallaşma ve serbest ticaret değil, aynı zamanda, el koyarak birikim için de hep önemli bir etmen olagelmiş devlet gücünün nasıl kullanılacağına yönelik farklı bir yaklaşım da gerekliydi. Neo-liberalizmin yükselişi ve onunla bağlantılı özelleştirme politikaları yaşanan bu değişimin nasıl bir şey olduğunun göstergesidir.

Özelleştirme: El Koyarak Birikimin Ulaştığı Son Nokta

Bir ekonomi politik doktrini olarak neo-liberalizmin kökleri 1930'lara kadar geri gider. Komünizme, sosyalizme ve özel mülkiyet düzenlemelerini, piyasa kurumlarını ve serbest girişimi korumanın dışındaki her türlü devlet müdahalesine radikal bir biçimde karşı çıkan neo-liberal doktrin, 1940'larda von Hayek, Ludvig von Mises, Milton Friedman, Karl Popper gibi düşünürler tarafından oluşturulan bir düşünce yığını olarak başlamıştı. Von Hayek'in de isabetli bir biçimde öngördüğü gibi, neo-liberal düşüncelerin ana akım haline gelebilmesi için bir kuşak geçmesi gerekecektir. Akıma sempati duyan şirketlerden para yardımı alan ve özel think-tank'lar kuran neo-liberal akım, çok sayıda analiz, makale, polemik ve siyasi durum değerlendirmesiyle

1960'lara ve 1970'lere damgasını vurdu. Fakat ekonomik sorunlara çare olamayacağı gerekçesiyle hâlâ gözardı ediliyor ve dönemin genel ekonomik anlayışı tarafından gülünç bulunuyordu. 1970'lerde genel aşırı birikim krizinin iyice belirgin hale gelmesiyle neo-liberal akım, Keynezyen ve diğer devletçi ekonomi politikalarına alternatif olarak ciddiye alınmaya başlandı. 1979'da seçildikten sonra döneminin ekonomik sorunlarını çözmek için yeni politika arayışında olan Margaret Thatcher, neo-liberal akımı keşfetti ve bu akımın think-tanklarının önerilerine başvurmaya başladı.[92] Reagan'la birlikte Thatcher, devlet faaliyetlerinin odağını bütünüyle değiştirerek, refah devleti anlayışından "arz yanlı" sermaye birikimi koşullarını destekleyici devlet politikalarına keskin bir geçiş yaptı. IMF ve Dünya Bankası neredeyse bir gecede tüm siyasi çerçevesini değiştirdi ve birkaç yıl içinde neoliberal doktrin, önce Anglo-Amerikan dünyasında, fakat hemen akabinde Avrupa'nın ve dünyanın birçok bölgesinde başat politika haline geldi. Neo-liberal akımın amentüsü özelleştirme ve piyasa liberalizasyonu olduğu için, "ortak mülkiyet nesnelerinin çevrelenmesi" devlet politikalarının başlıca amacıydı. Devletin elindeki varlıklar ya da ortak mülkiyete konu değerler piyasaya sürüldü, böylece aşırı birikmiş sermaye bu varlıklara yatırım yapabilecek, bunları yenileyebilecek ve bunlar üzerinden spekülatif etkinliklerde bulunabilecekti. Yeni kârlı alanlar açılmıştı ve en azından bir süreliğine aşırı birikim sorunu çözülmüş gözüküyordu. Bir kez harekete geçtikten sonra bu akım, hem yurtiçinde hem de yurtdışında özelleştirme yapılabilecek başka alanlar aramaya başladı.

Thatcher örneğinde, ilk önce devletin elindeki çok sayıdaki lojman özelleştirildi. Kiracılıktan ev sahipliğine düşük bir ücret karşılığında geçebilen, değerli bir varlığın mülkiyetini ele geçiren ve zenginleşen aşağı sınıflara başlangıçta bu bir hediye gibi gö-

92 D. Yergin, J. Stanislaw ve D. Tergin, *The Commanding Heights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World* (New York: Simon & Schuster, 1999).

züktü. Fakat el değiştirme tamamlandıktan sonra, özellikle merkezî yerlerde emlak spekülasyonu devreye girdi. Londra gibi şehirlerin merkezinde yaşayanlar, rüşvetle, aldatmacayla ya da zorla kenar mahallelere taşınmak zorunda bırakıldı ve bir zamanların işçi lojmanları yukarı sınıfın gözde bölgeleri haline geldi. Ucuz konutların ortadan kalkması birçok banliyöde evsizliğe ve toplumsal anomiye yol açtı. Britanya'da, daha sonra gelen kamu hizmetlerinin (su, elektrik, ulaşım) özelleştirilmesi dalgası, KİT'lerin özelleştirilmesi ve diğer kamu kurumlarının (üniversiteler) girişimci mantığa göre yapılandırılması, toplumsal ilişkilerde radikal bir dönüşümü ve varlıkların aşağı sınıflardan ziyade yukarı sınıflara yeniden tahsisi anlamına geliyordu.

Varlıkların yeniden tahsisine özelleştirmenin meydana geldiği her yerde rastlanabilir. Dünya Bankası, apartheid sonrası Güney Afrika'yı özelleştirme ve piyasa liberalizasyonuyla ulaşılabilecek başarıların vitrini olarak sergilemeyi planlıyor; bu amaçla da, örneğin ya su ve kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesini ya da belediye tarafından yerine getirilen hizmetlerde "toplam maliyetin tahsil edilmesi" ilkesini destekliyordu. Savunulan kuram işlerse, kamu hizmetlerinden sağlanan gelirlerin artmasıyla kâr elde edilecek ve kamu hizmetleri daha etkin ve yaygın hale getirilebilecekti. Fakat umulan olmayacak, kamu hizmetlerinin maliyetini karşılayamayan gitgide daha fazla sayıda insan bu hizmetlerden mahrum kalmaya, bunun sonucunda gelirleri düşen şirketler de suyu düşük gelirlilerin ödeme gücünün katbekat üstünde fiyatlardan satmaya başlayacaklardır. Bu özelleştirme furyasının bir başka sonucu da, suyu satın almaya gücü yetmeyen düşük gelirlilerin başka kaynaklar bulmak zorunda kalmalarıyla çıkan kolera salgınında birçok kişi yaşamını yitirmesidir. Belirtilen amaç (herkesin evinde suyun akması) dayatılan araçlarla gerçekleştirilemedi. McDonald ve diğerleri tarafından Güney Afrika'da yapılan kapsamlı araştırmalar, "belediye hizmetlerinde maliyetlerin karşılanmasının düşük gelirlilerin sırtına dayanılmaz külfetler yüklediğini, çok sayıda insanın bu hizmetlerden mah-

rum kalması sonucunu doğurduğunu ve böylece düşük gelirli ailelerin sağlık durumlarını ve üretkenliklerini tehdit eder hale geldiğini" göstermekteydi.[93]

Aynı düşünce biçimi, Arjantin'i de olağanüstü bir özelleştirme (su, enerji, iletişim, ulaşım) histerisine sevk etti. Bu histeri sonucunda, başlangıçta muazzam bir aşırı birikmiş sermaye dalgasıyla birlikte varlıkların değerinde inanılmaz patlamalar yaşandı. Fakat bunu yoksulluk (şu anda nüfusun yarısından fazlasını esir almış durumda) ve sermayenin kaçışı izledi. Bir başka örnek olarak, Meksika'daki toprak haklarını ele alalım. Meksika devriminin ürünü olan 1917 Anayasası yerli halkların haklarını koruma altına alıyor ve bu haklara *ejido* sistemini de dahil ediyordu. *Ejido*, toprak üzerinde ortaklaşa mülkiyet ve kullanım hakları bahşeden bir sistemdi. 1991 yılında, Salinas hükümeti *ejido* topraklarının özelleştirilmesini teşvik eden ve mümkün kılan bir reform yasası kabul etti. *Ejido*, yerlilere kolektif güvenlik zemini sunduğu için, Meksika hükümeti aslında kendisini böyle bir sosyal güvenlik zeminini sürdürme sorumluluğundan kurtarıyordu. Salinas hükümetinin genelde sosyal güvenlik olanaklarını yok eden, gelir ve zenginlik dağılımı üzerinde çarpıcı etkilere yol açacak özelleştirme paketinin sonuçlarından biri bu sorumluluktan kaçıştı.[94] *Ejido* reformuna gösterilen direnç yayıldı. Tam NAFTA anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1994'te Chiapas'ta Zapatista isyanı patlak verdi. NAFTA anlaşmasıyla ortadan kalkan ithalat bariyerleri *campesinolara** bir darbe daha indirdi. Çünkü ABD'deki sübvansiyon yardımı alan (maliyetin yüzde 20'si) etkin tarım işletmelerinin düşük fiyatlı ürünleri, mısır ve diğer tahıl ürünlerini küçük tarım üreticilerinin rekabet edemeyeceği fiyat seviyelerine çekmişti. Hemen hemen açlık noktasına gelen bu

---

93 D. McDonald, ve J. Pape, *Cost Recovery and the Crisis of Service Delivery in South Africa* (Londra: Zed Books, 2002), s.162.

94 Nash, J., *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001).

İspanyolca köylü ya da çiftçi anlamına gelen bir sözcük (Ç.N.)

üreticilerin birçoğu topraklarını terk ederek, kalabalık şehirlerdeki işsizler ordusuna katılmak üzere göç etmek zorunda kaldılar. Kırsal nüfus üzerindeki benzer etkiler dünya çapında yaşandı. DTÖ kuralları sayesinde gelen ucuz ve ithal Kaliforniya sebzesi ve Louisiana pirincinin fiyatı, artık Japonya ve Tayvan'daki köylüleri de topraklarını terk etmeye zorlamaktadır. DTÖ kuralları uyarınca yürütülen dış rekabet, Hindistan'daki kırsal yaşamı da yok etmektedir. Roy'un bildirdiğine göre, "Hindistan'ın 700 milyon insanı doyuran kırsal ekonomisi boyunduruk altına alınmaktadır. Çok üreten çiftçiler de az üreten çiftçiler de zorluklarla boğuşmakta ve topraksız tarım işçileri büyük işletmeler ve çiftlikler işçi çıkardıkları için işlerini kaybetmektedirler. Bunların hepsi iş aramak üzere büyük şehirlere akın etmektedir."[95] Çin'de bir köylü ayaklanması çıkmaması için 1 milyar insanın en az yarısının kentleşme süreciyle özümsenmesi gerekeceği tahmin edilmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, büyük altyapı projeleri sosyal huzursuzluğa bir ölçüde çare olacak sonuçlar doğursa da, gelecekte şehirlerde neler olabileceği belirsizliğini korumaktadır.

Roy'a göre, özelleştirme esasen üretken kamu varlıklarının devletten özel sektöre geçmesidir. Üretken varlıklar arasında doğal kaynaklar da bulunmaktadır. Toprak, orman, su, hava. Bunlar, temsil ettiği insanların devlete emanet ettiği varlıklardır... Bunların yağmalanması ve özel şirketlere satılması tarihte benzeri görülmemiş barbarlıkta bir el koyma sürecinden başka bir şey değildir.[96]

Chiapas'ta patlak veren Zapatista isyanı, Meksika'ya yerli haklarının korunması için çok şey yapması gerektiğini göstermişti. Ortak mülkiyet mallarının özelleştirilmesi ve NAFTA'yla gelen serbest ticaretin bu hareketi tetikleyen etmenler olduğu da aşikârdı. Tüm bunlar el koyarak birikime karşı koyma sorununu ortaya çıkarmaktadır.

---

[95] Roy, A., *Power Politics* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2001), s.16.

[96] *a.g.e.*, s.43

El Koyarak Birikime Karşı Verilen Mücadeleler

Marx'ın belirttiği şekliyle ilkel birikim, şiddetli ve dönemsel mücadeleler serisini gerektirmişti. Sermayenin doğuşu barışçıl bir olgu değildi. Tarih sahnesine, Marx'ın tabiriyle "kan ve barutla" yazıldı. *The World Turned Upside Down* kitabında Christopher Hill, 17. yüzyıl Britanyası'nda bu mücadelelerin nasıl meydana geldiğine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu yüzyılda Britanya'da özel girişim ve toprak sahipleri sınıfı kapitalizm ve özelleştirmeden radikal bir biçimde uzaklaşarak oluşturulan farklı toplumsal ve komünal örgütlenme türleri çeşitli halk hareketleriyle sürekli mücadele halindedir.[97] Günümüzde meydana gelen el koyarak birikim de aynı şekilde siyasi ve toplumsal mücadelelere yol açmaktadır. Bu mücadelelerin çoğu çeşitli, olgunlaşmamış gözüken fakat yaygın küreselleşme karşıtı ya da almaşığı akımları ortaya çıkarmıştır. Bu akımlar içindeki almaşık düşünceler, yaşam biçimi ve toplumsal ilişkilerin neden olduğu diğer tarihsel huzursuzluk dönemlerinde (örneğin 1640-1648 Britanya, 1830-1848 Fransa) ortaya çıkan düşüncelerin doğurganlığıyla koşutluklar taşımaktadır. Bu akımlarda, üzerine vurgu yapılan "kamu mallarının geri alınması" teması, uzun süre öncesine ait mücadelelerin sürekliliğini göstermektedir.

Fakat bu mücadeleler, ortaya ciddi yorum ve analiz güçlükleri çıkarmaktadır. Her şeyin bir bedeli bulunmaktadır; kapitalizmin doğuşu, sert ve çoğunlukla şiddetli yaratıcı yıkım [creative destruction] dönemlerini gerektirmişti. Sınıf şiddeti tiksindirici olsa da feodal ilişkileri yok etmesi, yaratıcılığı geliştirmesi, teknolojik ve örgütsel değişim olanakları sunması ve cehalete ve hurafelere dayalı bir dünyaya bilimsel aydınlanma getirmesi, olumlu yanlarıdır. Bu bakış açısıyla, toplumsal düzenin hem kapitalizm hem de sosyalizmin mümkün olduğu bir duruma ulaşması için ilerlemek zorunda kalınan çirkin bir evre olsa da, ilkel birikimin gerekli olduğu söylenebilir. Marx (Reclus ve Kropotkin ile

[97] Hill, C., *The World Turned Upside Down* (Harmondsworth: Penguin, 1984).

William Morris sosyalizmi yandaşlarının aksine) ilkel birikimin yok ettiği sosyal yapılara çok az değer vermiştir. Ayrıca ne statükonun devamını ne de kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilere ve üretim biçimlerine dönülmesini savunmuştur. Kapitalist gelişimde ilerlemeci bir yön olduğunu ve bunun Hindistan'daki İngiliz emperyalizmi için bile söylenebileceği görüşünü benimsemiştir (ki bu, Bill Warrens'ın emperyalizmle ilgili yapıtında da belirttiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminin anti-emperyalist hareketleri açısından pek saygı uyandırmayan bir tutumdur).[98]

Bu sorun, çağdaş emperyalist uygulamaların siyasi değerlendirmesinde büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün aşırı ölçüde sömürülmesine ve birçok sömürgen uygulamayla karşılaşılmasına rağmen, dünyanın birçok kesimindeki doğrudan yabancı yatırımların, endüstriyel kalkınmanın ve yurtdışı üretim sistemlerinin yol açtığı toplumsal dönüşümler daha çetrefil bir olay örgüsü ortaya çıkarmaktadır. Bazı durumlarda, işgücü arzının büyük çoğunluğunu sağlayan kadınların konumu güçlenmemişse bile dikkat çekici bir biçimde değişmiştir. Yeni proleterya içinde endüstriyel işgücüne dahil olma ya da köyündeki fakirliğe dönme seçimiyle karşı karşıya kalan birçokları tercihini birincisinden yana kullanmaktadır. Bazı örneklerde, bu yeni proleterya önemli bir sınıfsal güç kazanmıştır. Bu güç, yeni proleteryaya kaliteli bir yaşam standardı sağlayacak gerçek maddi kazanımlar sağlamış ve bu sınıfın, kırsal kesimdeki yaşamlarına nazaran çok daha yüksek bir yaşam standardına ulaşmasını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla, örneğin Endonezya'daki sorunun 1980'ler ve 1990'larda yaşanan hızlı kapitalist endüstrileşmenin yaşam biçimi üzerindeki etkilerinden mi, yoksa 1997-1998 yıllarında yaşanan krizin, endüstrileşmeyle kazanılanların çoğunu endüstrisizleşmeyle alıp götürmesinden mi kaynaklandığı tartışmalıdır. Öyleyse hangisi daha ciddi bir sorundur? Serma-

[98] Marx'ın Hindistan'la ilgili görüşleri için bkz. K. Marx ve F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Publishers, 1972).

ye birikiminin genişlemiş yeniden üretim aracılığıyla Endonezya ekonomisine girmesi mi, yoksa el koyarak birikim aracılığıyla bu faaliyetin kökünün kazınması mı? İkincisi birincisinin mantıksal sonucu olmasına ve kitlelerin kısa dönemde fazla işgücü olarak proleteryaya dönüştürülmelerine (bazen zorla) rağmen, uzun dönemde ikincisinin, yoksul yığınların umutları, arzuları ve olanaklarına birincisinden daha fazla zarar verdiğini düşünüyorum. Dolayısıyla, genişlemiş üretime yol açan ilkel birikim ile ortaya çıkan sonucu durduran ve yok eden el koyarak birikim birbirinden çok farklı iki olgudur.

İlkel birikimin olumlu değişimlerin meydana gelebilmesi için gerekli bir etmen olduğu düşüncesi, sosyalizm altında birikim politikası sorununu ortaya çıkarmaktadır. Marxist/komünist devrimci gelenekte, kapitalist kalkınma sürecine girmemiş ülkelerde modernizasyon programlarının uygulanabilmesi için ilkel birikime eşdeğer bir olgunun gerekli olduğu varsayılır. Bu, bazen Sovyetler Birliği (kulakların ortadan kaldırılarak tarımın zorla kolektifleştirilmesi), Çin ve Doğu Avrupa'da görülen zorla kolektifleştirmede olduğu gibi ilkel birikimle aynı ölçüde şiddet anlamına gelmektedir. Bu politikalar başarılı olmamış ve bazı durumlarda zalimce bastırılan siyasi direnişlerle karşılanmışlardı. Uygulandığı her yerde bu yaklaşım, kendi sorunlarını da yarattı. Nikaragua'da, Atlantik kıyısında yaşayan Mesquito yerlilerinin, bölgede sosyalist bir kalkınma planlayan Sandinistalara çıkardıkları zorluklar, CIA'nın devrime karşı başarılı Kontra hareketini mümkün kılan bir Truva atı gibiydi.

Dolayısıyla, ilkel birikime karşı girişilen mücadeleler isyankâr akımlara yönelik hoşnutsuzluğun kaynağı olmasına rağmen, sosyalist politikalar eski düzeni korumak yerine doğrudan sınıf ilişkilerine ve devlet yetkesinin kullanılma biçimine saldırdı. Amaç, bu ilişki ve yetke biçimini dönüştürerek, tamamıyla farklı bir ilişki ve devlet biçimine ulaşmaktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, gelişmekte olan dünyayı peşinden sürükleyen devrimci hareketlerin merkezinde bu düşünce bulunmaktaydı. Bu hareketler ka-

pitalist emperyalizme karşı mücadele veriyorlardı ama geleneği korumak adına değil, almaşık bir modernite adına. Bu mücadele esnasında, geleneksel üretim sistemlerini, kültürel normları ve toplumsal ilişkileri korumak isteyenlerle karşı karşıya geldiler.

El koyarak birikime karşı çıkan isyankâr hareketler, sosyalist kalkınmacılık tarafından özümsendiklerinin farkına varamadılar. Sosyalist almaşığın pek de başarılı kabul edilemeyecek icraatları (Küba'da sağlık, eğitim ve tarım alanlarında sağlanan başlangıçtaki başarılar daha sonra cazibesini yitirecektir) ve Soğuk Savaş ortamının yol açtığı baskıcı politikalar, geleneksel solun bu sosyal akımlara baskıcı bir egemenlik kurmak yerine liderlik etmesini zorlaştırdı.

El koyarak birikim karşıtı isyankâr hareketler, genellikle farklı bir siyasi rota izlediler. Hatta bazı örneklerde, sosyalist politikalara karşı takındıkları tutum oldukça düşmancaydı. Bu tutum, bazen ideolojik fakat çoğu zaman bu tür mücadelelerin niteliğinden kaynaklanan pragmatik ve örgütsel nedenlerin ürünüydü. Bu tür mücadelelerin çeşitliliği şaşırtıcı olduğu gibi, aralarındaki bağlantıları bulmak bile neredeyse imkânsızdır. Shell'in, topraklarında meydana getirdiği tahribata karşı Ogonilerin* verdiği mücadele; Hindistan ve Latin Amerika'da Dünya Bankası destekli baraj inşaatı projelerine karşı uzun süredir yürütülen mücadeleler; biyolojik korsanlığa karşı köylülerin verdiği savaşım; genetik yapısı değiştirilmiş gıdalara karşı ve yerel üretim sistemlerinin özgünlüğünü korumak için verilen mücadeleler; kereste şirketlerinin orman kaynaklarındaki faaliyetlerini engellemek ve yerli halkların buralardan çıkarılmasını önlemeye yönelik mücadeleler; özelleştirmeye karşı verilen siyasi mücadele; gelişmekte olan ülkelerde emekçi ya da kadın hakları için verilen savaşım; biyolojik çeşitliliği koruma ve yaşam ortamının gitgide yok edilmesini engelleme kampanyaları; topraklarının elden alınmasına karşı köylülerin verdikleri mücadeleler; otoyol ve havaalanı inşa-

* Nijerya'da yaşayan bir halk. (Ç.N.)

atlarına karşı yapılan protestolar; IMF'nin dayattığı kemer sıkma politikalarına karşı yapılan yüzlerce protesto ve daha birçokları, dünyayı saran ve 1980'lerde ve sonrasında gazete başlıklarını işgal eden protesto hareketlerinin parçalarıydı.[99] Bu hareketler ve ayaklanmalar, "düzen ve istikrar" adına hareket eden devlet güçleri tarafından çoğunlukla aşırı şiddet kullanılarak bastırıldı. Askerî destek alan ya da ABD, Britanya ve Fransa gibi ülkelerin askerî eğitimcileri tarafından yetiştirilen özel kuvvetlere sahip uydu devletler, el koyarak birikime karşı çıkan eylemci hareketleri bastırma ve yok etme sisteminde liderliği üstlendi.

Bu karmaşık manzaraya, uluslararası Sivil Toplum Örgütlerinin (STÖ) özellikle 1970'lerden sonra olağanüstü denebilecek sayılara ulaşması da eklenmelidir. Bunların çoğu, kendilerini tek bir konuya odaklamışlardır (çevre, kadının statüsü, sivil haklar, emek hakları, yoksullukla mücadele gibi). Bu STÖ'lerin bazıları Batı'nın dinsel ve hümanist geleneklerinden gelmekle birlikte, diğer bazıları yoksullukla mücadele adına kurulan fakat piyasa mübadelesinin yayılması amacını güden gruplardan mali yardım alan örgütlerdi. Konuların çeşitliliği ya da amaçların kapsamından etkilenmemek çok zordur. Örneğin bir aktivist olan Roy bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Dünyamızda meydana gelenleri insanın aklı almıyor. Çok korkunç şeyler oluyor. Büyüklüğünü kestirmek, neye benzediğini tanımlamak, onunla mücadele etmek imkânsız. Farklı bir savaş vermek ve farklı mücadele yolları bulmak gerek."[100]

Bu akımlar genellikle iç çelişkiler de sergilemektedir. Örneğin çevreci grupların biyolojik çeşitliliği korumak ve yaşam ortamının yok edilmesini önlemek adına hareket ederlerken, aynı davada yerli halklar haklarını geri alma amacı gütmektedirler. Bu tür akımlara yol açan farklı koşullar söz konusu olduğu için, bunların siyasi yönelimi ve örgütlenme biçimleri, genişlemiş yeniden

[99] Gills, B. (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001), bu farklılığın bir bölümünü yansıtan mükemmel bir derleme.

[100] Roy, *Power Politics*, s.86.

üretim çevresinde toplanan akımlardan ayırt edici bir biçimde farklılık göstermektedir. Örneğin Zapatista isyanı devlet yetkesini ele geçirme ya da siyasi bir devrim yapma amacına yönelik değildi, sadece sivil toplumun bütüne yönelik daha kapsayıcı politikalar izlenmesini, farklı toplumsal grupların gereksinimlerini gözetecek ve onların gelişmelerini mümkün kılacak seçenekler üretilmesini talep etmişlerdi. Örgütsel olarak, Zapatistalar avangardizmden kaçınmışlar ve siyasi bir partiye dönüşmeyi reddetmişlerdir. Bunun yerine, devlet içinde yerli kültürünün ön plana geçtiği siyasi bir blok ya da toplumsal bir hareket olarak kalmayı yeğlemişlerdir. Böylece Meksika devlet aygıtının ülkesel güç mantığı içinde edilgin devrim benzeri bir şeyi başarmaya çalışmışlardır.[101]

Bu akımların tümünün etkisi siyasi örgütlenmeyi, geleneksel siyasi partilerin ve işçi örgütlerinin tekelinden, toplumsal eylemin siyasi dinamiklerine daha az odaklanmış sivil toplum yelpazesinin genelindeki oluşumlara yaymasıdır. Bu akımlar, siyasi odaklanma eksikliklerini günlük yaşamla ilgili politikalarla bağlantılılığı ile gidermektedirler. Güçlerini de bu bağlantılılıktan almaktadırlar. Fakat el koyarak birikimin makro politikalarını anlamaları için kendilerini yerel ve özelden soyutlamaları çoğu zaman imkânsız olmaktadır.

El koyarak birikime karşı verilen bu tür mücadelelerin hepsini tanım gereği "ilerici" kabul etmek ya da daha kötüsü, Hardt ve Negri gibi, homojen bir "kitle" [multitude] olarak görmek çok tehlikelidir.[102] Sanırım bu durum, gerçek siyasi sorunun yattığı noktadır. Marx ilkel birikimin ilerici bir yönünün de olduğu çıkarımında kısmen haklıysa, elimizi taşın altına sokmalı ve karşı karşıya kaldığımız belalı seçimleri yapmalıyız. Bunlar, küreselleşme karşıtı ya da almaşığı hareketin şu anda karşı karşıya oldu-

[101] Nash, J., *Mayan Visions*; Morton, A., "Mexico, Neoliberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis", B. Gills (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001), s.255-279.

[102] Hardt ve Negri, *Empire*.

ğu ve anti-kapitalist ve anti-emperyalist mücadeleden uzaklaşma tehlikesi içeren tercihlerdir.

Anti-Kapitalist ve Anti-Emperyalist Mücadele Alanları

Klasik Marxist/sosyalist solun benimsediği görüşe göre, üretim araçlarına sahip olamayan ücretli işçiler olarak tanımlanan proleterya tarihsel değişimin motorudur. Temel çelişki, üretim sürecinde sermaye ve emek arasındadır. İşçi sınıfı örgütlenmesinin elindeki başlıca araçlar, kapitalist sınıf egemenliğine çeki düzen vermek ya da onun yerine geçmek için devlet yetkesini ele geçirme amacı güden sendikalar ve siyasi partilerdir. Odak noktası, genişlemiş yeniden üretim olarak anlaşılan sermaye birikimi alanındaki sınıf ilişkileri ve sınıf mücadeleleridir. Diğer mücadele türleri tali ve ikincil nitelikte görülür ve periferik ya da bağlam dışı oldukları gerekçesiyle reddedilir. Elbette nüanslar ve farklılıklar vardır fakat tarihsel dönüşümün motorunun proleterya olduğu, egemen görüştür. Bu varsayım uyarınca verilen mücadeleler 20. yüzyılda özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde önemli sonuçlara yol açmıştır. Devrimci dönüşümler meydana gelmese de, işçi sınıfı örgütlerinin ve partilerinin günden güne artan gücü, geniş kapsamlı sosyal güvenliğin kurumsallaşmasını ve maddi yaşam standartlarında dikkat çekici gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Batı Avrupa ve İskandinavya'da ortaya çıkan sosyal demokrat refah devletleri, içsel sorunlarına ve zorluklarına karşın, ilerlemeci kalkınma modeli olmayı başardılar. Eğer ulus-devlet dahilinde yaşanan genişlemiş yeniden üretim çerçevesindeki tek amaca odaklanmış proleter örgütler olmasaydı böyle bir sonuçla karşılaşılamazdı. Bu başarının hakkını teslim etmenin önemli olduğunu düşünüyorum.

Tek yönlülük, sayısız dışlamayı da beraberinde getirdi. Örneğin kentsel toplumsal hareketleri solun gündemine alma çabaları, komüncü [communitarian] politikaların egemen olduğu ülkeler haricinde büyük ölçüde başarısızlığa uğradı. Atölyelerden ve fab-

rikalardan doğan politikalar daha çok geçimle ilgiliydi. Feminizm ve çevrecilik gibi toplumsal akımlar geleneksel solun gündeminin dışında kaldı. Toplumsal iyileştirme talebiyle verilen iç mücadelelerin emperyalizme özgü dışlamalarla ilişkisi göz ardı edildi (sonuçta ileri kapitalist ülkelerdeki emekçi akım, gerektiğinde emperyalizme de başvurarak, kendi ayrıcalıklarını korumaya çalışan bir emek aristokrasine dönüşmekten kendini alıkoyamadı). El koyarak birikim karşısındaki mücadeleler bağlam dışı sayıldı. Marxist-komünist solun bu tek yönlülüğü, yani proleter mücadelelere yoğunlaşarak diğer mücadele türlerinin hepsini dışlaması büyük bir hataydı. Bu iki mücadele biçimi aslında kapitalizmin tarihsel coğrafyasıyla ilintili olduğu içindir ki, sol bu düalitenin bir yönünü göz ardı etmekle yalnız kendini güçsüzleştirmekle kalmadı, aynı zamanda analitik ve programatik gücünü de zayıflattı.

Sınıf mücadelesinin 1973'ten sonraki tarihsel dinamiğinde, emekçi sınıfı hareketleri dünyanın her yerinde korumacı bir niteliğe büründü. Bu mücadelelerin ortaya çıkış biçiminde (direnişin gücüne bağlı olarak) büyük farklılıklar olmasına rağmen, küresel kapitalist kalkınmanın yörüngesini etkileyecek ölçüde güç kaybına uğradı bu hareketler. Sendika hareketlerinin ya hiç olmadığı ya da sert bir biçimde bastırıldığı, siyasi hareket olarak komünizm ve sosyalizmin şiddet kullanılarak sindirildiği –Güney Kore tek istisna– Doğu ve Güneydoğu Asya'da (Endonezya'da 1965 yılında yaklaşık 1 milyon insanı katlederek Sukarno yönetimini deviren Suharto en acımasız örnektir) hızlı bir üretim genişlemesi yaşandı. Latin Amerika, Avrupa ve Kuzey Amerika'da mali sermayenin yükselişi, ticaretin daha da serbestleşmesi ve serbestleşmiş sermaye piyasalarındaki uluslararası sermaye hareketleri emek örgütlenmesinin geleneksel formlarını "demode" hale getirdi ve sonuç olarak, bu da bu tür örgütlenmenin başarısını engelledi. Devrimci, hatta reformist akımlar (Allende yönetimindeki Şili gibi) askerî güç kullanılarak şiddetli bir biçimde bastırıldı.

Fakat genişlemiş yeniden üretimin sürdürülmesinin gitgide daha da zorlaşması, el koyarak birikim politikasına daha fazla vurgu yapılmasına yol açıyordu. Birincisiyle mücadele etmek üzere kurulan örgütsel formlar, ikincisiyle karşılaştıklarında ne yapacaklarını şaşırdılar ve mücadeleye kendilerini uyarlayamadılar. Genişleyen yeniden üretimin yükselişe geçtiği bir dönemde (1945-1973) oluşturulan sol kanat siyasi örgütlenmesi, el koyarak birikimin emperyalist sermaye birikimi örgütlenmesi içinde temel çelişki olarak ön plana çıktığı 1973 sonrası dünyasının gereklerine uygun değildi.

Sonuçta, sosyalizm ya da komünizminkine alternatif farklı bir vizyona sahip farklı bir siyasi direniş türü ortaya çıktı. Samir Amin tarafından da teşhis edilen bu farklılık, Amin'in deyimiyle kapitalizmin periferisindeki mücadelelerle ilgiliydi:

> Kapitalist genişlemenin yapısında bulunan eşitsiz kalkınma, tarihin gündemine farklı bir devrim türünü oturttu: Periferide yaşayan halkların (sınıfların değil) devrimi. Bu devrim kapitalist kalkınma karşıtı olması bakımından anti-kapitalisttir, zira varlık nedeni kapitalist kalkınmanın bu halklara tahammül edememesidir. Fakat bu, sözü edilen anti-kapitalist devrimlerin sosyalist oldukları anlamına gelmez...Koşulların zorlamasıyla karmaşık bir niteliğe bürünmüşlerdir. Bu devrimlerin, Marx'ın tasavvur ettiği klasik sosyalist geçiş sürecinde bulunmayan özgün ve yeni çelişkileri bulunmaktadır ve bu çelişkilerin ifadesi kapitalizm sonrası rejimlere gerçek içeriklerini kazandırmaktadır. Ulusal yapılanmanın içindeki üç eğilimin yani sosyalizm, kapitalizm ve devletçiliğin birleştiği ve çatıştığı bir içeriktir bu.

Amin, tartışmasına şöyle devam eder:

> Maalesef birçok çağdaş akım, periferik kapitalizmin yarattığı kabul edilemez koşullara karşı çıkan anlık halk ayaklanmalarından beslenmektedir fakat şimdiye kadar modernleş-

me ve halk özgürleşmesini bir arada getirecek çifte devrim talebinde bulunmamışlardır, sonuç olarak da bu akımların geçmişteki başarı mitlerinden beslenen temel boyutu kendisini metafizik bir söylemle ifade etmeye devam etmektedir.[103]

El koyarak birikimin münhasıran periferiye özgü bir olgu olmadığını düşünsem de, en acımasız ve insanlık dışı özelliklerinin, eşitsiz coğrafi gelişmişlik düzeyine sahip zayıf ve bozulmuş bölgelerde görüldüğünü kabul ediyorum.

El koymaya karşı verilen mücadeleler çeşitli ölçeklerde meydana gelmektedir. Birçoğu yerel, bazıları bölgesel ve bazıları da küreseldir. Dolayısıyla, devlet aygıtının kullanılması –geleneksel sosyalist ve komünist hareketlerin birincil amacı– imkânsız gözükmektedir. Sosyalist kalkınmacılığın başarı öykülerinden sıyrılınmasının yanı sıra bu yönde bir değişimin de meydana gelmesi halinde, alternatif politikalar üretecek bir zeminin oluşma olasılığı güçlenecektir. Amin'in dikkat çektiği gibi, bu tür mücadelelerin amaç ve hedefleri çok dağınıktır. Bir yerdeki çevre kirlenmesi, başka bir yerdeki kamu özelleştirmeleri, bir başka yerdeki köylülerin topraksızlaştırılması ve başka bir bölgedeki biyolojik korsanlık gibi olguların her biri kendi dinamiklerini yaratmaktadır. Dolayısıyla, sivil toplum içinde bu tür olgularla mücadele edebilecek *ad hoc* ve daha esnek örgütsel yapıların oluşturulması yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Sonuç olarak, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve küreselleşme karşıtı mücadele bütünüyle yeniden şekillendirilmiş ve çok farklı bir siyasi dinamik harekete geçirilmiştir.

Birçok araştırmacıya göre, özel niteliklere sahip bu yeni akımlar "postmodern" sıfatını hak etmektedir. Zapatista isyanı için kullanılan yakıştırma genellikle "postmodern"dir. Bu tür akım-

[103] S. Amin, "Social Movements at the Periphery", P. Wignaraja (ed.), *New Social Movements in the South: Empowering the People* (Londra: Zed Books, 1993), s.95. Bu derlemede, söz konusu temaları anlaşılır bir biçimde yansıtan birkaç bölüm bulunmaktadır.

larla ilgili açıklamalar bilgece olsa da, "postmodern", talihsiz bir yakıştırmadır. Bir sözcükle kavga etmek aptalca görülebilir fakat sözcükten bağımsız çağrışımlar önemlidir. Öncelikle, "post" önekine bağlı dönemselcilik [periodization] ve tarihselciliğin [historicism] ortaya çıkardığı bir sorun söz konusudur. Daha önce de belirttiğim gibi, kapitalizmin tarihsel coğrafyasında birçok ilkel birikim ve el koyarak birikim dönemleri mevcuttur. Eric Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century* [Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları] isimli çalışmasında, postmodernite düşüncesine hiç başvurmadan bu tür mücadelelerin bir boyutunu açıklamıştır. Bundan dolayı, Chiapas'taki değişen koşulları anlatan June Nash'in Zapatistalar için kullanılan "postmodern" yakıştırmasına katılması şaşırtıcıdır. Zira Nash, Zapatista hareketinin arka planında, hem kapitalist emperyalizmin tecavüzlerine, hem de denetim altında tuttukları her şeye devletin öncülüğünde girişilen eylemlerle el konulması tehdidine karşı yerli ve köylü halkın nesiller boyu verdikleri mücadelelerin yattığını da görmüştür. Zapatista hareketinde mücadelenin ilk önce topraklarından sürülmüş yerli unsurların *mestizolarla** ittifak kurdukları alçak ormanlık alanlarda başlaması, kanaatimce, önemlidir. Hem *mestizolar* hem de yerliler, üstünde yaşadıkları topraklardaki kaynaklardan (petrol ve kereste) elde edilen faydalardan dışlanmışlardı, ayrıca her ikisi de yoksuldu. Bu akımın daha sonra sadece "yerli halk" hareketi olarak tanımlanması, gerçek bir köken tanımlamasından çok, Meksika Anayasası'nın, yerlilerin haklarını koruma altına alan hükmüyle bağlantı kurarak meşruiyet sağlama isteğinden kaynaklanmış olabilir.[104]

El koyarak birikim ile genişlemiş yeniden üretim arasındaki "organik bağ"ın reddedilmesi geleneksel solun vizyonunu nasıl zayıflatıyor ve daraltıyorsa, "postmodern" mücadele kavramlaştırmasına başvurmak da el koyarak birikim karşıtı hareketler

* Avrupalı ve yerli kanı taşıyan melezlere verilen İspanyolca isim (Ç.N.)

[104] Wolf, E., *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: HarperCollins, 1969); Nash, *Mayan Visions*; Morton, "Mexico".

üzerinde aynı etkiyi yapmaktadır. İki düşünce ve örgütlenme biçimi arasındaki düşmanlık da küreselleşme karşıtı akım içinde açıkça kendini göstermiştir. Küreselleşme karşıtı hareket, devlet aygıtını ele geçirmek için mücadele etmeyi yalnızca bağlam dışı değil, aynı zamanda yanıltıcı bir sapma olarak da görür. Küreselleşme karşıtlarına göre çözüm her şeyin yerelleştirilmesidir.[105] Bu akım, sendika hareketini, yerini daha esnek ve açık postmodern toplumsal hareket biçimlerine bırakması gereken, kapalı modernist, gerici ve baskıcı bir örgütlenme biçimi olarak görür. Dolayısıyla, örneğin Endonezya ve Tayland'da yeni yeni gelişen, çok farklı koşulların sonucunda ve çok farklı bir toplumsal ve kültürel ortamda ortaya çıksalar da, Zapatistalarla aynı neo-liberal baskıcı güçlere karşı mücadele eden sendika hareketleri dışlanmaktadırlar. Diğer yandan, geleneksel sosyalistlerin birçoğu, sanki onlardan öğrenilecek hiçbir şey yokmuşçasına, yeni akımlara naif ve yararsız oldukları gerekçesiyle burun kıvırmaktadırlar. Bu tür bir bakış açısı, Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumu'ndaki tartışmalarda da görüldüğü gibi bölücüdür. Brezilya İşçi Partisi'nin iktidara gelişi, tartışmaları hem daha keskinleştirmekte hem de daha acil hale getirmektedir.

Fakat farklılıklar muğlak bir "kitle" kavramının ardına da gizlenemez, hem siyasi hem de analitik olarak ele alınmalıdırlar. Analitik açıdan Luxemburg'un formülasyonu çok işe yarayacaktır. Gerçekten de, sermaye birikiminin çifte özelliği bulunmaktadır. Fakat genişlemiş yeniden üretim ve el koyarak birikim olarak ifade edilen birikimin bu iki yönü, aslında birbirine bağlı, diyalektik olarak ise birbirinin içine geçmiş durumdadır. Dolayısıyla, genişlemiş yeniden üretim alanındaki (ki geleneksel solun çok fazla vurgu yaptığı bir alandır) mücadelelerle, küreselleşme karşıtı ve almaşığı hareketlerin oluşturduğu toplumsal akımların üzerinde yoğunlaştıkları el koyarak birikim karşıtı mücadeleler

[105] Buna ilişkin güçlü bir argüman şu kaynakta bulunabilir: Hines, C., *Localization: A Global Manifesto* (Londra: Earthscan, 2000). Ayrıca bkz. Wignaraja (ed), *New Social Movements*.

arasında diyalektik bir ilişki olduğu sonucuna varılabilir. Eğer içinde yaşadığımız dönem, yapılan vurgunun genişlemiş yeniden üretimden el koyarak birikime kaydığı bir dönemse ve el koyarak birikim emperyalist uygulamaların merkezindeyse, küreselleşme karşıtı ve almaşığı akımın el koyarak birikimi çözülmesi gereken temel çelişki olarak görme zorunluluğunda olduğu sonucu ortaya çıkar. Fakat bu temel çelişki, genişlemiş yeniden üretim alanındaki mücadelelerle olan diyalektik ilişki göz ardı edilerek çözülemez.

Bu noktada yeniden, birikim karşıtı tüm mücadelelerin aynı ölçüde ilerici olmadıkları sorunu ortaya çıkmaktadır. ABD'deki Milis Hareketini [Militia Movement]* ya da göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde, eski ve kutsal toprak haklarının yabancılar tarafından "istila" edildiğini düşünen fanatik akımları düşünün. Yitirilene duyulan nostaljik duygulardan oluşan bir politikanın yoksul ve ezilmiş halkların maddi ihtiyaçlarının nasıl daha iyi karşılanabileceği arayışının önüne geçmesi; dışlayıcı politikaların çeşitli coğrafi ölçeklerde alternatif bir küreselleşme yaratma ihtiyacına baskın çıkması; eski toplumsal ilişki biçimleri ve üretim sistemlerinin değişen bir dünyada yine çözüm olarak sunulması tehlikeleriyle karşı karşıyayız. Fakat bu tür sorunların ne yazık ki kolay çözüm yolları yok.

Fakat belli bir uzlaşma düzeyine ulaşılması görece daha kolay. Örneğin Hindistan'ın Narmada vadisindeki baraj inşaatı için yapılan devasa yatırımlara karşı çıkan Roy'un düşüncelerini ele alalım. Anti-modernist olmayan Roy, kırsal kesimdeki yoksul halka ucuz elektrik verilmesinin de yanındadır. Roy'un barajlar

* 1980'ler ve 1990'larda ABD'de ortaya çıkan siyasi ve paramiliter akım. Küçük ve farklı gruplardan oluşan fakat federal hükümetin Amerikan bireyleri üzerinde çok sıkı bir denetim kurduğu düşüncesi etrafında birleşen bu akım, yerel ve sivil özgürlükleri savunan ve merkezileşmiş (federal) yetkilere şüpheyle bakan 19. yüzyıldaki bir milis geleneğinden gelmektedir. Milisler: kadınları, göçmenleri, siyahları, bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini tehdit eden aşağı gruplar olarak görürler; ABD'nin NATO ve BM gibi uluslararası örgütlere girmesine karşıdırlar; Her türlü federal vergi ve düzenleme ile merkezi otoriteye karşıdırlar. (Ç.N.)

hakkındaki argümanları şu noktaları içermektedir: (a) elektrik diğer üretim türlerine kıyasla pahalı, sulamadan elde edilecek tarımsal faydalar (nadiren ölçülmüştür) ise asgari gözükmektedir; (b) çevresel maliyetler devasa boyutlardadır (bu maliyetleri bırakın ölçmeyi değerlendirme çabası bile gösterilmemiştir); (c) projeye akıtılan büyük miktarlardaki para sadece danışmanlar, mühendisler, inşaat şirketi, tribün üreticisinden (bunların da birçoğu yabancı; aralarında kötü ün yapmış Enron da var) oluşan küçük bir elitin cebine girecek; halbuki bu para başka bir yerde çok daha faydalı bir biçimde harcanabilirdi; (d) baraj konsorsiyumunun kârı devlet güvencesinde olduğu için riskin tamamını da devlet üstleniyor; (e) ister yerli isterse *dalitler** olsun, yüz binlerce kişi topraklarından, geçmişlerinden, yuvalarından koparılmaları karşılığında ne tazminat alabileceklerdir, ne de barajın maddi getirilerinden yararlanabileceklerdir. Barajın inşa edildiği bölgede yaşayanlar ne bilgilendirilmiş ne de kendilerine danışılmıştır; hükümetin bir muson mevsiminde barajı doldurmaya karar vermesiyle kendilerini bellerine kadar su içinde buluvermişlerdir. Bu, belli bir bölgede meydana gelen ve özel yöntemlerle yapılması gereken özel bir savaş ise de, el koymanın "barbarca" yönünü de içerdiği için genel sınıf mücadelesi özelliği de belirgindir.[106] Sadece Hindistan'da geçen elli yıl içinde 30 milyon insanın baraj projeleri nedeniyle yaşadıkları yerlerden sürülmesi, bu sürecin kapsamını ve acımasızlığını ortaya koymaktadır.

Kanaatimce, siyasi akımların makro ve uzun dönemli etkileri olabilmesi için, yitirilene duyulan nostaljinin ötesine geçmeleri gerekir. Bunun için de, sınırlandırılmış el koyma türleriyle (örneğin toprak reformu ya da ortak orman yönetimi gibi yeni karar alma yapıları aracılığıyla) ulaşılacak varlık transferlerinden elde edilebilecek olumlu kazanımları kabul etmeye hazırlıklı olmalı-

* Hindistan'daki kast sisteminde, en aşağı kastta bulunanların, kast sistemi kalktıktan sonra kendileri için kullanılmasını yeğledikleri, Hinduca "ezilenler" anlamına gelen sözcük.

106 Roy, *Power Politics*.

dırlar. Ayrıca, el koyarak birikimin ilerletici ve geriletici yönlerini birbirinden ayırmaya çalışmalıdırlar. Buna da ancak, kendi ayırıcı özelliklerini yitirmek istemeyen yerel akımlara göre daha evrensel bir değere sahip daha genel bir siyasi hedefle ulaşılabilir. Fakat evrensel bir hedef belirlerken, halkların, tarihin ve geleneğin içinde bulunan farklı kimlik özelliklerine (sınıf, cinsiyet, mekân, kültür vs.) de saygı gösterilmelidir. Aksi halde, Marx'ın ilkel birikim düşüncesindeki boşlukların yeniden yaratılması ve "geleneksel" ya da kapitalizm dışı sosyal ilişkiler ve üretim sistemleri oldukları gerekçesiyle reddedilen olgunun içindeki yaratıcı potansiyelin görülememesi tehlikesiyle karşılaşırız. En önemlisi de, genişlemiş yeniden üretim içindeki ve el koyarak birikim karşısındaki mücadeleler arasındaki bağlantı kurulmalıdır. Arkasına devlet gücünü almış mali kurumsal düzenlemelere karşı verilen mücadelelerde (IMF ve DTÖ karşıtı hareketlerle simgelenen muhalefet), bu iki mücadele türü arasındaki göbek bağının açıkça fark edilmesi sevindiricidir. Bu iki örgüt, gayet haklı olarak, protesto hareketlerinin başlıca hedefi haline gelmişlerdir. Siyasi sorunun kaynağının net bir biçimde anlaşılmasıyla, hegemon kapitalist güçlerin tüm dünyaya yutturduğu neo-liberal emperyalizm rejimine karşı, kapsamlı yaratıcı yıkım politikasının [politics of creative destruction] oluşturulması mümkün olacaktır.

El Koyarak Birikim Biçimindeki Emperyalizm

Josef Chamberlain 20. yüzyılın başında Witwatersrand'i ilhak ederek Britanya'yı Boer Savaşı'na sürüklediğinde, bu savaşın ana güdüsünün altın ve elmas kaynakları olduğu apaçık ortaydı. Fakat daha önce de gördüğümüz gibi, Chamberlain'in emperyalist mantığa geçişi, Britanya içindeki aşırı birikmiş sermaye sorununa içeride bir türlü çözüm üretilememesinden kaynaklanıyordu. Bu çözümsüzlük her şeyiyle, sermaye fazlalarının Britanya içinde büyük ölçekli toplumsal reform ve altyapı yatırımlarına yöneltilmesini engelleyen sınıfsal yapıyla ilgiliydi. Aynı şekilde, Bush yö-

netimini Ortadoğu'da askerî müdahaleye zorlayan etmen de, bu bölgedeki petrol kaynakları üzerinde daha sıkı bir denetim kurabilme arzusudur. Bu tür bir denetim kurma ihtiyacı, Carter doktrininden bu yana derece derece arttı. Söz konusu doktrin, Ortadoğu petrollerinin küresel ekonomiye kesintisiz bir biçimde akmasını sağlamak için ABD'nin gerektiğinde askerî müdahaleye hazırlıklı olması gerektiğini söylüyordu. Dünya ekonomisindeki resesyonlar petrol fiyatlarındaki sıçramalardan kaynaklandığı içindir ki, petrol fiyatlarının düşürülmesi geçmiş otuz yıl içinde ortaya çıkan kronik aşırı birikim sorunlarının çözüm yollarından biri olarak görülebilir. Bir önceki yüzyılın sonunda Britanya'da meydana geldiği gibi, iç reformun ve altyapı yatırımlarının mevcut sınıfsal çıkarlar tarafından engellenmesi de, ABD politikalarının gitgide daha açık bir biçimde emperyalizme dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, her ikisi de hegemonyanın sona erme sürecinin başlangıcında vuku bulan ABD'nin Irak'a müdahalesiyle Britanya'nın Boer Savaşına girmesi, güdüleri bakımından benzer olaylardır.

Fakat askerî müdahaleler emperyalist buzdağının görünen yüzüdür. Dış ve uluslararası kurumsal düzenlemeler hegemon devlet gücünün de yardımıyla, mübadele ilişkilerindeki eşitsizlikleri hegemon gücün yararına sürdürmek üzere kullanılır. İşte dünyanın diğer kesimlerinden bu yolla haraç alınmaktadır. Serbest ticaret ve dışa açık sermaye piyasaları, kapitalist dünya içindeki ticaret, üretim, hizmet ve finans sektörlerine hâkim olan ileri kapitalist ülkelerde üslenen tekelci güçlerin çıkarına hizmet eden başlıca araçlar haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, ABD'nin (ve daha az ölçüde Avrupa'nın) gücünü arkasına alan IMF ve DTÖ gibi örgütlerin kurumsal baskılarıyla tüm dünya piyasalarını dışa açılmaya zorlamak, korumacı duvarlarını yıkmak istemeyen ülkelere de kendi devasa pazarını kapamak el koyarak birikimin başlıca aracına dönüşmüştür.

Genişlemiş yeniden üretimin yol açtığı kronik aşırı birim so-

runları ortaya çıkmasaydı ve iç reformlarla çözüm yolları üretilmesine siyasi olarak burun kıvrılarak bu sorunlar çözümsüz bırakılmasaydı elbette bunların hiçbiri önem taşımayacaktı. Bir çözüm yolu olarak, neo-liberalizm ve özelleştirme politikalarıyla simgelenen el koyarak birikimin önem kazanması, dünyanın şu ya da bu bölgesinde dönem dönem patlak veren devalüasyonlarla ilgilidir. Çağdaş emperyalist uygulamanın merkezinde bu devalüasyonlar yatmaktadır. Kısaca, İngiliz burjuvazisinin 19. yüzyılın son otuz yılında keşfettiği olguyu Amerikan burjuvazisi yeniden keşfetmiştir. Arendt'in anlatımıyla bu, "birikimin motoru aniden durmasın diye", ilkel sermaye birikimini mümkün kılan "adi hırsızlığa nihayetinde yeniden başvurulmak zorunda kalınmasıdır."[107] Eğer durum buysa, 'yeni emperyalizm' eskinin tekrarından başka bir şey değildir, tek fark değişik bir yer ve zamanda ortaya çıkmasıdır. Mevcut sorunlarla ilgili olarak bunun yeterli bir kavramlaştırma olup olmadığı, değerlendirilmeyi beklemektedir.

[107] Arendt, *Imperialism* s.28.

5
BASKIYA RAZI OLMA

Kapitalist emperyalizm, gücün ülkesel ve kapitalist mantığı arasındaki diyalektik ilişkiden doğar. İki mantık farklıdır ve kesinlikle biri diğerine indirgenemez ama birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ne var ki, sonuçlar zaman ve mekâna bağlı olarak ciddi farklılıklar gösterebilir. Her mantık, diğerinin kapsaması gereken çelişkiler ortaya çıkarır. Örneğin, sermayenin sonsuz birikimi, buna paralel siyasi/askerî güç birikimi gerektirdiği için, ülkesel mantık içinde dönemsel krizlere neden olur. Siyasi denetim ülkesel mantık içerisinde değişirse, sermaye akımı da uyum sağlamak için değişmek zorundadır. Devletler işlerini kendilerine özgü kurallara ve geleneklere göre düzenlerler ve dolayısıyla farklı yönetim tarzları oluştururlar. Burada, değişken coğrafi gelişmeler, jeopolitik mücadeleler ve emperyal politikaların farklı şekillerine yönelik bir temel oluşturuldu. Bu yüzden emperyalizm, öncelikle tüm çeşitleriyle kapitalist devlet teorisini çözme-

ye çalışmadan anlaşılamaz. Farklı devletler, farklı emperyalizm modelleri ortaya koyarlar. 1870-1945 yılları arasında hüküm süren Britanya, Fransa, Hollanda, Belçika vb. emperyalizmleri birbirinden oldukça farklıdır. Emperyalizmler, imparatorluklar gibi birçok yapı ve şekle girerler. İlk önce gücün ülkesel ve kapitalist mantığının, daha sonra kapitalist devletin iç ve dış ilişkilerinin çifte diyalektiğine başvurarak, emperyalizmin farklı kapitalist biçimlerine yönelik sağlam yorumsal çerçeve oluşturmakta uzun mesafe alabileceğimize inanıyorum.

Bu çerçevede, ABD'deki neo-liberal emperyalizmin yeni muhafazakâr emperyalizme dönüşmesini düşünün. Kapitalist küresel ekonomi, 1973-1975 yıllarındaki aşırı birikim krizine karşı yeniden şekillendi. Finansal hareketler, gücün kapitalist mantığını ifade etmede en önemli bir araç haline geldi. Ama Pandora'nın mali sermaye kutusu açılınca, devlet organlarında uyarlayıcı değişimler yapılmasına yönelik baskılar arttı. ABD ve Britanya önderliğinde birçok devlet, adım adım neo-liberal politikaları benimsemeye başladılar. Diğer devletler, önde gelen kapitalist güçleri ya gönüllü olarak ya da IMF'nin dayattığı yapısal düzenlemeler zoruyla taklit etmeye çalıştılar. Neo-liberal devlet genellikle kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirerek serbest mal ve sermaye piyasası kurmaya çalıştı. Çalışma disiplinini korumak ve "iyi bir iş ortamı"nın gelişmesine yardımcı olmak zorundaydı. Eğer bir devlet bunu yapamıyor veya yapmayı reddediyorsa, "başarısız" veya "haydut" devlet sınıflandırılmasına dahil edilmeyi göze alıyor demekti. Sonuç olarak, emperyalizmin farklı neo-liberal biçimleri ortaya çıkıyordu. 1970'ten önce belli belirsiz olan el koyarak birikim, kapitalist mantığın başlıca niteliği olarak tekrar ortaya çıkıyordu. Bununla iki görevi yerine getirdi: Bir yandan düşük maliyetli malların piyasaya çıkması sermaye fazlasının tüketilmesi için geniş alanlar yaratırken, diğer yandan sermaye fazlası devalüasyonunun maliyetinin korunmasız ve zayıf bölgelerin ve toplumların sırtına yüklenmesinde bir araç vazifesi gördü. Dalgalanma ve sayısız kredi ve likidite krizleri küresel ekonomi-

nin kaçınılmaz bir özelliği olduğu sürece, sermaye birikiminin başlıca merkezlerini korumak amacıyla emperyalizm IMF gibi kurumlar aracılığıyla bunları yönetmek durumundaydı. Wall Street-Amerikan Hazinesi-IMF kompleksi, Avrupa ve Japon makamlarıyla birlikte bunu başarıyla yürütmektedir.

Ne var ki, finansallaşmanın yurtiçinde maliyeti ağırdı: sanayinin gerilemesi, batık kredileri takiben hızlı enflasyon aşamaları ve kronik yapısal işsizlik. ABD de savunma, enerji ve tarım sektörleri hariç, üretim üstünlüğünü yitirdi. Küresel piyasaların mal ve sermaye hareketlerine açılması, diğer devletlerin ekonomilerinin de dışa açılmasını beraberinde getirdi. Küresel ekonomide ilk başta tüketici durumunda olan bu devletler, daha sonra sermaye fazlası yaratan ülkeler konumuna geldiler. Bir sonraki aşamada ise, ekonomik rakip olarak dünya sahnesine çıktılar. Her gelişen sermaye birikim merkezi, bölgesel etki alanını tanımlayarak kendi sermaye fazlası için sistematik zaman-mekân sabiteleri oluşturmaya çalıştıkça, Avrupa'da, Doğu ve Güneydoğu Asya'da "alt-emperyalizmler" [sub-imperialisms] ortaya çıktı. Birbirleriyle çakışan bu etki alanları, sermayenin mekânsal açıdan kolaylıkla hareket etmesine yol açıyor ve ülke sınırlarını kaldıran karşılıklı bağımlılıklar yaratıyordu.

Bununla birlikte bu sistem, çokuluslu şirketlerin genel müdürleri, finansörler ve rantiyenin oluşturduğu küçük sınıf için hayli yararlıydı. Bir çeşit ulusaşırı [transnational] kapitalist sınıf doğdu ve bu sınıf, Londra ve Frankfurt gibi güvenli sermaye merkezlerinde ve Wall Street'te yoğunlaştı. Bu sınıf, her zaman olduğu gibi, ABD'yi varlık değerlerini ve dünya çapındaki mülkiyet haklarını koruma mekanizması olarak gördü. ABD'de ekonomik gücün yoğunlaştığı gözlenirken, beklendiği gibi, diğer bölgesel mali güç yoğunlaşmaları da ortaya çıktı. Avrupa ve Japon piyasalarında toplanan sermaye, kapitalist kurumların matrisinde doğru pozisyon alan hemen her rantiye gibi payını alabilecekti. Borç krizleri Brezilya ve Meksika'yı sarsabilir, likidite krizleri Tayland ve Endonezya'nın ekonomilerini yok edebilirdi ama bu arada,

her ülkede bulunan rantiye unsurları sermayelerini korumakla kalmaz, yurtiçinde bir üst sosyal sınıfa geçebilirdi. Ayrıcalıklı sınıflar, Bombay'da, San Paulo'da ve Kuveyt'teki yaldızlı gettolara kapanırlar ve Wall Street'teki yatırımlarının meyvelerinin keyfini çıkarabilirlerdi. Wall Street'in parayla dolu olması, bu paraların hepsinin Amerikalılara ait olduğu anlamına gelmiyor. Para Amerikalıların olsun veya olmasın, Wall Street'in işi, yönettiği paraların kârlı bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Kapitalist sınıfın gücünün coğrafi dağılımı, sadece rantiyeler ve mali çıkarlar için geçerli değildir; üretim sermayesi de mekânsal dalgalanmalardan ve değişen ülkesel mantıklardan faydalanır. Elektronik, ayakkabı ve gömlek üreten uluslararası firmalar coğrafi hareketlilik vasıtasıyla olağanüstü kazançlar elde ettiler. Ama daha sonra diğer sosyal gruplar da aynı şeyi yaptılar. Örneğin Çin'in iş diasporası durumunu çok güçlendirdi, çünkü hareketlilikten kazanç sağlamaya istekliydi ve bunun için gerekli araçları vardı. Latin Amerika'ya ve Güney Afrika'ya akan Tayvanlı ve Güney Koreli taşeronlar olağanüstü işler başarırlarken işe aldıkları personel korkunç derecede acılar çekmişti.[108]

Sayıları giderek artan ulusaşırı kapitalist finansör, yönetim kurulu başkanı ve rantiye sınıfının, ülkesel egemenliği, çıkarlarını koruyan ve dünyanın zenginliklerini toplamalarına yardım eden bir çeşit kurumsal yapı olarak görmeleri ilginçti. Mekân olarak sınırlı bu sınıf, ulusal bağlılıklara veya geleneklere çok az önem göstermekteydi. Çok-ırklı, çok-etnili, çok-kültürlü ve kozmopolit olmasının bir önemi yoktu. Eğer mali bakımdan acil bir durum varsa veya kâr arayışı fabrikaların kapatılmasını ve üretim kapasitesinin düşürülmesini gerektiriyorsa hemen gereken yapılıyordu. Örneğin Amerika'nın mali çıkar grupları, ABD'nin üretim üstünlüğünün zayıflamasından son derece memnundu. Bu sistem, Clinton döneminde Rubin-Summers idaresindeki Ameri-

[108] Hart, G., *Disabling Globalization: Places of Power in Post-Apartheid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).

kan Hazinesi'nin uluslararası olayları çok riskli olsa da Wall Street rantiyesinin çıkarına yönlendirmesiyle zirveye ulaştı. Hazine, Japonya, Avrupa ve hepsinden önemlisi ABD'deki finans merkezlerinin, malları çok ucuza kapatmalarına izin verdi. Bu sayede, ağır devalüasyonlar ve geçim imkânlarının yok edilmesi pahasına, Doğu ve Güneydoğu Asya'dan gelen rekabet disipline edildi. Gerçi bu, gelişmekte olan dünyanın 1980'lerden sonra yaşadığı sayısız borç ve finans krizlerinden sadece bir tanesiydi.

Yurtdışındaki emperyalizm, yurtiçinde kronik güvensizlik yaratıyordu. Orta sınıfların içindeki birçok unsur, ülke, ulus ve geleneklerin savunmasını, vahşi neo-liberalizme karşı silah olarak görmeye başladı. Söz konusu sınıflar, vahşi sermayenin etkilerinden korunmak için gücün ülkesel mantığını harekete geçirmeye çalışıyordu. Bir zamanlar ulus-devleti ve imparatorluğu sıçratan ırkçılık ve milliyetçilik, küçük burjuvaların ve çalışan sınıfın mali sermayenin kozmopolitliğine karşı kullanabileceği bir silah olarak yeniden ortaya çıktı. Sorunların sorumluluğunu göçmenlere yıkmak elitlerin çıkarları için uygun bir şaşırtmaca yolu olduğundan, özellikle neo-faşist hareketlerin toplumsal destek kazandığı Avrupa'da ırk, etnik köken ve din temelinde dışlayıcı politikalar gelişti. Büyük şirketler ve finansal elitler 1996 yılında Davos'ta toplandı. Bu toplantıda, sanayileşmiş demokrasilerdeki küreselleşmeye karşı "artan tepkinin, birçok ülkede ekonomik faaliyetler ve sosyal istikrar üzerinde yıkıcı bir etkisinin olabileceğine" ilişkin endişeler dile getirildi. Halk arasında hâkim olan "acizlik ve endişe" atmosferi, "yeni bir popülist politikacının doğmasına yol açabilir" ve bu da "kolaylıkla isyana dönüşebilirdi."[109]

Oysa o zamana kadar küreselleşme karşıtı hareketler yeni yeni ortaya çıkmaya başlıyor, kamu mallarını geri istiyor ve ulusal, bölgesel ve yerel farklılıkların gelişebileceği bir dünya talebiyle,

[109] Klaus Schwab ve Claude Smadja'dan alıntı, D. Harvey, *Spaces of Hope* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000), s.70.

mali sermaye güçlerine ve bunların önde gelen kurumlarına (başta IMF ve Dünya Bankası) saldırıyordu. Devletin, açıkça finansörlerin yanında yer alıp el koyarak birikim politikasında başrolü üstlenmesiyle bu hareket sivil toplum kurumlarının, gücün farklı derecelerdeki ülkesel mantığını yerellikten küreselliğe dönüştürebileceğini düşündü (çevreci hareketlerde olduğu gibi). Sahtekârlığın, yağmacılığın ve şiddetin yayılması birçok şiddet olayını tetikledi. Düzgün işleyen piyasaya bağlı olduğu düşünülen hoşgörü de yok olmaya başladı. Tüm dünyada patlak veren protesto hareketleri, devlet güçleri tarafından çoğunlukla acımasızca bastırıldı. Amerika'nın gizli müdahalesi ve askerî yardımıyla, dünya çapında düşük yoğunlukta bir savaş sürdürülüyordu.

Bu muhalefet hareketleri, işçi örgütlerinin, sendika ve siyasi parti gibi geleneksel biçimlerinden özellikle kaçınarak kendi otonom sosyal örgüt biçimlerini geliştirmeye çalıştılar ve hatta gruplarını geliştirmek veya vahşi kapitalizmden korunmak için gücün ülkesel mantığını informel olarak oluşturdular (Zapatistalar'ın yaptığı gibi). STÖ'ler (bazıları hükümetlerce desteklenmekteydi), bu sosyal hareketleri kontrol edip bazı kanallara yönlendirme amacı güdüyordu. Bu kanalların bazıları devrimci ise de, diğerleri gücün neo-liberal rejimiyle uyum sağlamaya dönüktü. Ama sonuçta yerel, yaygın ve hayli farklı sosyal hareketler, mali sermaye ve neo-liberal devletler tarafından yönetilen, neo-liberal uygulamaların önünü kesmek veya bunları ertelemek için savaşmaya daha da kışkırtılmış oldu.

Neo-liberalizmin doğasında olan değişkenlik, sonunda ABD'nin merkezinin başına bela oldu. 1999 yılında yüksek teknoloji ürünü dot.com ekonomisinde başlayan çöküş, mali sermayenin aslında arsız muhasebe oyunları ve tamamen boş kıymetlerle desteklenen fiktif sermayeden başka bir şey olmadığını gösterdi. 11 Eylül olaylarından önce bile, neo-liberal emperyalizmin içten içe zayıfladığı, Wall Street'teki varlık değerlerinin bile korunamayacağı ve neo-liberalizm ve emperyalizm biçimlerinin günlerinin artık sayılı olduğu belliydi. Asıl sorun şimdi ortaya

çıkmıştı: gücün kapitalist ve ülkesel mantığı arasında ne tür bir ilişki ortaya çıkacak ve bu ilişki nasıl bir emperyalizm doğuracaktı?

İnançlı bir Hıristiyan olan George W. Bush'un biraz da şansın yardımıyla ABD başkanlığına seçilmesi yeni muhafazakâr düşünürleri iktidara yaklaştırdı. İyi finanse edilen ve kendilerinden önceki neo-liberaller gibi çok sayıda "think-tank" ile organize olmuş yeni muhafazakârlar, uzun bir süre iktidara kendi gündemlerini kabul ettirmeye çalıştılar. Onların gündemi neo-liberallerden farklıydı. Gündemlerinin ilk maddesinde, yurtiçinde ve tüm dünyada düzenin kurulması ve bu düzenin saygı görmesi vardı. Bu, üstte güçlü bir liderlik, altta ise azalmayan bir sadakat ve belirgin bir güç hiyerarşisinin inşa edilmesini gerektirmekteydi. Yeni muhafazakârlığın belkemiği ahlaki ilkelere bağlı kalmaktı. Bu bağlılıktan dolayı, çok farklı inançlara sahip olan köktendinci Hıristiyanlarla aynı temeli paylaştıkları söylenebilir. Örneğin 11 Eylül'den sonra Jerry Falwell ve Pat Robertson (her ikisi de hareketin en önemli liderlerindendir), bu felaketin toplumun kürtaja ve eşcinselliğe göz yummasına kızan Tanrı'nın gazabı olduğunu iddia etmişlerdi. Amerika'nın en çok izlenen güncel olaylar programlarından birinde diğer konuklar Siyonizm'e olan inançlarını dile getirip Şaron'un Filistinlilere karşı uyguladığı şiddet politikasının kaçınılmaz olarak Armageddon* ve İkinci Geliş'e** yol açacağını ve bu politikanın desteklenmesi gerektiğini ifade ederken, Falwell de Hz. Muhammed'in ilk büyük terörist olduğunu savunmuştu. Bugün Amerika'da *Revelation and Armageddon* adlı kitaba olan inanç çok yaygın (örneğin Reagan da inanıyordu). Avrupalılar için, Amerikalıların yaklaşık üçte birinin bu tür inançları (evrim yerine yaratılışa inanmak dahil) olduğunu anlamak zordur. Bu kişilere göre, savaşın dehşeti (özellikle Ortadoğu'da) Tanrı'nın iradesinin dünyaya yansımasıdır. Bugün Ameri-

* (İncil'den) Kıyamet gününde Tanrı ile şeytan arasında gerçekleşecek savaş (Ç.N.)

** Hz. İsa'nın yeniden dünyaya geleceğine ilişkin inanç (Ç.N.)

kan ordusunun büyük kısmını, bu inancın yaygın olduğu güney eyaletlerinden gelenler oluşturmaktadır.

Yeni muhafazakârlar söz konusu ilkelere inanarak iktidarda kalamayacaklarını bilmelerine karşın, Hıristiyan sağın nüfuzu küçümsenemez. Bu noktada, Şaron'un Filistinlilere yönelik şiddetli baskı politikasına (köktendinciler Armageddon doğrultusunda atılmış bir adım olarak görüyor) bir sınırlama getirilememesi dikkat çekiyor. Bu tavırların, Arap dünyasıyla girilecek bir çatışmada, İslami cihada karşı Hıristiyan haçlı seferleri söylemine kaymasına engel olmak, dolayısıyla Huntington'ın inandırıcılıktan uzak medeniyetler çatışması tezinin jeopolitik bir gerçeğe dönüşmemesi çok zor görünüyor.[110]

Yeni muhafazakârların dışişlerine ilişkin görüşleri *The Project for the New American Century* [Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi] adlı kitapta yayımlandı ve 1997 yılında yürürlüğe konuldu.[111] Başlık, Luce'nin 1941 yılında yayımlanan kitabında olduğu gibi, ülkesel (territorial) denetimden ziyade yüzyıldan söz etmektedir. Bu yüzden kitap, Luce'nin benzer isimle 1941 tarihli kitabında başvurduğu ve Smith tarafından saptanan kaçamakların tümünü tekrarlamaktaydı.[112] Proje, "birkaç temel öneriden oluşuyor: Amerikan önderliği hem Amerika hem de tüm dünya için iyidir; bu önderlik, askerî güç, diplomatik enerji ve ahlaki ilkelere bağlılık gerektirir; ve bugün, dünya liderliğine oynayan çok az siyasetçi vardır." Bu ilkeler, Bush'un 11 Eylül yıldönümünde yaptığı konuşmada açıkça dile getirilmişti (bkz. 1. Bölüm). Bilinen Amerikan değerleri olmasına karşın bu ilkeler dünyaya, özgürlük ve demokrasi, özel mülkiyete, bireysel haklara ve hukuka saygı gibi terimlerle evrensel davranış kuralları olarak sunuldu. Proje aynı zamanda, "Amerika'nın uluslararası olaylara güçlü ve ilkeli bir şekilde müdahale etme siyasetine destek sağlamak" amacındaydı.

110 S. Huntington, *The Clash of Civilizations and Remakin of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1997).

111 İnternet adresi: <*www.newamericancentury.org*>.

112 Bkz. Smith, *American Empire*.

Bu, dünyaya, uygun davranış kurallarını ihraç etmek, gerekirse dayatmak demekti. Projenin asıl üyeleri ise, eski Reagan ve Bush yönetimlerinden gelmişti. Bu kişiler, Eisenhower'ın çok önceden öngörüp uyardığı ve Reagan döneminde güç kazanan "askerî endüstri kompleksinin" önemli temsilcileridir. Bu kişilerin birçoğu Bush yönetimine katıldı. Clinton yönetiminde önemli mevkiler, Rubin ve Summers'ın idaresindeki Hazine Bakanlığı'nda idi ama yeni Bush yönetimi, savunma uzmanlarının –Cheney, Rumsfeld, Wolfowitz ve Powell– uluslararası politikayı yönlendirebileceğine inanıyor ve yurtiçinde düzeni sağlamak için de bir Başsavcıya –Ashcroft– güveniyor. Dolayısıyla, yeni muhafazakârların egemen olduğu Bush yönetimi, askerî endüstriyel komplekse (ve enerji ile tarım gibi Amerikan endüstrisinin önemli birkaç sektörüne) karşı borçludur ve ahlaki kararlarında köktendinci Hıristiyanlar tarafından desteklenmektedir. Köktendincilerin görevi, gücün ülkesel mantığı içerisinde, azınlık önderliğindeki siyasi gündeme güç sağlamaktır. Bunu yaparken yurtiçi ve yurtdışındaki düzen arasındaki bağlantıyı çok iyi kavradıkları anlaşılmaktadır. "Dışarıda imparator olmak, yurtiçinde zorbalık gerektirir ama bunu farklı ifade etmeli" diyen Arendt'in fikirlerini kabullenmişlerdir. Yurtdışında askerî faaliyette bulunmak, ülke içinde askerî disiplin gerektirmektedir.

Irak, uzun zamandır, yeni muhafazakârlar için bir endişe kaynağıydı ama "Pearl Harbor büyüklüğünde bir felaket" olmadan, halkın askerî bir harekâtı desteklemesi zor görünüyordu. 11 Eylül'ün altın değerinde bir fırsat sunmasıyla, toplumsal dayanışma ve vatanseverlik kullanılarak yeni bir Amerikan milliyetçiliği yaratıldı. Bu yeni Amerikan milliyetçiliği, farklı bir emperyalist girişim ve yurtiçi denetim oluşturulmasında gerekli olan zemini sağlayabilirdi. Liberallerin çoğunluğu, hatta ABD'nin emperyal faaliyetlerini eleştirenler bile, yönetimin teröre karşı açtığı savaşı destekledi ve ulusal güvenlik uğruna bazı toplumsal özgürlüklerden ödün vermeye hazırdı. Eleştirenler ve muhalefettekiler vatansever olmamakla suçlanarak bastırıldı. Medya ve siyasi parti-

ler de yönetimin saflarına katıldı. Bu yoğun destek, siyasi liderliğin, özellikle Patriot and Homeland Security Acts [Yurttaş ve Yurt Güvenliği Yasaları] başta olmak üzere çeşitli baskıcı yasaları, hemen hiç muhalefetle karşılaşmadan yürürlüğe koymasını sağladı. Sivil haklara acımasız sınırlamalar getirildi. Sürüler halinde toplanarak Guantanamo Körfezi'ne getirilen "şüpheliler", burada yasadışı olarak, avukatları olmadan ve bırakın yargılanmayı, adli herhangi bir yardım almadan aylarca tutuldular. Polis, "terörist" şüphesiyle keyfî tutuklamalar yapmaya başladı ve bu arada küreselleşme karşıtları bile tutuklandı. Katı izleme teknikleri uygulanmaya başlandı (FBI, kütüphanelerden ödünç alınan kitap kayıtlarını, kitap satışlarını, internet bağlantılarını, öğrenci kayıtlarını, dalış kulüplerinin üye kayıtlarını vs. görmeye yetkiliydi). Hükümet, yoksullara destek programlarının bütçelerinde ulusal dava adına kesinti yapma fırsatı da yakaladı. Ayrıca, daha çok, toplumun yüzde birini oluşturan zengin sınıfa yönelik olarak, ekonomiyi canlandırma bahanesiyle vergi indirimine gitti ve hatta Wall Street'teki varlık değerlerini artırabileceği inancıyla, hisselere uygulanan vergiyi kaldırmayı önerdi. Fakat bu tür politikaların ve Amerikan Anayasası'nı açıkça ihlal eden kısıtlamaların sürdürülmesi, yalnızca dış karışıklıklarla mümkün olabilirdi. Washington, Madison ve diğer birçok kişi işte bundan korkmuşlardı. 11 Eylül olaylarının beraberinde getirdiği tehditlerden ve muhalefetin bastırılmasından dolayı, liberal düşüncedekiler bile, Afganistan'ın işgal edilmesi, Taliban'ın bozguna uğratılması ve El Kaide üyelerinin tüm dünyada yakalanması gerektiği düşüncesinin arkasından sürüklendiler.

Kazanılan bu ivmenin sürdürülmesi ve büyük tutkuların gerçekleştirilmesi için, paranoid bir Amerikan politikasının hayata geçirilmesi gerekiyordu. Yeni muhafazakârlar, uzun süredir, Irak, Iran ve Kuzey Kore ve diğer sözde "haydut devletlerin" dünya düzenine yönelttiği tehdit üzerinde duruyordu. Fakat bunun ardında, dünya sahnesinde güçlü bir rakip olma potansiyeline sahip olan Çin'e karşı duyulan korku vardı. 1990'larda yeni

muhafazakârlar ve askerî endüstri kompleksinin oluşturduğu ittifak, Clinton'a askerî harcamaları artırması ve iki bölgede –örneğin, Irak ve Kuzey Kore gibi "haydut devletler" ile– eşzamanlı savaşmaya hazırlık yapması yönünde baskı yapıyordu. Irak, jeopolitik konumu ve diktatörlük rejimi nedeniyle merkezi önemdeydi. Çünkü petrol zenginliğinden dolayı mali bakımdan disipline edilemeyen dikta rejimi, tüm Ortadoğu'ya hâkim olacak ve petrol akışının üzerindeki denetimiyle küresel ekonomiyi esir alabilecek laik bir Pan-Arap hareketinin lideri olabilirdi. Hatırlayınız, daha 1980'lerde Başkan Carter, petrolün bu yönde kullanılmaya çalışılmasının kesinlikle hoş görülmeyeceğini ve Amerika'nın bölgeye doğrudan askerî müdahalede bulunacağını ilan etmişti. Birinci Körfez Savaşı'nın Bağdat'ta rejim değişikliğine neden olmamasının bir nedeni de, BM'nin bu konuda bir kararının olmamasıydı. Irak'a uygulanan BM kararı, her iki taraf için de tatmin edici değildi. Iraklılar direndikçe yaptırımlar uygulandı, gönderilen silah denetçileri sınır dışı edildi, kuzeyde oluşturulan özerk bölgede Kürtler askerî tehditlerle korundu ve ABD ile Britanya kuzey ve güneyde çizilen uçuşa yasak bölgelerde denetim uçuşları yaptıkça, Irak semalarında düşük yoğunlukta bir savaş devam etti. Irak'ı "haydut devlet" olarak nitelendiren Clinton, Bağdat'ta rejimin değiştirilmesini amaçlıyordu ama yöntemi, gizli faaliyetlerde bulunmak ve açık ekonomik yaptırımlar uygulamakla sınırlıydı. Bu yöntem, yeni muhafazakârlara göre kesinlikle bir işe yaramazdı.

11 Eylül'den sonra, yeni muhafazakârların ellerinde artık bir "Pearl Harbor" vardı. Irak'ın El Kaide ile açık bir bağlantısının olmaması ve teröre karşı savaşımın öncelikli olması ise durumu zorlaştıran etmenlerdi. Afganistan işgalinde ordu yeni silahlarının çoğunu sahada deneyerek Irak veya başka bir yerde neler yapabileceğinin provasını yapmış oldu. Bu süreçte ABD, Hazar Denizi, petrol bölgelerini vurabilecek menzilde olan Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri üsler kurdu. (Hazar Denizi'nin petrol rezerv kapasitesi hâlâ bir sır; ve Çin, bu bölgenin bir yerinde kendisine

bir parça yer edinip hızla artan yurtiçi talebi karşılayacak petrol kaynaklarını sağlama almak için çırpınıyor.) Altı ay içerisinde Taliban'ın yenilmesiyle, ABD yönetimi dikkatini Irak'a yoğunlaştırmaya başladı. 2002 yılının yaz aylarında, artık ABD'nin her ne olursa olsun Irak'ta rejim değişikliğini zorlayacağı belli oldu. İşin güç yanı ise, bunun Amerikan kamuoyuna ve uluslararası topluma nasıl haklı gösterileceğiydi. Bu noktadan sonra her türlü sis perdesinin ardına saklanan yönetim, söylemlerini günlük olarak değiştirerek, belgelenmemiş iddiaları kanıtlanmış gerçekler gibi sunmaya başladı. Yönetim, Irak'ta zaten her gün yoğun askerî harekâtta bulunan (ve kendisini buradan kurtarması çok güç görünen) İngiltere'yle birlikte bir irade koalisyonu oluşturmaya çalıştı. ABD, önce BM'nin bu konuda bir rol üstlenmesine karşı çıktı ve hatta Kongre'nin onayına bile ihtiyacı olmadığını iddia etti ama daha sonra yurtiçinden ve yurtdışından gelen bazı baskılara boyun eğmek zorunda kaldı. Ama yönetim, 11 Eylül'den sonra yaratılan yeni milliyetçiliği sabırla geliştirdi ve bu milliyetçiliği, ulusal güvenlik için zaruri gördüğü, Irak'taki rejim değişikliği projesi için kullandı. Bu emperyal projeyi ise, yurtiçi denetim mekânizmalarını (ülke içerisindeki terör alarmları ve diğer güvenlik korkularıyla) daha ağırlaştırmak yönünde kullandı. Yine Arendt'in zekice tespit ettiği gibi, maalesef, milliyetçilikle emperyalizm, ırkçılığa başvurulmadan birleştirilemez. İslam ve Araplara yönelik genel küçümseyici imaj ve Arap ülkelerinden gelen ziyaretçilere ve göçmenlere yönelik resmî tutumların hepsi, ABD'de yükselen ırkçılık akımının göstergesidir. Bu tavırlar, gelecekte ABD'ye yurtiçinde ve dışında tahmin edilemeyecek kadar büyük zararlar verebilir.

Yöneticilerin muğlak açıklamaları eşliğinde hızlı bir değişim süreci yaşanmasına karşın, yeni muhafazakârların emperyal projelerinin ne yöne gittiğini anlamak mümkün. O nedenle, gittikleri yönü özetlemeye ve karşısındaki güçlükleri değerlendirmeye çalışacağım.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Almanya nasıl

imar edildiyse, yeni muhafazakârlar Irak'ın da aynı şekilde yeniden yapılandırılabileceğine inanmaktadırlar. Irak'ta Batı standartlarında zengin bir tüketim toplumu yaratılacak ve bu ülke, tüm Ortadoğu ülkeleri için bir model olabilmesi amacıyla liberalleştirilerek kalkındırılacak. Gerekli toplmsal, kurumsal ve siyasal altyapı Amerikan yönetimince kurulacak ama yetkiler zamanla klientelist Irak siyasal yönetime bırakılacak (muhtemelen Japon liberal parti kadar zayıf olması tercih edilecek). Irak askerden arındırılmış olarak kalacak ama Körfez bölgesinde kalan ABD güçlerince korunacak.[113] Yeniden yapılandırmanın finanse edilmesi ve savaşın maliyetinin karşılanması için kullanılacak Irak petrolü, umulan o ki, daha sonra küresel ekonominin iyileşmesine yardımcı olmak için dünya pazarlarına ucuz fiyatla satılacak (euro yerine dolarla tabii ki).

Ancak, yeni muhafazakârların emperyal tutkuları bunlarla sınırlı değil. Şimdiden İran (Irak'ın işgal edilmesinden sonra ABD askerlerince tamamen kuşatılmış ve tehdit altındadır) hakkında atıp tutmaya ve Suriye'ye karşı "sonuçlar"dan bahseden konuşmalar yapmaya başladılar. Bu düşünceler o kadar yüksek sesle dile getirilmeye başlandı ki, Britanya Dışişleri Bakanı, Britanya'nın Suriye veya İran'a karşı düzenlenecek bir askerî harekâta kesinlikle katılmayacağını ifade etmek zorunda kaldı. Ama zaten yeni muhafazakârlar, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in baştan beri söylediği gibi, ABD'nin, hedeflerini gerçekleştirmek için Britanya'ya ihtiyacı olmadığını, gerekirse tek başına hareket edeceğini söylemiyor mu? Suudi Arabistan'da yapılacak reformların, hem iktidarın İslamcılara geçmesini (bu Bin Ladin'in ilk hedefiydi) hem de Amerikan karşıtı köktendinci öğretinin Suudiler tarafından desteklenmesini önleyeceğini düşünen ABD, bir yandan da İran ve Suriye üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu arada ABD, "şok ve dehşet" diye adlandırdığı askerî yeteneği Irak'ta denemiş ve geliştirmiş oldu. Bu yetenek, Kuzey Korelilerin Seul'e

[113] Bu formül şu kaynakta çok iyi anlatılmıştır: Johnson, *Blowback*.

yönelttiği yüzlerce uzun menzilli füzeyi veya isterse Kuzey Kore'nin tüm silah gücünü ve nükleer kapasitesini on iki saatlik bir vuruşla yok edebilir.

Tüm bunların arkasında gizlenenin, aslında jeopolitik bir düşünce olduğu ortaya çıkmaktadır. Irak'ın işgal edilmesi, Suudi Arabistan'ın reforma tâbi tutulması ve İran ile Suriye'nin bir şekilde üstün Amerikan askerî gücü ve varlığına teslim olmasıyla ABD, petrol üretim merkezlerinden birisi olmaya başlayan ve sadece küresel ekonomiye değil ABD'ye karşı çıkmaya cüret eden her devlete petrol sağlayan (ve en az elli yıl daha petrol sağlayacak) Avrasya üzerinde yaşamsal önemde bir köprübaşını tutmuş olacaktı (bkz. 2. Bölüm). Bu köprübaşı, Amerika'nın bir elli yıl daha küresel üstünlüğünü korumasını sağlayacak. Eğer ABD, Polonya ve Bulgaristan gibi Doğu Avrupa ülkeleri ve (çok sorunlu) Türkiye'nin yanı sıra güneye doğru Irak ve Ortadoğu ile ittifaklarını güçlendirebilirse, Avrasya'da Batı Avrupa'yı Rusya ile Çin'den ayıran güçlü bir hat çizmiş olacaktır. İşte o zaman ABD, dünyayı askerî yönden denetim altında tutacak askerî ve jeostratejik bir konuma gelmiş olacak ve petrol aracılığıyla da küresel ekonomiye yön verebilecektir. Bu, Avrupa Birliği'nden gelebilecek potansiyel bir rekabete karşı kısmen önemli olsa da; yeni muhafazakârlara göre asıl ciddi tehdit, ekonomik ve askerî bakımdan yeniden dirilişiyle Asya'da liderliğe oynayabilecek Çin'dir. Görünüşe göre, yeni muhafazakârlar kendilerini sadece küresel üstünlük planları kurmaya adamışlardır.[114] Pax-Americana'ya göre düzenlenmiş dünyada tüm kesimlerin, serbest piyasa kapitalizminin şemsiyesi altında gelişeceği ümit edilmektedir. Yeni muhafazakâr görüşe göre, dünyanın diğer bölgelerindeki insanlar (en azından mülk sahibi olan sınıflar), ekonomik olarak kalkınmaları amacıyla, serbest piyasa kapitalizmi içinde kendilerine tahsis edilen alan için minnettar olacaklardır ve olmalıdırlar da.

Tabi asıl çözülmemiş sorun ise, bu projenin işleyip işlemeye-

[114] Armstrong, "Dick Cheney's Song of America".

ceğidir. Şüphesiz, ordu içinde ve hatta Bush yönetiminde bile projenin uygulanabilirliğine inanmayan veya projeye tümden karşı çıkanlar vardır. Yönetimde güçler dengesi, yeni muhafazakâr bloğun lehinde ama böyle kalmayabilir. Dengelerin değişmemesi, büyük oranda, Irak'taki askerî harekâtın başarılı olması ve dolayısıyla yeni muhafazakârların itibarlarının artmasına bağlı. Aksi takdirde saygınlıkları çok zedelenecek. Bağdat'ın uzun süre işgal edilmesi, bu harekâtın Irak'ı işgal harekâtı değil özgürleştirme savaşı olduğunu öne süren doktrine ciddi zarar verecektir.

Ancak, yeni muhafazakârlara karşı duran güçler de çok güçlüdür. Öncelikle, bu proje ne kadar çok açığa çıkarsa Almanya, Fransa, Rusya, Çin ve diğer ülkeler kendi aralarında bir ittifak kurmaya o kadar çok zorlanmış olur. Kissinger'ın korktuğu (bkz. Sayfa kitabın orijinalinde 85), birleşik bir Avrasya güç bloğu, ABD ile çatıştığında kaybeden taraf olmayabilir. Ayrıca eğer ABD, İran ve Suriye'ye baskı yaparsa, Britanya da Amerikan emperyalizmine verdiği desteğini çekmek zorunda kalacaktır. İspanya ve İtalya (kamuoylarının aksine) gibi, ABD'yi destekleyen Avrupa ülkelerinin hükümetleri de kesinlikle iktidardan düşer ve bu durum Avrupa'yı Amerikan planlarının aksine şimdikinden daha birleşmiş bir blok haline getirir. Ve muhtemelen, Birleşmiş Milletler'deki küresel muhalefet daha güçlenir ve ABD daha da fazla tecrit edilir.

Yeni muhafazakârlar Amerika'nın ahlaki önderlik kapasitesini boşa harcadıkları için, ABD'nin iradi rızayla önderlik etme yeteneği azalmış durumdadır. Kültürel etkisini bile yitirmeye başladı. ABD aslında, Birleşmiş Milletler'de rıza satın almaya çalışmak zorundaydı (BM'de sanki geleneksel Chicago politikasıyla davranıyor). Fakat ekonomik bakımdan darboğazda olmasına ve sonuçları konusunda tehdit edilmesine karşın, bir NATO üyesi olan Türkiye'nin satın alınamaması derin bir sorunun göstergesidir. Aslında dünyada pek az ülke gerçekten rıza gösteriyor. Samimi destek veriyor görünen İngiltere'nin desteği bile, kendi kamuoyunun gözünde şüphelidir. ABD, rızayla hegemonya kurmaktan

vazgeçmiş ve baskıyla üstünlük kurmaya çalışmaktadır. ABD, uzun süredir, Colin Powell'ın ifadesiyle (bkz. s. kitabın orijinalinde 80), "mahallenin kabadayısı olmayı istemektedir." Ama ABD'nin kabadayılılığının kabul edilebilir olduğunu, çünkü Amerika'nın her zaman doğru şeyi yaptığına inanıldığını söyleyen Powell yanılmaktadır. 15 Şubat 2003 günü dünya çapında düzenlenen savaş karşıtı gösterilerle temsil edilen küresel halk muhalefeti de mücadele edilmesi gereken bir güçtür.

Yeni muhafazakârların hararetle savundukları görüşe göre ABD, tüm dünyada düzeni kurup yararlarını gösterdiği zaman, Amerikan militarizmine karşı çıkan halk ve hükümetler düzeyindeki muhalefet büyük ölçüde dağılacaktır. Bu görüş, ütopyacılıktan başka bir şey değil ama kısmen dahi uygulanabilmesi, ortaya çıkan bu yararların niteliğine ve nasıl dağıtılacağına bağlıdır. Ancak, yeni muhafazakârlık ile neo-liberalizm, serbest sermaye ve mal piyasalarının herkese özgürlük ve refah getirebileceği inancıyla iç içe geçmiştir. Yeni muhafazakârların tüm yaptığı, küresel çapta başlattıkları düşük yoğunluklu savaşı sorunları bir defada kökten çözebileceğini varsaydıkları çarpıcı bir mücadeleye dönüştürmektir. ABD, el koyarak birikime dayanan bir ekonomi politik izleyecek (en başta Irak petrolüne el konulması geliyor) ve kapitalizmin çağdaş biçimlerinin yarattığı eşitsizliklerle mücadele adına ise kesinlikle hiçbir şey yapmayacaktır. Girişimciliği ve beceriyi vergi indirimiyle ödüllendirmenin herkesin yaşam kalitesini yükselteceğini varsayan yeni muhafazakârlar, bu eşitsizlikleri güçlendirmek için her şeyi yapacaktır. Bundan, el koymaya karşı küresel mücadelenin azalacağını değil artacağını bekleyebiliriz. Dolayısıyla, neo-liberalizmin uygulanabileceği alanları kısıtlamak isteyen hükümetleri işbaşına getirmeyi (örneğin Brezilya'da Lula) hedefleyen küreselleşme karşıtı veya almaşığı hareketler yoğunlaşacaktır. Bu noktada, neo-liberal saldırganlığa karşı savunma aracı olarak, dışlayıcı politikaların ve milliyetçiliğin kullanılmasını incelemeye gerek yok. ABD, milliyetçilik ve emperyalizmi birleştirmek için ne kadar çok ırkçılığa

yönelirse, bu tür bir parçalanmanın önüne geçmek de o kadar zorlaşır.

Bunun ötesinde, yeni muhafazakâr emperyal projenin, Arap dünyasında, genel olarak da İslam dünyasında nasıl algılandığı çok önemli. Bu açıdan, yeni muhafazakârlar tehlikeli bir bölgeye adım atmaktadırlar. Arap dünyasıyla herhangi bir yakınlaşma girişimi, öncelikle Arap-İsrail çatışmasının kabul edilebilir bir çözümüne dayanmak zorundadır. Bush yönetimi bu konuda, (özellikle İngiltere'den gelen) dış baskılara yanıt olarak bazen homurdansa da tamamen suskun sayılır. ABD'nin kayıtsız kalıyor görünmesinin ve Şaron'un politikalarına bir sınırlama getirmemesinin sebebi, dinî nedenlerden dolayı köktendinci Hıristiyanlarca desteklenen Siyonist çıkar odaklarının çalışmalarıdır. Bölgede yayılmış Amerikan emperyal gücüyle Filistin sorununa bir çözüm getirilememesi, Arap dünyasında ve diğer bölgelerde ABD için daimi bir tehdit oluşturacaktır. Hiç şüphesiz bu sorun zaman zaman İsrail ve ABD'ye yönelik şiddet olaylarıyla kendini gösteren muhalefetin kaynağı olacak ve hatta İslam ülkelerinde reformları tetikleyecektir. İkinci olarak, İslam dünyasının köktendincilikten ve antidemokratik uygulamalarından vazgeçirilmesinde Irak'ın model olabileceğini iddia eden görüş tümüyle saçma olmasa da, gerçeklik payı çok az olan bir teze dayanmaktadır. Amerikan himayesinde Irak birdenbire zengin, gelişmiş, kapitalist ve demokratik olabilir mi? Bu noktada Irak'ın seçimi önem kazanıyor çünkü Irak sadece petrol zengini bir ülke değil, aynı zamanda bilimsel becerisi ve teknik bilgisi olan bir ülkedir. Hatta ABD ile Saddam beraberce yok etmeden önce, önemli bir imalat ve tarım altyapısına sahipti. Sermaye fazlası bütün bunların nasıl yeniden inşa edileceğinin çaresini mutlaka bulacaktır ama ticareti, finansal akışı ve aşırı birikimi büyük ölçüde yönlendiren neo-liberal kurallar dikkate alındığında, Irak'ın gelecek birkaç yıl içerisinde Güney Kore'ye denk bir ülke olacağına inanmak zor görünüyor. Ayrıca son yirmi yılda kapitalist tarzda ekonomik

kalkınma için çabalayan Pakistan ve Mısır gibi ülkelerin, önemli ölçüde aldıkları Amerikan desteğine karşın başarısız olmaları göz önüne alındığında, model ülke etkisinin pek sınırlı kalacağı anlaşılıyor. Eğer küresel ekonomik büyüme, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan çarpıcı büyümeyi yakalarsa, Irak iktisadi bakımdan kalkınabileceği ortamı bulmuş olur.

Bu bizi, şu anda hüküm süren ekonomik durumla ve yeni muhafazakâr emperyalizmin uygulamaya çalıştığı ülkesel mantıkla uyumlu ve tutarlı olan gücün kapitalist mantığına götürüyor. İki mantık arasında açık bir çelişki olmasa da derin bir tutarsızlık var gibi görünüyor. Bu durumda ya ülkesel mantık ya da kapitalist mantık diğerini kabullenmeli, aksi halde feci sonuçlara katlanmak zorunda kalacaklar. O halde bu ayrışmanın temel belirtileri nedir?

Öncelikle, savaşın maliyeti var. En az 200 milyar dolar olan bu maliyet belki çok daha büyük rakamlara ulaşacak. Askerî harcamaları finanse edecek sermaye fazlası elbette var ama sermaye fazlası da karşılığında kendi kârını talep edecektir. Bu kâr, silah tüccarlarının ve inşaat mühendislerinin elde ettiği kazançlar ve/veya devlet borçlarına karşılık yapılan faiz ödemeleri şeklinde olabilir. Irak'a düzenlenen askerî harekâtın getirisinin bir parçası olarak, örneğin petrolün varil fiyatı 20 dolara düşmüyorsa, ülkeyi bombalamanın sermaye dolaşımına ve birikim sürecine üretken bir katkı sağladığından söz edemeyiz. Tabi Irak petrolü savaş masraflarını karşılamak için kullanılabilir ama bu da ülkenin kalkınmasını ve dolayısıyla Ortadoğu'ya kapitalist kalkınmada model ülke olmasını imkânsızlaştıracaktır. Irak petrolünü her ikisini de finanse edecek düzeye çıkarmanın ise yıllar alacağı söyleniyor. Dahası, Irak'ın 200 milyar dolar eski dış borcunun (64 milyar doları sadece Rusya'ya) yanı sıra, Kuveyt'i işgal etmesi karşılığında ödemesi gereken yaklaşık 100 milyar dolar tazminat borcu var. Eğer ABD vesayeti altındaki Irak bu borçlarını ödemezse, (Rusya'nın öncülük edeceği) büyük bir uluslararası gürültü kopacaktır.

Dolayısıyla ABD'nin, savaşı finanse etmesinden başka çıkar yolu olduğu söylenemez. ABD'de, büyüyen bütçe açığının genel sonuçları en iyi koşullarda bile pek yumuşak olmayacaktır. Ancak, ekonomik durgunluğun had safhada olduğu, varlık değerlerinin düştüğü ve vergi gelirlerinin azaldığı bugünkü durumda, askerî amaçlı bu derecedeki bütçe açığı ekonomiyi canlandırmaktan ziyade daha da durgunluğa itecektir. Askerî harcamaların ekonomiyi uyarıcı bir unsur olduğuna inanılır ("askerî Keynescilik" de denir) ama bu uyarıcı, kısa dönemde çok etkilidir (sürenin uzunluğu, tüketilen malzeme ve ekipmanların tekrar yerine konulmasına bağlıdır). Mevcut konjonktürde, bu yöndeki uyarıcıya karşılık, insanları seyahat etmekten veya riskli herhangi bir faaliyete katılmaktan alıkoyan (yönetimin kendi amaçları için açıkça kullandığı) bir korku havası ve azalan bir tüketici güveni söz konusu. Bu nedenle, havayolu şirketleri ya iflas etti ya da iflas etme noktasında; turizm ve eğlence acenteleri ise ciddi ekonomik sıkıntıda. Yurt çapında işten çıkarmalar artıyor, sosyal koruma mekânizmaları (sağlık sigortası ve emeklilik fonları) ciddi şekilde zarar ediyor. Örneğin 1973-1975 döneminde olduğundan bile daha kötü durumda olan New York şehrinin ekonomisi, büyüyen bütçe açığıyla birkaç yıl içinde teknik olarak iflas etme noktasına gelecek görünüyor.

Bu sorun, Amerikan ekonomisinin dıştaki kötü durumundan dolayı daha da ağırlaşıyor. Yabancıların alacağı, devlet borçlarının üçte birini, şirketlerin borçlarının ise yüzde 18'ini oluşturuyor. ABD'nin bugün, sürekli artan cari hesap açığını kapatmak için günlük 2 milyar doların üzerinde yabancı yatırım akışına ihtiyacı var.[115] Daha önce değinildiği gibi, bu durum, Amerikan ekonomisini sermaye kaçışına karşı olağanüstü savunmasız hale getiriyor. Hatta dünya piyasalarında doların düşüşüyle, kaçışın işaretleri görülmeye başlandı. ABD'yi destekleyen mali sermaye güçleri bakı-

[115] Krueger, A., "Economic Scene", *New York Times* (3 Nisan 2003), s.C2; Madrick, J., "The Iraqi Time Bomb", *New York Times* (6 Nisan 2003), Sunday Magazine, s.48.

mından durum tersine dönebilir. 1990'lardaki ekonomik patlama yıllarında ekonomik gücün yurtiçine yönlendirilmesine karşın, Bush yönetiminin etkili müdahalede bulunamadığı kapitalist mantık, ekonomik gücün ABD'den çekilmeye başladığına işaret ediyor. Tayland, Endonezya ve Arjantin'e kaçan ve ekonomik büyümelere yol açan spekülatif sermaye, yine bu ülkelerden kaçarak ani ekonomik çöküntülere neden olmuştu. Aynı şekilde, 1990'larda Wall Street'e giren spekülatif sermaye akışı da ekonomik patlamaya sebep olmuştu. Elbette şartlar biraz farklı; dolar, her zaman küresel sermaye için güvenli bir liman olmuştur ve senyoraj yetkisi hâlâ ABD'de. Ancak, hükümete duyulan güven çok önemli ve iktidarda, askerî endüstri kompleksin, yeni muhafazakârların ve hatta maalesef köktendinci Hıristiyanların egemen olduğunu gören sermaye mantığı, yaşamını sürdürmek adına, Washington'da yönetimin değişmesi için çalışacaktır. Bu, yeni muhafazakâr emperyalizmin feci sonu demektir. Eğer bu gerçekleşmezse, kalıcı bir savaş ekonomisine geçişin yol açtığı büyük sermaye kaçışı ABD'nin ekonomik intiharı anlamına gelecektir. O zaman ABD, küresel üstünlüğünü ne pahasına olursa olsun sürdürmek için son çare olarak umutsuzca militarizme yönelecektir.

Bununla birlikte, yeni muhafazakâr emperyalizmin yol açabileceği zararın bir yönü daha var. ABD'nin emperyal gücünü tek başına göstermesi gerektiğini savunanlar, kapitalist sermaye birikim ve dolaşım kurumlarındaki ülkesel bütünleşmeleri ıskalıyorlar. Yabancı menşeli malların, yurtiçinde üretilenlerin üçte biri veya yarısı fiyatına satıldığı bir ekonomide, Fransız ve Alman mallarına karşı Amerikan boykotu tehdidinin ve karşılığında Avrupalılardan gelecek boykotun pek bir anlamı olmuyor. Gerçekten, neo-liberalizm muhalifi akımların ve savaşın güçlendirdiği milliyetçilik, uluslararası sermaye akışına ve birikim dinamiklerine sınırlamalar getirebilir. Sermaye dolaşımı ve birikimine ilişkin bölgesel oluşumlara geçiş (belirtileri görülmeye başlandı), medeniyetler çatışması tezinin zemin kazandığı ortamda, yükselen uluslararası milliyetçilik ve ırkçılıkla daha da artabilir. Fakat

bloklar arası rekabette dışlayıcı politikalar izleyen bölgesel güç blokları oluşturma girişimleri, 1930 ve 1940'lardaki küresel kapitalizm krizlerine neden olmuştu. Durum bu şekilde devam ederse Lenin haklı çıkacak. Ve sanırım kimse aynı şeyleri tekrar yaşamak istemeyecektir.

Neo-liberal politikaların ekonomik düzeyde sürdürülmesi, birikimin diğer araçlarla artırılmasını veya en azından sürdürülmesini gerektirir (örneğin el koyarak birikim). Sonuçta doğal olarak, halk hareketlerinin devlet güçlerince bastırılmasına karşı küresel direniş dalgasının büyümesi gerekiyor. Eğer küresel birikim sorununu hafifletecek bir yol bulunamazsa, son yirmi yıldır küresel ekonominin önemli bir parçası konumuna gelen düşük yoğunluklu savaşın sürdürülmesi gerekecektir. Daha önce işaret ettiğim gibi, tek çözüm olasılığı, Çin'de gerçekten ilkel, sert ve devasa bir birikim programının uygulanmasıdır. Dünyanın sermaye fazlasını çekecek bu program, ekonomik büyümeyi tetikleyecek ve kamu altyapısını geliştirecektir. Bu sürecin Çin'de bir karşı devrime yol açmayacağı varsayılmaktadır. Bu süreç eğer başarıyla sonuçlanırsa, Çin'in sermaye fazlalığını çekmesi, hem askerî hem de özel sektör açısından verimsiz bir tüketim kapasitesine sahip olan ve ülkeye giren sermaye akışıyla beslenen ABD için bir felaket olacaktır. Sonuçta, ABD ekonomisine yönelik, 1930'lardaki Büyük Bunalım'dan bu yana eşi benzeri görülmemiş sertlikte "yapısal düzenlemeler" ve kemer sıkma politikaları gündeme gelecektir. Böyle bir durumda ABD, Çin'i durdurmak için petrol üzerindeki gücünü kullanarak Orta Asya'da ve belki küresel çapta jeopolitik bir çatışma başlatacaktır.

Geçici olsa da, sorunun üretimin kapitalist kurallarına göre tek çözümü, küresel çapta bir çeşit yeni bir "Yeni Anlaşma" [New Deal]'dır. Bu yeni "Yeni Anlaşma", sermaye dolaşım ve birikimini neo-liberal zincirlerinden kurtararak özgürleştirmek; devlet gücünü daha müdahaleci ve paylaştırıcı yönde düzenlemek; mali sermaye gücünü frenlemek; uluslararası ticaretle ilgili görüşleri medyaya dikte ettiren oligopol ve monopollerin ezici gücünü (özellik-

le askerî endüstri kompleksinin gücünü) demokratik yollardan denetlemek demektir. Sonuçta, Kautsky'nin çok önceden öngördüğü gibi, kapitalist güçlerin koalisyonuyla ulaşılan daha yararlı yeni bir "Yeni Anlaşma" emperyalizmine dönülecektir.

Bugün Avrupa'da tercih edilen ultra-emperyalizmin olumsuz sonuçları ve yan anlamları var. Blair'in danışmanlarından Robert Cooper'a bakacak olursak, ultra-emperyalizm 19. yüzyılın uygar, barbar ve vahşi devlet ayırımını; postmodern, çağdaş ve modernleşmemiş devletler sınıflandırmasıyla yeniden canlandırmaktadır. Bu sınıflandırmada, çağdaş işbirlikçi tavrın koruyucuları olarak postmodernler, doğrudan veya dolaylı araçları kullanarak, diğer devletleri, evrensel (aslında "Batılı" ve "burjuva") normlara ve hümanizm (aslında "kapitalizm") ilkelerine uymaya ikna edecektir. Çoğunluğu Avrupalı olan bu postmodern devletler, bu görüşe göre kesinlikle "eski Avrupa" değildir. Sorun şu ki bu sınıflandırma, kendi ülkeleri gibi "medeni" ülkelerdeki temsili hükümetleri göklere çıkaran John Stuart Mill gibi 19. yüzyıl liberallerine, neden Hindistan'ı vesayet altında tuttuklarını ve neden sömürgelerinden zorla vergi almakta haklı olduklarını açıklamaya yarıyordu. Genişlemiş yeniden üretim yoluyla birikim yapılmadığı için, liberal emperyalizmin Avrupa versiyonu, neo-liberallerin kullandıkları ve birikim motorunun durmaması için tüm dünyada uyguladıkları el koyarak birikim politikası batağına saplanıp kalmak durumundadır. Kolektif emperyalizmin bu türünün, el koyarak birikimle ve kapitalizmin saldırgan biçimiyle yaşamını sürdüren ve bazı durumlarda bunlara direnen dünya nüfusunun geniş kesimleri tarafından kabullenilmesi zor olacaktır. Cooper gibi yazarların kullandıkları şekliyle liberal oyun, sömürgecilik sonrası dönemin yazarlarına çok tanıdık gelecektir.[116]

---

[116] Cooper, R., "The New Imperialism", *Observer* (7 Nisan 2002). *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999) adlı kitapta U. Mehta tarafından Cooper'ın formülasyonuna yöneltilen eleştiri, söz konusu tezlerle karşı karşıya konulduğunda onları çürütücü niteliktedir. Bu noktada şu kaynaktaki

Elbette, başka birçok radikal çözüm yolları da var ama mevcut konjonktürde hem yurtiçinde hem de uluslararası zeminde, ABD ile Avrupa'nın öncülüğünde yeni bir "Yeni Anlaşma"nın yapılması, ezici sınıf güçleri ve onlarla çarpışan özel çıkarlarla mücadele etmek için şüphesiz yeterlidir. Ve yeterli miktarda uzun vadeli zaman-mekân sabitesi bulunmasıyla bu yeni "Yeni Anlaşma"nın, aşırı birikim sorunlarını, en azından birkaç yıllığına hafifletebileceği ve el koyarak birikim yapma gereksinimini azaltabileceği düşüncesi, demokratik, ilerici ve insani güçleri "Yeni Anlaşma"nın arkasında birleştirebilir ve anlaşmanın gerçekten uygulanmasını sağlayabilir. Bu, ABD'de yeni muhafazakârların ortaya attığı ham militarist emperyalizmden çok daha az şiddet içeren ve çok daha yararlı bir emperyal yönelim önermektedir.

Bu savaşın yapılacağı alan elbette ABD'dir. Bu noktada, sivil özgürlüklere getirilen katı sınırlamalara karşı çıkan ve yurtdışında emperyalizmin, yurtiçinde zulüm pahasına satın alınmasına karşı ciddi siyasi direniş gösterilmesi gerektiğini düşünen, Haklar Yasası'na gönülden inanan ve anayasaya uyulması konusunda, Anayasa Mahkemesi'nde çoğunluğu ele geçiren yeni muhafazakârlardan farklı görüşlere sahip kimseler olduğu düşünülürse, gelecek için zayıf bir ümit var demektir. Bu kimselerin sayısı en az, hükümet üzerindeki meşum nüfuzunu kullanan Hıristiyan köktendincilerin sayısı kadar vardır. Ve Hıristiyan çoğunluk arasında, özellikle (savaş karşıtı olan) yönetim katında, Hıristiyan köktenciliğin tecrit edilmesinin ve diğer dinlere mensup insanlara karşı hoşgörü gösteren ve onlarla birlikte barış içinde yaşanmasını öngören bir inancın öne çıkarılmasının dinî bir zorunluluk olduğuna inanan kimseler olduğu yönünde güçlü işaretler var. Kendini ifade etmeye çalışan savaş karşıtı ve anti-emperyalist bir hareket var ancak özellikle medyada egemen olan milliyetçilik, vatanseverlik havası ve her türlü muhalefetin bastırılma-

çözümlemelerden de çok faydalandım: Anderson, J., "American Hegemony after September 11: Allies, Rivals and Contradictions", yayımlanmamış manüskript, Centre for International Borders Research, Queen's University, Belfast, 2002.

sı, emperyalizmin yeni muhafazakâr versiyonu ve neo-liberalizmin ekonomik düzlemde sürdürülmesine karşı başlatılacak mücadelenin çok çetin olacağını gösteriyor. Neo-liberalizmin arkasındaki sınıf gücü ürkütücü ama yeni muhafazakâr yönetim hem yurtiçinde hem de uluslararası zeminde sorun yarattıkça, seçkin sınıfta, gücün ülkesel mantığının yönü konusunda, bölünmelerin ve muhalefetin oluşması muhtemel gözüküyor. Neo-liberal model içindeki sorunlar ve bugün ABD'ye karşı yarattığı tehditler, gücün ülkesel mantığına alternatif bir yorum getirilmesini gerektirebilir. Bunun gerçekleşmesi, ABD'deki siyasi güçler dengesine bağlı. Ve bu, tam belirleyici olmasa da, bireysel ve toplu geleceğimizin şekillenmesinde çok büyük bir rol üstlenebilir. Diğer ülkeler yalnızca bunu izleyecek, bekleyecek ve ümit edecektir. Fakat kesin bir şey var: dünyanın her yerinden gelen ve herkesi aynı derecede ilgilendiren Amerikan karşıtlığı bir yarar getirmez, getiremez. ABD'de, hem yurtiçi hem de uluslararası bakımdan, bir alternatif üretmek için mücadele edenlerin anlayışa ve desteğe ihtiyacı var. Yeni muhafazakâr emperyalizmin inşa edilmesinde, iç/dış diyalektik nasıl önemli rol oynuyorsa, bu diyalektiğin tersi de anti-emperyalist politikalarda önemli rol oynar.

EK OKUMA

S. Amin, *Imperialism and Unequal Development* (New York: Monthly Review Press, 1977).

J. Atlas, "A Classicist's Legacy: New Empire Builders", *New York Times*, Week in Review, Sunday (4 Mayıs 2003), ss.1 ve 4.

W. Bello, *Deglobalization: Ideas for a New World Economy* (Londra: Zed Books, 2002).

M. Boot, *The Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power* (New York: Basic Books, 2002).

K. Boulding ve T. Mukerjee (ed.), *Economic Imperialism: A Book of Readings* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1972).

J. Cavanaugh, J. Mander, vd., *Alternatives to Globalization* (San Francisco: Bennett-Koehler, 2002).

J. Comaroff ve J. Comaroff (ed.), *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism* (Durham, NC: Duke University Press, 2001).

R. Falk, *Predatory Globalization: A Critique* (Cambridge: Polity Press, 1999).

N. Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of the British World*

Order and the Lessons of Global Power (New York: Basic Books, 2003).

W. Finnegan, "The Economics of Empire: Notes on the Washington Consensus", *Harper's Magazine* 306/1836 (Mayıs 2003), s.41-54.

S. George ve F. Sabelli, *Faith and Credit* (Harmondsworth: Penguin, 1995).

S. Hersh, "Annals of National Security: How the Pentagon Outwitted the C.I.A." *The New Yorker* (12 Mayıs 2003), s.44-51.

P. Hirst ve G. Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibility of Global Governance* (Cambridge: Polity Press, göz.geç.bas. 1990).

E. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1987).

J.A. Hobson, *Imperalism,* (Ann Arbor: University of Michigan Press, P. Siegelman'ın yeni önsözüyle yapılmış baskı, 1965).

D. Judd, *Radical Joe: A Life of Joseph Chamberlain* (Londra: Hamish Hamilton, 1977).

R. Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (New York: Knopf, 2003).

V. Kiernan, *America: The New Imperialism* (Londra: Zed Books, 1978).

N. Klein, *No Logo* (New York: Picador, 2000).

D. Korton, *When Corporations Rule the World* (Bloomfeld, CT: Kummarian Press, 2001).

C. Kupchan, *The End of the American Era in US Foreign Policy and the Geopolitics of the 21st Century* (New York: Knopf, 2002).

B. Lewis, *What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

H. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality* (New York: Norton, gözden geçiren A.J. Pearce, 1962 baskısı).

H. Magdoff, *The Age of Imperialism: The Economics of U.S. Foreign Policy* (New York: Monthly Review Press, 1969).

K.E. Meyer, *The Dust of Empire: The Race for Mastery in the*

Asian Heartland (New York: Public Affairs, 2003).

M. Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour* (Londra, Zed Books, 1999 bsk.).

W. Nordhaus, "Iraq: The Economic Consequences of War", *The New York Review of Books* XLIX/19 (5 Aralık 2002), s.9-12.

R. Owen ve B. Sutcliffe (ed.), *Studies in the Theory of Imperialism* (Londra: Longman, 1972).

Oxfam International, *Rigged Rules and Double Standards* (Londra: Oxfam International, 2002).

H. Radice, *International Firms and Modern Imperialism* (Harmondsworth: Penguin, 1975).

S.Sassen, *Globalization and Its Discontents* (New York: New Press, 1998).

A. Schlesinger, *The Cycles of American History* (Boston: Houghton Mifflin, 1980).

V. Shiva, *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge* (Boston: South End Press, 1997).

V. Shiva, *Protect or Plunder? Understanding Intellectual Property Rights* (Londra: Zed Books, 2001).

K. Singh, *The Globalization of Finance: A Citizen's Guide* (Londra: Zed Books, 1999).

G. Soros, *George Soros on Globalization* (New York: Public Affairs, 2002).

R. Steven, *Japan's New Imperialism* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1990).

J. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: Norton, 2002).

A. Thornton, *Doctrines of Imperialism* (New York: Wiley, 1965).

A.K. Weinberg, *Manifest Destiny* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1935).

D. Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York: Simon and Schuster, 1991).

KAYNAKÇA

Basında Çıkan Yorumlar

Altman, D., "China: Partner, Rival or Both", *New York Times* (2 Mart 2003), Para ve İş sayfaları, s.1, 11.

Banerjee, N., "Energy Companies Weigh their Possible Future in Iraq", *New York Times* (26 Ekim 2002), s.C3.

Bush, G.W., "Securing Freedom's Triumph", *New York Times* (11 Eylül 2002), s.A33.

Cooper, R., "The New Imperialism", *Observer* (7 Nisan 2002).

Crampton, T., "A Strong China May Give Boost to its Neighbors", *International Herald Tribune,* Economic Outlook, 23 Ocak 2003, s.16-17.

de Acule, C., "Keeping a Wary Eye on the Housing Boom", *International Herald Tribune* (23 Ocak 2003), s.11.

Eckholm, E., "Where Workers, Too, Rust, Bitterness Boils Over", *New York Times* (20 Mart 2002), s.A4.

Başyazı, *Buenos Aires Herald* (31 Aralık 2002), s.4.

Fisk, R., "The Case Against War: A Conflict Driven by the Self-Interest of America", *Independent* (15 Şubat 2003), s.20.

_____, "This Looming War isn't about Chemical Warheads or Human Rights: It's about Oil", *Independent* (18 Ocak 2003), s.18.

Friedman, T., "A War for Oil?" *New York Times* (5 Ocak 2003), Week in Review bölümü, s.11.

Hilterman, J., "Halabja: America Didn't Seem to Mind Poison Gas", *International Herald Tribune* (17 Ocak 2003), s.8.

Ignatieff, M., "The Burden", *New York Times* (5 Ocak 2003), Sunday Magazine, s.22-54, "Empire Lite" adıyla *Prospec*'te (Şubat 2003) yen.yam., s.36-43.

_____, "How to Keep Afghanistan from Falling Apart: The Case for a Committed American Imperialism", *New York Times* (26 Temmuz 2002), Sunday Magazine, s.26-58.

Kahn, J., "China Gambles on Big Projects for its Stability", *New York Times* (13 Ocak 2003), s.A1, A8.

_____, "Made in China, Bought in China", *New York Times* (5 Ocak 2003), İş Dünyası bölümü, s.1, 10.

Kirkpatrick, D., "Mr. Murdoch's War", *New York Times* (7 Nisan 2003), s.C1.

Krueger, A., "Economic Scene", *New York Times* (3 Nisan 2003, s.C2.

Madrick, J., "The Iraqi Time Bomb", *New York Times* (6 Nisan 2003), Sunday Magazine, s.48.

Rosenthal, E., "Workers' Plight Brings New Militancy to China", *New York Times* (10 Mart 2003), s.A8.

Tyler, P., "Threats and Responses. News Analysis: A Deepening Fissure", *New York Times* (6 Mart 2003), s.1.

Kitap ve Dergi Makaleleri

Amin, S., "Imperialism and Globalization", *Monthly Review* (Haziran 2001), s.1-10.

_____, "Social Movements at the Periphery", P. Wignaraja (ed.), *New Social Movements in the South: Empowering the People* (Londra: Zed Books, 1993), s.76-100.

Anderson, J., "American Hegemony after September 11: Allies, Rivals and Contradictions", yayımlanmamış manuscript, Centre for International Borders Research, Queen's University, Belfast, 2002.

Anderson, P., "Internationalism: A Breviary", *New Left Review* 14 (Mart 2002), s.20.

Arendt, H., *Imperialism* (New York: Harcourt Brace Janovich, 1968 baskısı).

Armstrong, D., "Dick Cheney's Song of America: Drafting a Plan for Global Dominance", *Harper's Magazine* 305 (Ekim 2002), s.76-83.

Armstrong, P., A. Glyn ve J. Harrison, *Capitalism since World War II: The Making and Break Up of the Breat Boom* (Oxford: Basil Blackwell, 1991).

Arrighi, G., *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of our Times* (Londra: Verso, 1994).

_____ ve B. Silver, *Chaos and Governance in the Modern World System* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

Baran, P. ve P. Sweezy, *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order* (New York: Monthly Review Press, 1996).

Berman, M., "Justice/Just Us: Rap and Social Justice in America", A. Merrifield ve E. Swyngedouw (ed.), *The Urbanization of Injustice* (New York: New York University Press, 1997), s.161-179.

Bhagwati, J., "The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgets and Dollars", *Foreign Affairs* 77/3 (1998), s.7-12.

Bleaney, M., *Underconsumption Theories* (Londra: Methuen, 1976).

Blum, W., *Rogue State: A Gude to the World's Only Superpower* (Londra: Zed Books, 2002).

Bowden, B, "Reinventing Imperialism in the Wake of September 11", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 1/2 (Yaz 2002); internet adresi *http://alternatives.journal.fatih.edu.tr/Bowden.htm.*

Brenner, R., *The Boom and the Bubble: The U.S. in the World Economy* (Londra: Verso, 2002).

Brewer, A., *Marxist Theories of Imperialism* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1980).

Burkett, P. ve M. Hart-Landsberg, "Crisis and Recovery in East Asia: The Limits of Capitalist Development", *Historical Materialism* 8 (2001), s.3-48.

Cain, P., *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism and Finance, 1887-1938* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Carchedi, G., "Imperialism, Dollarization and the Euro", Leo Panitch ve Colin Leys (ed.), *Socialist Register 2002* (Londra: Merlin Press, 2001), s.153-174.

Chamberlain, E., *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933).

Chomsky, N., *9-11* (New York: Seven Stories Press, 2001).

Doyle, M. W., *Empires* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1986).

Freeman, C., *High Tech and High Heels in the Global Economy* (Durham, NC: Duke University Press, 2000).

Gills, B. (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001).

Gowan, P., *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance* (Londra: Verso, 1999).

_____, L. Panitch ve M. Shaw, "The State, Globalization and the New Imperialism: A Round Table Discussion", *Historical Materialism* 9 (2001), s.3-38.

Guilbaut, S., *How New York Stole the Idea of Modern Art*, Çev. A. Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, 1985 baskısı).

Hardt, M. ve A. Negri, *Empire* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2000).

Hart, G., *Disabling Globalization: Places of Power in Post-Apartheid South Africa* (Berkeley: University of California Press, 2002).

Harvey, D., *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).

_____, *The Limits to Capital* (Oxford: Basil Blackwell, 1982; Londra: Verso Press, 1999).

_____, *Paris, the Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003).

_____, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001).

_____, *Spaces of Hope* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000).

_____, *The Urban Experience* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989).

Hegel, G.W., *The Philosophy of Right*, Çev. T. Knox (New York: Oxford University Press, 1967 baskısı).

Henderson J., "Uneven Crises: Institutional Foundations of East Asian Economic Turmoil", *Economy and Society* 28/3 (1999), s.327-368.

Hill, C., *The World Turned Upside Down* (Harmondsworth: Penguin, 1984).

Hines, C., *Localization: A Global Manifesto* (Londra: Earthscan, 2000).

Historical Materialism 8 (2001), özel sayı: "Focus on East Asia after the Crisis".

Hofstadter, R., *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1996 baskısı).

Huntington, S., *The Clash of Civilizations and Remakin of the World Order* (New York: Simon & Schuster, 1997).

Isard, W., *Location and the Space Economy* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956).

Johnson, C., *Blowback: The Costs and Consequences of American Empire* (New York: Henry Holt, 2000).

Julien, C.A., J. Bruhat, C. Bourgin, M. Crouzet ve P. Renouvin, *Les Politiques d'expansion impérialiste* (Paris: Presses Universitaires de France, 1949).

Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000* (New York: Fontana Press, 1990).

Klare, M., *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* (New York: Henry Holt, 2001).

Krugman, P., *Development, Geography and Economic Theory* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995).

Lee, C.K., *Gender and the South China Miracle: Two Worlds of Factory Women* (Berkeley: University of California Press, 1998).

Lefebvre, H., *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*, Çev. F. Bryant (New York: St Martin's Press, 1976).

Lenin, V.I., "Imperialism: The Highest Stage of Capitalism", *Selected Works*, C.I (Moskova: Progress Publishers, 1963).

Li, S.M. ve W.S. Tang, *China's Regions, Politiy and Reform Era* (Hong Kong: Chinese University Press, 2000).

Lösch, A., *The Economics of Location*, çev. William H. Woglom, Wolfgang F. Stolper'in yardımıyla (New Haven: Yale University Press, 1954).

Luxemburg, R., *The Accumulation of Capital*, Çev. A. Schwarzschild (New York: Monthly Review Press, 1968 baskısı).

McDonald, D. ve J. Pape, *Cost Recovery and the Crisis of Service Delivery in South Africa* (Londra: Zed Books, 2002).

Markusen, A., *Profit Cycles, Oligopoly and Regional Development* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985).

_____, *Regions: The Economics and Politics of Territory* (Totowa, NJ: Rowman & Littlefield, 1987).

Marx, K., *Capital*, çev. B. Fowkes (New York: Viking, 1976).

_____ ve F. Engels, *On Colonialism* (New York: International Publishers, 1972).

Mehta, U., *Liberalism and Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).

Mittelman, J., *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Morton, A., "Mexico, Neoliberal Restructuring and the EZLN: A Neo-Gramscian Analysis", B. Gills (ed.), *Globalization and the Politics of Resistance* (New York: Palgrave, 2001), s.255-279.

Nash, J., *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization* (New York: Routledge, 2001).

National Security Strategy of the United State of America at *www.whithouse.gov/nsc/nss.*

Nye, J., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Super-Power Cannot Go It Alone* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

Ong, A., *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia* (Albany: State University of New York Press, 2003).

Panitch, L., "The New Imperial State", *New Left Review* 11/1 (2000), s.5-20.

Payer, C., *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (New York: Monthly Review Press, 1974).

Perelman, M., *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation* (Durham, NC: Duke University Press, 2000).

Petras, J. ve H. Veltmeyer, *Globalization Unmasked: Imperialism in the 21st Century* (Londra: Zed Books, 2001).

Pilger, J., *The New Rulers of the World* (Londra: Verso, 2002).

Pollard, S., *Essays on the Industrial Revolution in Britain*, ed. Colin Holmes (Aldershot: Ashgate Variorum, 2000).

Rostow, W.W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966 bsk.).

Roy, A., *Power Politics* (Cambridge, Mass.: South End Press, 2001).

Servan-Schreiber, J.J., *American Challenge* (New York: Scribner, 1968).

Smith, N., *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* (Berkeley: University of California Press, 2003).

Soederberg, S., "The New International Financial Architecture: Imposed Leadership and 'Emerging Markets'", Leo Panitch ve Colin Leys (ed.), *Socialist Register 2002* (Londra: Merlin Press, 2001), s.175-192.

Strange, S., *Mad Money: When Markets Outgrow Governments* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998).

Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class* (Harmondsworth: Penguin, 1968).

"U.S. Imperial Ambitions and Iraq" [Başyazı], *Monthly Review* 54/7 (2002), s.1-13.

Wade, R. ve F. Venoroso, "The Asian Crisis: The High Debt Model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex", *New Left Review* 228 (1998), s.3-23.

Warren, B., *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (Londra: Verso, 1981).

Went, R., "Globalization in the Perspective of Imperialism", *Science and Society* 66/4 (2002-3), s.473-497.

Williams, W.A., *Empire as a Way of Life* (New York: Oxford University Press, 1980).

Wolf, E., *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York: HarperCollins, 1969).

Yergin, D., J. Stanislaw ve D. Tergin, *The Commanding He-*

ights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World (New York: Simon & Schuster, 1999).

Zhang, L., *Strangers in the City: Reconfigurations of Space, Power and Social Networks within China's Floating Population* (Stanford: Stanford University Press, 2001)

DİZİN

A

Acule, C De, 95
Afganistan, 4, 12, 45, 161, 162
Afrika, 40, 100, 105, 132, 155
Allende, Salvador, 8, 51, 142
Altman, D., 103
Amerikan İç Savaşı, 37
Amerikanlaştırma, 36
Amin, Samir, 7, 143, 144
Anderson, J., 174
Anderson, P., 59
Arjantin, 51, 98, 100, 133, 171
Armageddon (duyulan inanç), 158, 159
Armitage, Richard, 13
Armstrong, D., 68, 165
Armstrong, P., 49
Arrighi, Giovanni, 24, 30-33, 36, 61, 63, 65, 79
Ashcroft, John, 15, 160
Avrupa, 21, 22, 27, 32, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 46-49, 51-53, 57, 58, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 88, 100, 101, 106, 107, 131, 142, 150, 154, 156, 166, 173, 174
Avustralya, 7, 100

B

Balkanlar, 73
Banerjee, 16
Bangladeş, 112
Belçika, 39, 153
Berman, Marshall, 2, 3
Bhagwati, 110
Birmingham, 88, 104, 105
Bismarck, Prens Otto von, 78
Blair, Tony, 10, 173
Bleaney, M., 116
Blum, W., 34
Boer Savaşı, 105, 149, 150
Boot, Max, 4
Bourgin, C., 105
Bowden, B., 4
Brandt, Willy, 72
Braudel, F., 61
Brenner, R., 61, 91, 94, 101
Bretton Woods, 47, 53, 129
Bright, John, 88
Britanya, 1, 2, 4, 5, 7, 10, 18, 21, 30, 38, 43, 54, 64, 88, 90,-98, 100, 111, 116, 118, 120, 124, 132, 135, 139, 149, 150, 153, 162, 164, 166

Bruhat, J., 105
Bulgaristan, 165
Burkett, P., 126
Burns, William, 9
Bush, George W., 4, 5, 7, 10-13, 15, 16, 64, 66, 67, 69, 72, 73, 111, 128, 149, 158-160, 166, 168, 171
büyük buhran, 40, 41, 75

C
Cain, P., 106
Carchedi, G., 52
Carter, Jimmy, 18, 150, 162
Cezayir, 9
Chamberlain, E., 81
Chamberlain, Joseph, 88, 104, 105, 113, 149
Chavez, Hugo, 8, 22, 66
Cheney, Dick, 16, 68, 160, 165
Chomsky, Noam, 34
Chrysler, 56
CIA, 8, 10, 34, 45, 49, 137
Clinton, Bill, 5, 13, 15, 19, 20, 58, 67, 155, 160, 162
Cobden, Richard, 88
Colin, Powell, 13, 19, 68, 167
Cooper, Robert, 173
Crampton, T., 103
Crouzet, M., 105
Çin, 5, 7, 16, 20-22, 42, 45, 46, 59, 60, 61, 66, 67, 71, 72, 77, 78, 88, 95, 98, 101-103, 109, 112, 115, 124, 128-130, 134, 137, 155, 161, 162, 165, 166, 172

D
Darwinizm, 39
de Gaulle, Charles, 72
DeAngelis, M., 120
dirigiste (dirigist gelenek), 79
Doğu Asya, 6, 64, 65
Doğu Hindistan Şirketi, 77
Doyle, M. W., 6
DTÖ, 28, 60, 63, 82, 83, 108, 109, 111, 123, 129, 134, 149, 150
Dust Bowl, 129

E
Eckholm, E., 128
Eisenhower, Dwiht D., 2, 160
El Kaide, 12, 13, 161, 162
Endonezya, 33, 46, 57, 94, 107, 110, 136, 137, 142, 146, 154, 171
Engels, F., 136

F
Falwell, Jerry, 158
FBI, 44, 161
Ferguson, Niall, 4
Ferry, Jules, 105
Fisk, R., 9, 13
Foreign Affairs, 11, 110
Frank, André Gunder, 6
Fransa, 2, 7, 67, 72, 78, 79, 105, 135, 139, 153, 166
Freeman, C., 122
Friedman, Milton, 130
Friedman, Thomas, 21, 22, 66
Fukuyama, 58

G
GATT, 47
General Motors, 102
Gills, B., 139, 140
Glyn, A., 49

Goulart jo o, 51
Gowan, P., 7, 54, 62, 107, 108, 126
Gramsci, A., 31, 140
Greenspan, Alan, 25
Guantanamo Körfezi, 161
Guilbaut, S., 48

H
Haklar Yasası (Bill of Rights), 33, 174
Hardt, M., 6, 7, 140
Harrison, J., 49
Hart, G., 155
Hart-Landsberg, M., 126
Harvey, D., 75, 80, 83, 87, 89, 95, 96, 156
Haussmann, Baron Georges, 37
Hayek, F. von, 130
Hegel, Georg, 104, 117
Henderson, J., 107, 126
Hilferding, R., 6, 82, 122
Hill, Christopher, 135
Hilterman, J., 9
Hines, C., 146
Hobson, John, 6, 106
Hofstadter, R., 42
Hotelling, H., 81
Hudson Bay şirketi, 77
Huntington, S., 159
Hürmüz Boğazı, 19

I-İ
Ignatieff, Michael, 3, 5, 6, 45, 52
IMF, 17, 28, 34, 47, 54, 57, 62, 63, 65, 102, 107-109, 112, 125, 126, 131, 139, 149, 150, 153, 154, 157
Irak, 7, 9, 10, 12, 13, 15-22, 25, 26, 33, 34, 63, 66, 67, 70, 72, 124, 150, 160-169
Isard, W., 80
ITT (International Telephone and Telegraph), 49
Iran, 9, 17-20, 22, 33, 45, 46, 51, 53, 66, 161, 164-166
Iskandinavya, 141
Israil, 17, 18, 168
Italya, 38, 70, 166

J
Japonya, 6, 22, 32, 35, 39, 46, 51, 56, 59, 61, 66, 71, 78, 83, 94, 98, 100, 101, 107, 134, 156, 163
Johnson, Chalmers, 8, 34
Julien, C.-A., 105

K
Kahn, J., 103
Kanada, 14, 20, 100
Katar, 20
Kautsky, K., 31, 58, 59, 173
Kennedy, Paul, 30
Keohane, Robert, 59
Keynes, John, 26
Kırgızistan, 162
Kirkpatrick, D., 124
Kissinger, Henry, 72, 166
klientelizm, 41, 47
Kongo, 46
Körfez İşbirliği Konseyi, 19
Kropotkin Prens Peter, 135
Krueger, A., 170
Krugman, Paul, 86
Kuveyt, 19, 21, 155, 169
Kuzey Kore, 10, 20, 22, 67, 161, 162, 165
Küba, 34, 46, 138

L

Lancashire, 88
Latin Amerika, 6, 47, 57, 63, 101, 109, 125, 138, 142, 155
Lee, C. K., 122
Lefebvre, H., 74
Lenin, Vladimir Ilyich, 6, 39, 58, 64, 74, 82, 104, 106, 108, 122, 172
Leys, Colin, 52, 62
Li, S.M., 88
Life, 43, 45
Limbaugh, Rush, 15
Londra, 58, 85, 88, 96, 111, 112, 132, 154
Los Angeles isyanları, 15
Lösch, 80, 81
Luce, Henry, 43, 44, 67, 159
Lula de Silva, 109, 167
Luxemburg, Rosa, 6, 74, 114-119, 120-123, 146

M

Madison, James, 43, 161
Madrick, J., 170
Malezya, 63
Mao Zedong, 6, 45
Markusen, A., 88
Marshall Planı, 46, 100
Marshall, Alferd, 2, 86
McCarthy, Joseph/McCarthsym, 33, 45
McDonald, D., 132, 133
Mehta, U., 173
Meksika, 26, 40, 101, 112, 121, 125-129, 133, 134, 140, 145, 154
Mellon, Andrew, 125
MERCOSUR, 90
merkantilizm, 78
Mill, John Stuart, 173
Mises, Ludvg von, 130
Mittelman, J., 33, 70, 86
Monroe Doktrini, 41
Morris, William, 136
Munn, Albert, 78
Murdoch, Rupert, 11, 124
Musaddık, Muhammed, 9, 18, 45

N

NAFTA, 58, 90, 129, 133, 134
Nash, June, 133, 140, 145
Nasır, Cemal Abdül, 2
NATO, 46, 68, 70, 147, 166
Negri, A., 6, 7, 140
New York City, 53, 94, 96, 97
New York Times, 3-5, 8, 9, 16, 21, 72, 103, 124, 128, 170
Nikaragua, 137
Nixon, Richard, 6, 15, 53, 107
Nye, Joseph, 19

O-Ö

OECD, 47, 51
Oklahoma, 15, 129
Olympia & Tale, 96
OPEC, 9, 18
Ortadoğu 21
Ortadoğu, 9, 10, 17, 18, 21, 40, 41, 46, 54, 72, 103, 150, 158, 162, 164, 165, 169
Özbekistan, 66, 162
özelleştirme, 57, 107, 124, 128, 130, 131-135, 138, 144, 151

P

Pakistan, 67, 169
Panitch, L., 7, 52, 62

Pape, J., 133
Payer, Cheryl, 99
Pearl River deltası, 88
Perelman, M., 120
Perle, R., 13
Perroux, Francois, 86
Petras, J., 7
Pilger, J., 34
Pinochet, General Augusto, 8
Plaza anlaşması, 56
Pollard, Sydney, 86, 88
Polonya, 6, 70, 73, 99, 165
Popper, Karl, 130
Project for the New American Century, 13, 67, 159

R

Reagan, Ronald, 27, 54, 131, 158, 160
Reclus (anarşist), 135
Renouvin, P., 105
Rhodes, Cecil, 104
Robertson, Pat, 158
Roosevelt, Franklin Delano, 6, 42, 46, 65, 69
Roosevelt, Theodore, 105
Rosenthal, E., 128
Rostow, W.W., 47
Roy, A., 134, 139, 147, 148
Rubin, Robert, 6, 58, 160
Rumsfeld, Donald Henry, 13, 160, 164
Rusya, 7, 39, 58, 67, 72, 99, 104, 126, 165, 166, 169

S-Ş

Saddam Hüseyin, 2, 10, 12, 13, 22, 66, 70, 168
Saint-Simon, Claude, 84
Salinas, Carlos, 133
San Francisco, 28, 79
Schwab, Klaus, 156
Servan-Schreiber, 49
Shaw, M., 7
Shell Oil, 138
Silver, B., 32, 61, 64, 79
Smadja, Claude, 156
Smith, 159
Smith, Neil, 41, 43, 44, 119, 159
Soederberg, S., 62
Soğuk Savaş, 14, 20, 35, 36, 42, 44, 52, 58, 73, 101, 138
Stanislaw, J., 131
Steinbeck, John, 129
Stern, Howard, 15
Strange, S., 95
Sukarno, Ahmed, 142
Summers, Larry, 6, 160
Suriye, 17, 164-166
Suudi Arabistan, 17-20, 164, 165
Sweezy, P., 83
Şanghay, 88, 101, 103, 128
şarbon korkusu, 12
Şaron, Ariel, 10, 158, 159, 168
Şili, 8, 33, 46, 49, 51, 101, 142

T

Taliban, 161, 163
Tang, W., 88
Tayland, 57, 94, 107, 112, 146, 154, 171
Tayvan, 36, 46, 59, 61, 71, 78, 101, 107, 109, 129, 130, 134, 155
Tergin, D., 131
Thatcher, Margaret, 131
Thompson, E.P., 121, 122

Three Gorges barajı, 102
TRIPS, 83, 123
Truman, Harry s., 6
Turner, Frederic Jackson, 105
Türkiye, 66, 165, 166
Tyler, P., 72

U-Ü
United Fruit, 49
Usame bin ladin, 12, 164
Ürdün, 17

V
Veltmeyer, H., 7
Venereso, F., 125
Venezuela darbesi, 8
Vietnam, 18, 26, 27, 34, 52, 96

W
Wall Street Journal, 3
Warren, Bill, 136
Weber, Alfred, 80
Went, R., 7
Williams, W.A., 6, 45
Wilson, Thomas Woodrow, 41
Wolf, Eric, 145
Wolfowitz, Paul, 13, 160

Y
Yalta Konferansı, 46
Yergin, D., 131
Yeşil Devrim, 109
Yorkshire, 88
Yurttaş Yasası (Patriot and Homeland Security Acts), 161

Z
Zapatista isyanı, 133, 134, 140, 144
Zhang, L., 77
Zoellick, Robert, 108, 109

YENİ EMPERYALİZM

Harvey'nin bu yapıtında gazete klişeleri yok, gerçekler ve kapsamlı fikirler var. **Yeni Emperyalizm**, mevcut iktidar kurumlarımızla ilgili şaşırtıcı iddialarda bulunurken bir yandan da bu kurumların nasıl değiştirilebileceğine ilişkin umut verici öngörüler sunuyor.

RICHARD SENNETT
Sosyoloji Profesörü, *London School of Economics*

Anlaşılır bir dil ve sağlam fikirlerle tarih, ekonomi, coğrafya ve siyaset arasında mekik dokuyan David Harvey gündelik konuları ele alarak, hepimizi içine alan 21. yüzyılın başlarındaki bu keşmekeşi anlamamızı sağlıyor.

SUSAN GEORGE
Müdür Yardımcısı, *The Transnational Institute*, Amsterdam

Olan biten her şey petrol için miydi? Eğer öyle değilse ne içindi? Çatırdayan bir ekonominin, ABD'nin uluslararası maceracılığa sürüklenmesindeki rolü ne? Neo-liberallerin değil de yeni-muhafazakârların iktidarda olması ne gibi bir farklılık yaratıyor? ABD militarizmi ile iç politikası arasındaki kesin ilişki ne?

Tüm bunlar, elinizdeki özgün kitapta yer alan sorular. Kuşağının önde gelen sosyal kuramcılarından David Harvey, titiz bir irdeleme ve açık bir anlatımla kaleme aldığı bu kitabında, ABD tutum ve politikasında meydana gelen bu tarihsel değişimlerin arkasında yatan belirleyici unsurları sergilemeye yönelik kavramsal bir çerçeve oluşturuyor. ABD'nin, "Yeni Emperyalizm" biçiminde karşımıza çıkan dünya üzerindeki bu yeni güç gösterisinin arkasında yatan dürtüler, ilk defa, hepimizin anlayacağı şekilde bu kitapta.

ISBN 975-289-189-6
9 789752 891890

8000000